زانكۆی سەلاحەدین - هەولێر
Salahaddin University-Erbil

تاوانی زمانیی لە کۆمەڵگەی کوردیدا

"دادگاکانی شاری هەولێر بە نموونە"

نـــامەیەکە

پێشکەشی ئەنجومەنی کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتیی کراوە لە زانکۆی سەلاحەدین-هەولێر وەک بەشێک لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی ماستەر لە زمانی کوردیدا

لەلایــەن
کەلسوم خـــالید ئەحمەد

بەکالۆریۆس لە زانکۆی سەلاحەددین/کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی/بەشی زمانی کوردی- ٢٠١٢

بەسەرپەرشتیی
پ.ی.د. ڕەحیم قادر سورخی

أربیل- کوردستان
تشرینی دووەم- ٢٠١٦

بەڵێننامە

من بەڵێن دەدەم، ئەم ماستەرنامەیە، کە ناونیشانەکەی بریتییە لە (تاوانی زمانیی لە کۆمەڵگەی کوردیدا "دادگاکانی شاری هەولێر بە نموونە"). هەمووی کاری تاکەکەسی خۆمە، جگە لەو جێگایانەی، کە بە ئاشکرا ئاماژەم پێکردوون، هەموو نووسینەکان و ئەنجامەکان توێژینەوەی سەربەخۆی خۆمە و پێشتر لە هیچ شوێنێک بڵاوم نەکردۆتەوە و پێشکەشی هیچ شوێنێکم نەکردوون، بۆ ئەوەی بڕوانامەیەکی پێ وەربگرم. بەڵێن دەدەم لە هەر جێگایەک شتێکم وەرگرتبێت، ئاماژەم بە سەرچاوەکەی کردووە.

کەلسوم خالید ئەحمەد

واژوو:

ڕێکەوت: ٢٦ / ١٢ / ٢٠١٦

پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشت

ئەم نامەیە لەژێر سەرپەرشتیی من ئامادەکراوە و نووسراوە و نێردراوە بۆ وەرگرتنی بڕوانامەی ماستەر لە پسپۆڕی (زمانەوانی کارەکی). من پشتگیری دەکەم و ڕازیم بەم شێوەیەی ئێستا پێشکەش بە لیژنەی گفتوگۆکردن بکرێت.

ناو: پ.ی.د. ڕەحیم قادر سورخی واژوو:

ڕێکەوت: ٢٦/١٢/٢٠١٦

پشتگیری دەکەم کە هەموو پێداویستییەکان جێبەجێ کراون، هەروەها بە پشتگیری و ڕەزامەندی سەرپەرشتیار من ئەم نامەیە بۆ گفتوگۆ دەنێرم.

واژوو:

ناو: م.ی. شوکر محمد صالح

سەرۆکی بەشی زمانی کوردی

ڕێکەوت:

پشتگیری دەکەم، کە هەموو پێداویستییەکانی جێبەجێ کراون، بۆیە ڕازیم کە ئەم نامەیە بۆ گفتوگۆ بنێردرێت.

بەرپرسی خوێندنی باڵا لە کۆلێژ

واژوو:

ناو: د.هلز عنتر ولی

ڕێکەوت: ٢٧/١٢/٢٠١٦

بڕیاری لیژنەی گفتوگۆکردن

ئێمە لیژنەی گفتوگۆکردن، ئەم ماستەرنامەیە، کە ناونیشانی بریتییە لە: (تاوانی زمانیی لە کۆمەڵگەی کوردیدا "دادگاکانی شاری هەولێر بە نموونە") خوێندەوە و قوتابیەکەمان کە ناوی (کەلسوم خالید ئەحمەد)ە، لە ناوەڕۆکەکەی تاقیکردەوە. ئێمە بڕیار دەدەین، کە پێداویستییەکانی بڕوانامەی ماستەری لە پسپۆڕی زمان (زمانەوانیی کارەکی) پێبدرێت.

ناو: پ.د. صباح رشید قادر

ئەندام:

ڕێکەوت: ٢٦/١٢/٢٠١٦

ناو: پ.ی.د. نەریمان عەبدوڵڵا خۆشناو

ئەندام:

ڕێکەوت: ٢٦/١٢/٢٠١٦

ناو: پ.ی.د. رحیم قادر سورخی

ئەندام:

ڕێکەوت: ٢٦/١٢/٢٠١٦

ناو: پ.د. طالب حسین علی

سەرۆکی لیژنە:

ڕێکەوت: ٢٦/١٢/٢٠١٦

واژوو:

ناو: پ.ی.د. هیمداد عبدالقهار محمد

ڕاگری کۆلێژی پەروەردەی بنەڕەتی

ڕێکەوت:

پێشکەش

ئەم نامەیە پێشکەشە بە:

- هەموو ئەو پێشمەرگە قارەمانانەی کە پارێزگاری لە گەل و نیشتمانەکەمان دەکەن.
- دایک و باوکی خۆشەویستم و خوشک و براکانم.
- هەموو هاوڕێ و دۆستانم.

سوپاس و پێزانین

سوپاس بۆ:

- سوپاس بۆ پەروەردگاری مەزن، کە ئەو تەمەنەی بە من بەخشی، بۆ ئەوەی بتوانم ئەم توێژینەوەیە پێشکەش بکەم.
- مامۆستای سەرپەرشت بەڕێز (پ. ی. د. ڕەحیم قادر سورخی)، کە ڕۆڵێکی گەورەی بینی لە بە ئەنجام گەیاندنی ئەم توێژینەوەیە.
- سوپاس و ڕێزم بۆ هەموو ئەو هاوڕێ و دۆستانەم، کە یارمەتیان داوم لە وەرگێڕانی سەرچاوەکان، بەتایبەتی خوشکی زۆر خۆشەویستم (ساجیدە)، هەروەها (م. بەهار، م. زیاد، م. سەباح، م. ڕابەر، م. تاریق جامباز، م. قارەمان).
- سوپاس بۆ یەکە یەکەی ئەندامانی خێزانەکەم، کە تاوەکو ئەمڕۆ هاوکارم بوونە و منیان گەیاندووە بەم ڕۆژە.
- سوپاس بۆ هەموو ئەو هاوڕێیانەی، کە بە تاکە وشەیەکیش هاوکارم بوونە و پاڵپشتیان لێکردووم.

پوختە

ئەم توێژینەوەیە بە ناوی "تاوانی زمانیی لە کۆمەڵگەی کوردیدا: دادگاکانی شاری هەولێر بە نموونە"یە، ئامانجەکەی ئەوەیە بزانێ، چۆن تاوانە زمانییەکان دەکرێ بە بەکارهێنانی ئامرازە زمانییەکان لەڕێگەی زمانناسی دادوەرییەوە، بسەلمێندرێ. توێژینەوەکە بەڵگە نووسراوەکانی لە دادگاکانی شاری هەولێر وەک داخوویان (ئیفادەی) تۆمەتباران، دادخوازان و بڕیارەکانی دادگا، کە بەرانبەر هەر مادەیەک سزایەک دیاریکراوە، کە ماوەی ساڵی (٢٠١٤-٢٠١٥) وەک داتا وەرگیراوە، بۆ ئەو مەبەستەی شییان بکاتەوە، ڕۆڵی زمان لە هەڕەشە، جنێودان و ناوزڕاندن ڕوون بکاتەوە و کاریگەرییەکانی لەسەر کەشی کۆمەڵایەتی و تاوانی زمانی بخاتەڕوو. ڕێبازی توێژینەوەکە ڕێبازێکی شیکاریی وەسفییە، پشتی بە تیۆری زمانەوانی کۆمەڵایەتی و پراگماتیک بەستووە، بۆ شیکردنەوەکەی و گەیشتۆتە ئەو ئەنجامەی کە تاوانە زمانییەکانی جۆری جنێودان و هەڕەشە و ناوزڕاندن بەشێوەیەکی یەکجار بەرچاو بەکاردێن، هەندێ جار کێشەی کۆمەڵایەتی گەورەی لێدەکەوێتەوە و پەیوەندی کۆمەڵایەتی دەپچڕێنێ. هەروەها، دەوروبەر ڕۆڵێکی کارا و دیاری هەیە لە پەیوەندییەکەدا، کە ئەمەش بەڕونی لەجۆری کردە قسەییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە و دیاری کراوە. وەک: کردەی قسەیی هەڕەشە، جنێودان، ڕەتکردنەوە، ئاگادارکردنەوە، ... کە بەمەش لادان لە بنەمای هاریکاری دێتە ئاراوە. لادان لە بنەماکانی هاریکاری و بەکارهێنانی کردە قسەیی هەڕەشە، جنێو و ناوزڕاندن دەبێتە هۆی بەکارهێنانی هێز، پێکدادان و کرداری جەستەیی.

ناوەڕۆک

لاپەڕە	بابەت
II	بەڵێننامەی قوتابی
III	پشتگیریی و ڕەزامەندی سەرپەرشت
IV	بڕیاری لیژنەی گفتوگۆکردن
V	پێشکەش
VI	سوپاس و پێزانین
VII	پوختە
VIII	ناوەڕۆک
٣_١	**پێشەکی**
١	١_ ناونیشان و بواری توێژینەوەکە
١	٢_ ڕێباز و سنووری توێژینەوەکە
١	٣_ کەرەستەکانی توێژینەوەکە
١	٤_ ئامانجی توێژینەوەکە
١	٥_ کێشەی توێژینەوەکە
٢	٦_ گرنگی توێژینەوەکە
٢	٧_ پرسیاری توێژینەوەکە
٢	٨_ ناوەڕۆکی توێژینەوەکە
٢٥_٤	**بەشی یەکەم: چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە**
٤	١_١: پێناسەی زاراوەکان
٤	أ_ زاراوە یاساییەکان: تاوان، جنێودان، هەڕەشەکردن، ناوزڕاندن،سزا
٤	ب_ زاراوە زمانییەکان: (زمان، زمانی دادگا، زمانەوانی دادوەریی، لێکەوتە، پێشگریمانە، گوتار، دەق، شیکردنەوەی گوتار)
٥	١_٢: تاواناسی
٥	١_٢_١: چەمک و پێناسەی تاوان
٦	١_٢_٢: جۆرەکانی تاوان (جنێودان، هەڕەشەکردن، ناوزڕاندن)
٩	١_٢_٣: قۆناغەکانی دەستپێکردنی تاوان
٩	١_٣: سیستەمی دادوەری لە هەرێمی کوردستان
١٠	١_٤: سەرەتایەک بۆ زمان و زمانەوانی کارەکی
١١	١_٤_١: زمانەوانی کارەکی و زمانەوانی دادوەری
١١	١_٤_٢: پێشینەی زمانەوانی دادوەری
١٢	١_٤_٣: ناساندنی زمانەوانی دادوەری

١_٤_٥: بوار و بابەتە گرنگەکانی زمانەوانی دادوەری	١٣
١_٥: دەسکەوتەکانی زمانەوانانی کورد	١٤
١_٦: زمان و یاسا	١٥
١_٧: کاریگەری و گرنگی زمان و بەکارهێنانی زمانی فەرمی لە دادگادا	١٦
١_٨: تایبەتمەندییەکانی دەقی نووسراوی یاسایی	١٧
١_٩: پەیوەندی زمان و تاوان	١٧
١_١٠: گەڕان بەدوای تاوان و کۆکردنەوەی بەڵگە زمانییەکان	١٩
١_١١: شێوازی بەکارهێنانی زمان	٢١
١_١٢: شێوازی ئاخاوتن لە دەقە دادوەرییەکاندا	٢٢
١_١٣: نیشانەکانی هێز	٢٢
١_١٤: بوارەکانی زانستی زمانی دادگایی	٢٥
بەشی دووەم: ئامرازە زمانییەکان و شیکردنەوەی گوتار دادوەری	**٢٦_٤٣**
٢_١: دەوروبەر و جۆرەکانی	٢٧
٢_٢: تاوتوێکردنی تاوانی زمانیی لە ئاستەکانی زماندا	٢٩
٢_٢_١: لە ئاستی وشەدا	٢٩
٢_٢_٢: لە ئاستی ڕستەدا	٣٢
٢_٢_٢_١: جۆرەکانی ڕستە لەڕووی پێکهاتنەوە	٣٣
١_ ڕستەی سادە	٣٣
٢_ ڕستەی لێکدراو	٣٤
٣_ ڕستەی ئاڵۆز	٣٦
٢_٢_٢_٢: جۆرەکانی کار لە ڕووی هێزەوە: تێپەڕ، تێنەپەڕ	٣٨
٢_٣: ڕستەکان لە دەقی دادوەریدا لە جۆری تاوانی زمانی	٤٠
١_ ڕستەی جنێو	٤٠
٢_ ڕستەی هەڕەشە	٤٠
٣_ ڕستەی سوکایەتیپێکردن و ناوزڕاندن	٤٠
٢_٤: پەیوەندی واتایی	٤١
٢_٥: لکانی ڕێزمانی (ئاماژە، بریتی خستن، لادان)	٤١
٢_٥_١: لکانی ڕێزمانی	٤١
٢_٥_٢: لکانی وشەیی	٤١
٢_٥_٣: ڕێگاکانی لکاندنی ڕێزمانی	٤٢
بەشی سێیەم: شیکردنەوەی گوتاری دادوەری و تاوانی زمانی	**٤٤_٧٧**
٣_١: تایبەتمەندییە پراگماتیکییەکانی تاوانی زمانی بۆ شیکردنەوەی گوتار	٤٥
٣_٢: خاڵبەندی	٥٠

٣_٣: دیزاینی لاپەڕە و بەڕێوەبردنی دەق/داڕشتنی دەق	٥٢
٣_٣_١: پەڕەگراف بەندی	٥٣
٣_٤: بنەما زمانەوانییەکانی پەیوەندیدار بە کردە کۆمەڵایەتییەکان	٥٣
٣_٥: کەسایەتی تۆمەتبار لەڕووی کۆمەڵایەتی و دەوروبەر	٥٤
٣_٦: کۆزمانەوانی	٥٥
٣_٦_١: پەیوەندی کۆمەڵایەتی	٥٦
٣_٦_٢: زمانەوانی کۆمەڵ و گۆڕاوە کۆمەڵایەتییەکان	٥٦
٣_٧: کردەی هەڕەشە لە ئابڕوو	٥٨
٣_٧_١: ئابڕوو	٥٨
٣_٧_٢: خواستەکانی ئابڕوو	٥٨
٣_٧_٣: ئابڕووی ئەرێنی و ئابڕووی نەرێنی	٥٨
٣_٨: کردە قسەییەکان	٥٩
٣_٨_١: پۆلێنکردن و جۆرەکانی کردە قسەییەکان	٦١
١_ کردەی قسەی ڕاپەڕاندن	٦١
٢_ کردەی قسەی ڕانەپەڕاندن	٦١
٣_ کردەی قسەی ڕاستەوخۆ	٦١
٤_ کردەی قسەی ناڕاستەوخۆ	٦٢
٣_٩: بنەمای هاریکاری لای گرایس	٦٤
٣_٩_١: بەزاندنی بنەماکانی هاریکاری	٦٧
٣_١٠: لێکەوتەی پراگماتیکی	٦٨
٣_١٠_١: گرنگی و تایبەتمەندییەکانی لێکەوتە	٦٩
٣_١٠_٢: جۆرەکانی لێکەوتە	٦٩
٣_١١: پێشگریمانەکان	٧١
٣_١١_١: گرنگی پێشگریمانە	٧٢
٣_١١_٢: تایبەتمەندییەکانی پێشگریمانە	٧٣
٣_١١_٣: جۆرەکانی پێشگریمانە	٧٣
یەکەم: پێشگریمانەی هەبوون	٧٣
دووەم: پێشگریمانەی ڕاستەقینە	٧٣
سێیەم: پێشگریمانەی وشەیی/ لێکسیکی	٧٤
چوارەم: پێشگریمانەی ڕۆنانی	٧٥
پێنجەم: پێشگریمانەی ناڕاستەقینە	٧٥
شەشەم: پێشگریمانەی پێچەوانەی ڕاستی	٧٥
٣_١٢: نیشانە پراگماتیکییەکان	٧٦

بەشی چوارەم: شیکردنەوەی دەق و بڕیارە دادوەرییەکان	**٧٨_٩٩**
٤_١: سنوور و بەربەستەکان	٧٨
٤_٢: جۆرەکانی دەقی دادگایی	٧٨
٤_٣: شیکردنەوەی بڕیاری دادگا: قۆناغەکانی شیکردنەوەی بڕیارە دادوەرییەکان	٧٨
٤_٣_١: نموونەیەک لە بڕیاری دادگا و شیکردنەوەی بەپێی قۆناغەکان	٨١
٤_٤: شیکردنەوەی دەقە دادوەرییەکان بەپێی ئامرازە زمانییەکان	٨٥
ئەنجامەکان	**١٠٠**
لیستی سەرچاوەکان	**R١٠١**
پاشکۆکان	A١٢٢_A١٠٨
پوختەی توێژینەوە بە زمانی ئینگلیزی	A

پێشەکی

١_ ناونیشان و بواری توێژینەوەکە:

ناونیشانی توێژینەوەکە بریتییە لە (تاوانی زمانی لە کۆمەڵگەی کوردیدا "دادگاکانی شاری هەولێر بە نموونە"), توێژینەوەیەکی ڕێزمانی و ماکرۆپراگماتیکییە، دۆسییەکانی ساڵی (٢٠١٤_٢٠١٥)مان وەک داتا وەرگرتووە، کە هەوڵێکە بۆ خستنەڕووی زمانەوانیی دادوەری و بەکارهێنانی زمان لە تاوانکردن و پڕۆسەی دادگادا, لەوەی تا چەندە زمان ڕۆڵ دەبینێ لە هەڕەشە، جنێودان و ناوزڕاندن و باروودۆخی کەشەکە بەرەو کوێ دەبات و کاردانەوەی لایەنی بەرامبەر چۆن دەبێت, زمانەوانی دادوەری بە زانستێکی نوێ دادەنرێ, دەچێتە چوارچێوەی جێبەجێکردنی زمانەوانی نوێ. مەبەستی ئەم زانستە نوێیە شیکاری دەقی دادوەریی نووسراو و دەربڕاوە, بەڵام توێژینەوەکەی ئێمە کارکردنە لەسەر دەقی نووسراو.

٢_ ڕێباز و سنووری توێژینەوەکە :

ئەم توێژینەوەیە لە چوارچێوەی ڕێبازی وەسفی شیکاری باسی لێوە دەکرێت, لە پەیوەندی نێوان زمان و یاسا یاخود دادوەری دەکۆڵێتەوە, لە چەند شوێنێکدا دەق و بڕیارە دادوەرییەکان تاوتوێدەکرێن.

٣_ کەرەستەی توێژینەوەکە:

ئەم بەڵگە نووسراوانەی کە لە دادگاکانی شاری هەولێر دەستمان کەوتوون، پێکهاتوون لە داخوویان (ئیفادە)ی تۆمەتباران، دادخوازان و بڕیارەکانی دادگا, بەرامبەر هەر ماددەیەک سزایەک دیاری کراوە و بڕیاری کۆتایی دادگا چۆن بوو بەرامبەر ئەو دۆسیەی کە بەردەستمان کەوتوە.

٤_ ئامانجی توێژینەوەکە:

ئامانجی ئەم توێژینەوەیە ئەوەیە کە بزانین چۆن دەکرێ تاوانی زمانی لەڕێگەی زمانەوە بسەلمێنین. لەوانەیە، ڕستە یان گوتنێک لە سەرەتادا بە تاوانی زمانی دابنرێت, بەڵام هەڕەشە نەبێت. بۆ نموونە ئەم وتەیە: "لە تەنیشت زەوییەکەی من خانووی دروست کرد. پیسایی و پاشماوەی دەخستە ناو زەوییەکەم. منیش گوتم ئەو پاشماوانە لابدە. لاری کرد". ئەم وتەیە زۆر ئاساییە و هیچ توندوتیژییەکی پێوە دیار نییە، تەنیا داواکردنە، بەڵام لەمەوە کێشەیەکی کۆمەڵایەتی دروست بووە و دۆسیەکەیان گەیشتووەتە دادگا.

٥_ کێشەی توێژینەوەکە:

کۆمەڵگەی کوردی هاوشان لەگەڵ پێشکەوتنی تەکنەلۆژیای زانیاری و پەیوەندییە مەجازییەکان کاریگەریی ئەم پێشکەوتن و پەیوەندییانەی لەسەرە. لەهەمان کاتیشدا لە

ڕووی کلتووری و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان تایبەتمەندی خۆی هەیە و شێوازی تایبەتی بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەو ئالوگۆڕانە هەیە. بەگشتی ململانێیەکی دیاردە نوێیەکان و چۆنیەتی بەکارهێنانیان لەگەڵ بنەما باوە کۆمەڵایەتی و نەریتییەکان هاتۆتە ئاراوە، کە هەموو ئەمانە وەک ڕەفتارێکی کۆمەڵایەتی لە ڕەوشتی زمانی قسەپێکەرانی ئەم کۆمەڵگەیەدا دەنوێندرێ. زۆرجار ئەم ڕەوشتە زمانییەی لایەنی زمانی، هەڕەشە، جنێودان، ناوزڕاندن و بەگشتی زمانی زبر دەگرێتەوە، کە لە ڕووی یاساییەوە بە تاوانی زمانی دادەنرێن. ئەمەش بە کێشەیەکی بەرچاوی ئێستای پەیوەندییە نێوان کەسییەکان دادەنرێ، کە ئەم توێژینەوەیە هەوڵدەدات لێی بکۆڵێتەوە.

٦_ گرنگی توێژینەوەکە:

زمانەوانی دادوەریی وەک لقێکی گرنگی زمانەوانی کارەکییە، تاکو ئێستا لە زمانی کوردیدا بەشێوەی توێژینەوە و نامەی ئەکادیمی لێی نەکۆڵدراوەتەوە و گرنگی پێنەدراوە و فەرامۆشکراوە. بوار، بابەت و لایەنەکانی ئەم زانستە لە چوارچێوەی سەرچاوەیەکی سەربەخۆ، کە تایبەت بێ بەم لقەی زمانەوانی، بەرچاو ناکەوێت، هەرچەندە لە زمانەکانی تریش بە زانستێکی نوێ دادەنرێت و بەشێوەیەکی زانستی لە زمانەکانی عەرەبی و ئینگلیزی و فارسی و ... لێکۆڵینەوەی لەسەر کراوە. بۆیە ئێمەش لەبەر گرنگی و بایەخی ئەم زانستە ویستمان لێکۆڵینەوەیەکی زانستی و ئەکادیمی لەسەر بکەین، وەک سەرەتایەک بێت بۆ توێژینەوەی تر لەم بوارە.

٧_ پرسیاری توێژینەوەکە :

پرسیاری سەرەکی ئەم توێژینەوەیە خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، ئایا تاوانە زمانییەکان لە ڕوانگەی زمانەوانییەوە چ تایبەتمەندییەکیان هەیە؟ ئایا قۆناغەکانی پێکهاتنی تاوانی زمانی چین و چۆن ئەنجامدەدرێت؟ ئایا کارە دادوەرییەکانی پێڕەوی دادوەری سزادان لە گۆڕانی بەڵگەکاندا وەک تاوانی زمانی لە کام هۆکاری زمانی زیاتر سوود وەردەگرن؟ ئایا لەنێوان بنەما و ڕێکارە زمانییەکاندا کامیان لە پێکهاتن و دیاریکردن و خستنەڕووی تاوانە زمانییەکاندا کاریگەرترن؟ ئایا تا چەند جۆری تاوانە زمانییەکانی (جنێودان، هەڕەشە، ناوزڕاندن) دەبنە هۆی دروستبوونی کێشە و لێکترازانی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان؟

٨_ ناوەڕۆکی توێژینەوەکە:

ناوەڕۆکی ئەم توێژینەوەیە بێجگە لە پێشەکی و ئەنجام، لە چوار بەش پێکهاتووە:

بەشی یەکەم، بەشێکی تیۆرییە, ئەم بابەتانە لەخۆ دەگرێ: ناساندنی زاراوەکان، تاواناسی، زمان و یاسا، مێژووی زمانەوانی دادوەری، پێناسە و لایەنەکانی زمانەوانی

دادوەری, هەروەها دەستکەوتەکانی زمانەوانی دادوەری، دۆزینەوەی بەڵگەکان، جۆرەکانی دەقی دادوەری.

بەشی دووەم، ئەم بەشەش ئەم بابەتانە لەخۆ دەگرێت، ئامرازە زمانییەکان لە شیکردنەوەی دۆسیە دادوەرییەکاندا و بوارە گرنگەکانی زمانەوانی دادوەری, شیکردنەوەیان لە ئاستی وشەسازی و ڕستەسازیدا، لەگەڵ چەند بابەتێکی تر.

بەشی سێیەم، لەم بەشەشدا باس لە تایبەتمەندییە پراگماتیکییەکانی تاوانی زمانی و شیکردنەوەی گوتار دەکەین، لەلایەن نموونە زەینییەکان, سکیمای زەینی, چوارچێوەی زەینی و پلانی نووسین, تایبەتمەندییە وەسفیەکان, خاڵبەندی, بنەما زمانەوانییەکانی پەیوەندیدار بە کردە کۆمەڵایەتییەکان, دەوروبەر، زمانەوانی کارلێکەری و کۆمەڵایەتی، کردەی هەڕەشە لە ئابڕوو و کردە قسەییەکان, بنەمای هاریکاری، لێکەوتە، پێشگریمانە و نیشانە پراگماتیکییەکان.

بەشی چوارەم، بەشێکی پراکتیکییە, باس لە جۆرەکانی دەقە دادوەرییەکان دەکات, ئەو قۆناغانەش دەستنیشان دەکات، کە بڕیارە دادوەرییەکان پێی شیدەکرێتەوە. شیکردنەوەی ئەو دەقە دادوەرییانەی، کە لەبەر دەستمانن، بەپێی گریمانەکانی کردە قسەییەکان، بنەمای هاریکاری، لێکەوتە، پێشگریمانەکان و نیشانکارەکان.

دوای ئەمانەش ئەنجامی توێژینەوەکە و پاشکۆی دەقەکان خراونەتەڕوو، کە لە توێژینەوەکە پێی گەیشتوین, لە کۆتایی توێژینەوەکەشدا لیستی سەرچاوەکان لەگەڵ پوختەی توێژینەوەکە بە زمانی ئینگلیزی پێشکەش کراوە.

بەشی یەکەم

چوارچێوەی تیۆری توێژینەوەکە

١-١: پێناسەی زاراوەکان

أ/ زاراوە یاساییەکان:

تاوان (الجرم): بریتییە لە هەر کردەوەیەک یان هەر گوێنەدانێک، کە دەستدرێژی بێت بۆ سەر سیستەمی ئاشتی و دڵنیایی کۆمەڵایەتی، لەبەرئەوە پێویستی بە سزادانە (علی حسين الخلف و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل١٧٦).

هەڕەشەکردن (التهديد): بریتییە لەوەی کەسێک هەڕەشە لە کەسێکی تر بکات، بە مەبەستی ئەنجامدانی تاوان (و. عبدالصمد محمد، ٢٠١٥، ل٢٧٤).

ناوزڕاندن (التشهير): بریتییە لە لکاندنی ڕووداوێکی دیاریکراو بە کەسێکەوە یان دەستەیەکەوە، بە مەرجێک بەڵگەی ڕووداوەکە لەبەر دەست بێت (كمال سعدی، ٢٠٠٤، ل٣٥).

جنێودان (السب): بریتییە لە لەکەدارکردنی شەرەف و کەرامەتی کەسێک بە ئەنقەست، بەبێ ئەوەی ڕووداوێکی دیاریکراوی بدرێتە پاڵ (كمال سعدی، ٢٠٠٤، ل٦٨).

سزا (عقوبة): بریتییە لەو سزایەی کە یاسا بۆ بەرژەوەندی کۆمەڵگە دەریدەکات (علی حسين الخلف و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل٤٩٨).

ب/ زاراوە زمانییەکان:

زمان (اللغة): سیستەمێکە لە نیشانە, لە خۆوە لەسەری ڕێککەوتوین, توانای دابەش کردنی هەیە, تاکەکەس وەک ئامرازێک بەکاری دێنێت بۆ دەربڕینی مەبەستەکانی, بۆ پەیوەندیکردن بە کەسانی دیکەوە لەڕێگەی ئاخاوتن و نوسین (محمد محمد يونس، ٢٠١٠، ل٢٨).

زمانی دادگا (اللغة المحكمة): ئەو زمانەیە کە هەندێک ناوی دەبەن شێوازی دادگایی (محمد اقبال ياسين، ٢٠٠٩، ل٦٧٤).

زمانەوانی دادوەری (اللغة القظائية): ئەشەر بەم جۆرە پێناسەی زمانەوانی دادوەریی دەکات و دەڵێ: زمانەوانی دادوەری لقێکە لە لقەکانی زمانەوانی کارەکی، لەو زانیاری و داتا زمانییانە دەکۆڵێتەوە و شیدەکاتەوە، کە لەگەڵ ڕوودانی تاوانەکەدا دێن، بە مەبەستی دەستنیشانکردنی ناسنامەی تۆمەتبار (عبدالمجيد عمر، ٢٠١٤، ل١٢٣).

لێکەوتەی پراگماتیکی (Implicature): بریتییە لە گەیاندنی مانای زیاتر لەوەی کە دەتوانرێت دەربرپدرێت (حەسەن عەلی، ٢٠١٥، ل٢٩).

پێشگریمانە (Presupposition): بریتییە لە پەیوەندی ناوخۆی زمانیی نێوان ڕستەکان لە لایەک و پەیوەندی دەرەکی (دەرەوەی زمان)ی ڕستەکان بە دەوروبەری خۆیانەوە لە لایەکی دیکەوە (ڕەحیم سورخی، ٢٠١٣، ل١٧١).

گوتار (Discourse): بە واتای زمان لە بەکارهێناندایە، واتە گوتار بەکارهێنانی زمانە وەک بابەتێکی کۆمەڵایەتی (ڕەحیم سورخی، ٢٠١٣، ل١١).

دەق (Text): پارچەیەکی زمانییە (بە گوتن یان بە نووسین)، لە هەر بارستایی و ڕادەیەکدا بێت، کە یەکەیەکی تۆکمە و پێکەوە لکاو پێکدێنێ (ڕەحیم سورخی، ٢٠١٣، ل١١).

شیکردنەوەی گوتار (تحلیل الخطاب): لێکۆڵینەوەی ڕاستەقینەی زمانییە لەلایەن قسەکەرەوە لەبارێکی گونجاودا (عبدالسلام نجم الدین و شێرزاد یبری، ٢٠١١، ل٢٥١).

١-٢: تاوانناسی (Criminology):

شارەزایان بەشێوەی جیاجیا پێناسەی تاوانناسییان کردووە، یەکێک لەو پێناسانە ئەوەیە، کە دەڵێت: "تاوانناسی ئەو زانستەیە بەدوای شیکردنەوەی ئەو ڕەفتارە دوژمنکاریانەدا دەگەڕێ، کە زیان بە کۆمەڵگە دەگەیەنن، ئەمەش بۆ بەرگریکردنی بەهۆی دەستنیشانکردنی فاکتەرە ڕاستەقینەکانی" (ڕزگار محمد قادر، ٢٠٠٠، ل١٤).

تاوانناسی ئەو لقەیە لە زانستە تاوانییەکان، کە لە تاوان وەک دیاردەیەک لە ژیانی تاک و کۆمەڵ بە مەبەستی دەستنیشانکردن و شیکردنەوەی ئەو فاکتەرانەی دەبنە مایەی بەرپابوونی دەکۆڵێتەوە (رزگار محمد قادر، ٢٠١٦، ل١٧).

١-٢-١: چەمک و پێناسەی تاوان:

لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە وا سەیری تاوان دەکرێت، هەموو کارێکی هەڵە دەگرێتەوە، کە پێچەوانە بێت لەگەڵ ئاداب و ڕەوشت و دادوەری لە کۆمەڵگەدا، ئەمەش هەموو زیان گەیاندنێک بە سیستەمی کۆمەڵ و سووربوون لەسەر بەرژەوەندی و مافەکانی تاکەکان یان بەرکەوتنی بەهاکان دەگرێتەوە، کە لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە سزایان لەسەرە.

هەرچەندە هەوڵدان بۆ پێناسەکردنێکی گشتی بۆ تاوان لە یاسا بێ سوودە، چونکە پێناسەکە هەرچەندە ئەوپەڕی توانا لە دارشتنی دەستەواژەکەی بەکاربهێندرێت، نابێتە

پێناسەیەکی پڕ بە پێست. لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک نووسەر هەن پێیانوایە پێناسەکردنی تاوان تایبەتە بە ئاراستە کردنی چەمکی ماددی تاوان.

فەقیهی فەرەنسی بوزا (BOUZAT) بەو شێوەیە پێناسەی تاوان دەکات "بریتییە لە هەر کردەوەیەک یان هەر گوێنەدانێک کە دەستدرێژی بێت لەسەر سیستەمی ئاشتی و دڵنیایی کۆمەڵایەتی، کە هەر لەبەر ئەوەش سزادانی پێویستە". لە پێناسەیەکی تردا وا هاتووە "تاوان دیاردەیەکی کۆمەڵایەتییە، خاوەن مۆرکێکی چینایەتییە".

١-٢-٢: جۆرەکانی تاوان:

چەند جۆرە تاوانێکی جیاواز هەن، یاسا گرنگی بە باسکردنی گشتییان داوە، بەڵام ئەوەی ئێمە لێرەدا گرنگی پێدەدەین و بە بابەتەکەمانەوە پەیوەستە، ئەو تاوانەیە لەڕێگەی زمان ئەنجام دەدرێن و بە تاوانی زمانی ناودەبرێن، لەوانە وەک (هەڕەشەکردن و جنێودان و ناوزڕاندن)، کە زیان بە دەستە یاخود پێگەیەک بگەیەنێت، هەروەها هەر تاوانێکی تر، کە لەڕێگەی زمانەوە ئەنجام بدرێت.

هەڕەشەکردن، یەکێکە لەو دیاردە باوانەی لە کۆمەڵگەکاندا بەشێوەیەکی ڕوون بەرچاو دەکەوێت، جا بۆ هەر مەبەستێک بێت. کەواتە دەتوانین بەم شێوەیە پێناسەی بکەین: هەڕەشەکردن بریتییە لەوەی یەکێک هەڕەشەی لە یەکێکی تر کردبێت، بە ئەنجامدانی تاوانێک دژی گیانی یان سامانی یەکێکی تر یان هەڕەشەی دانەپاڵی چەند کارێکی ئابڕووبەری و ئاشکراکردنی کارەکانی (عبدالصمد محمد خیلانی، ٢٠١٥، ل٢٧٤). هەڕەشەکردن هەندێک جار زارەکییە، لەڕێگەی کەسێکی تر ئەنجام دەدرێ، کە بە چەند شێوازێکی جۆراوجۆرە؛ یاسا دیاری نەکردووە، کەوا بە چەند شێوازێکە و ئەوە بۆ توانای دادگا جێ هێڵراوە. هەڕەشەکردن ئەو دەستەواژەیەیە، کە دەبێتە هۆی بێزارکردنی کەسی بەرانبەر یان کەسی تاوانلێکراو، کەوا کاریگەری لەسەر دەروونی دروست دەکات و ترس دەخاتە ناو دڵی یان مەترسی لەسەر ماڵی دروست دەکات، کە ئاماژەی پێکراوە. هەروەها باسی ئەو شێوازە دەکات کە هەڕەشەی پێدەکرێ بە قسە بێت یان نووسین یان دروستکردنی هێما کە دەلالەتە لە هەڕەشەکردن (احمد امین بک، ١٩٨٩، ل٩٦٣).

تاوانی هەڕەشەکردن یەکێکە لە تاوانە دەربڕینەکان (تعبیر)، واتە لە هەڵسوکەوتێکی ماددی پێکدێت، کە خاوەن ناوەڕۆکێکی دەروونییە و ئەویش لەڕێگەی ڕووداوێکی دەروونییەوە ئەنجام دەدرێت. لەهەمان کاتدا تاوانەکە بە تاوانێکی ڕووکاری دادەنرێت، لەبەرئەوەی تاوانەکە کاتێک کە تاوانێکی دەروونییە، مەرج نییە بەشێوەیەکی ئاوا زیان بە

دەروونی کەسەکە بگەیەنێت، کە بگاتە ئاستێکی ترسناک، بەڵام کەسی هەڕەشە لێکراو درکی پێدەکات (رمسيس بهنام، ١٩٩٩، ل١١٩٤).

ناوزڕاندن (تشهير)، کەسێک تانە و تەشەر بە ئاشکرا و بەئەنقەست ڕووداوێکی دیاریکراو بداتە پاڵ کەسێکی ترەوە، بە چەشنێک ئەگەر بێت و دەربکەوێ ئەو ڕووداوە ڕاستە، دەبێتە هۆی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کەسەی ڕووداوەکەی دراوەتە پاڵ، بۆ سزایەکی یاسایی، یانیش بەکەم زانینی لە لایەن خەڵکەوە (محمود نجيب حسني، ١٩٧٨، ل٥٩٥). هەروەها شتێک بەهۆی پەڕاوی چاپی یان بەهۆی بڵاوکراوەی ڕاگەیاندن یا بەهۆی دەنگ لە کۆمەڵگە بدرێتە پاڵ کەسێک یا چەند کەسێک، کە بەپێی یاسای سزادان، ئەو بابەتەش بە تاوان دەژمێردرێت و دەبێتە ناوزڕاندن (بوختان کردن) (فردوس اقاگل زاده، ١٣٩١، ل٢٢٥). **کەمال سەعدی** بەم شێوەیەی خوارەوە پێناسەی ناوزڕاندنی کردووە "بریتییە لە لکاندنی ڕووداوێکی دیاریکراو بە کەسێکەوە بە یەکێک لە ڕێگەکانی ئاشکرایی بە چەشنێک ئەگەر هاتو ڕاست دەربچێت، ببێتە مایەی ڕووبەڕووبوونەوەی ئەو کەسەی کە تانە و تەشەرەکەی لێدراوە، بۆ سزا یان بە کەمزانینی لە لایەن هاونیشتمانیانەوە". لەم پێناسەدا بۆمان دەردەکەوێت کە ناوزڕاندن بریتییە لە لکانی ڕووداوێکی دیاریکراو بە کەسێکەوە یان دەستەیەکەوە، بەڵام ئەو ڕووداوە یان تەشەرەی، کە دراوەتە پاڵ تاوانلێکراو، لەلایەن تۆمەتبار دەبێت دیاریکراو و بە بەڵگەوە بێت، ئەگینا بە ناوزڕاندن دانانرێت، بەڵکو دەبێتە تاوانی جنێودان.

جنێودان، جنێودانیش وەکو دوو تاوانەکەی تر دیاردەیەکی بڵاوە، کە کەسێک بەرانبەر یەکێکی تر ئەنجامی دەدات، جا بەهەر هۆکارێک بێت بە مەبەستی سوکایەتی پێکردنی، گاڵتەکردن، تۆڵەسەندنەوە یان هەر هۆکارێکی تری لەم شێوەبێت. بۆیە جنێودان یەکێکە لەو تاوانانەی دەبێتە مایەی ناو و ناوبانگ زڕاندن و لەکەدارکردنی شەڕەف و کەرامەتی ئەو کەسەی، کە تاوانەکەی دەرهەق دەکرێت، هەروەها تاوانێکە بە ئاشکرا یان نائاشکرا لەڕێگەی قسە یان وێنە یا نووسین ئەنجام دەدرێت. کە **کەمال سەعدی** بەم شێوەیە پێناسەی جنێودانیشی کردووە "بریتییە لە لەکەدارکردنی شەڕەف و کەرامەت و ئیعتباری کەسێک بەئەنقەست، بەبێ ئەوەی ڕووداوێکی دیاریکراوی تێدا بدرێتە پاڵ" (کەمال سەعدی، ٢٠٠٤، ل٦٧). **عەبدولسەمەد موحەمەدیش** لە پێناسەیەکی تردا وا پێناسەی جنێودانی کردووە "بریتییە لەوەی کەسێک قسەی ئەوهای بە یەکێک گوتبێت، کە ئابڕووی یان پێگەی لەکەدار بکات یان هەستی بریندار، بکات هەرچەندە ڕووداوێکی دیاریکراوی نەدابێتە پاڵ" (عبدالصمد محمد ، ٢٠١٥، ل٢٧٦).

یاسا: ژیانی کۆمەڵایەتی لە بەرژەوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دروست بووە، تا ئەو ژیانەش بەرفراوان بێت، بەرژەوەندی کۆمەڵایەتی تر دروست دەبن. یاسا بۆ ئەوە هاتووە، تا ئەو بەرژەوەندییانە بپارێزێت، بۆیە بەم شێوەیە پێناسەی یاسا دەکرێت: بریتییە لە کۆمەڵە ڕێسایەک، کە دەوڵەت پەیڕەویان دەکات و لەگەڵ چەند ئامادەکارییەکی ناچاری، کە بەرانبەر ئەو کەسانە پەیڕەو دەکرێن، کە زیان بەو بەرژەوەندییانە دەگەیەنن.

سزا: بریتییە لەو بڕیار و سزایەی کە یاسا بۆ بەرژەوەندی کۆمەڵگە بڕیاری دەدات، وەک جێبەجێکردنی بڕیاری دادگایی لەسەر ئەو کەسەی دەربکەوێت بەرپرسیارە لە تاوان، بۆئەوەی جارێکی تر ئەنجامی نەداتەوە یان کەسانی تریش چاوی لێنەکەن.

یاسای سزادان: بریتییە لەو کۆمەڵە یاساییانەی کە شێوازی ڕەفتارە تاوانکارییەکان دەستنیشان دەکەن، سزاکەشیان دیاری دەکەن. یان بریتییە لە چەند ئامادەکاری خۆپارێزی بڕیاردراو، بۆ ئەم مەبەستە (علی حسین و سلطان عبدالقادر ، ٢٠١٤، ل٧).

یاسای سزاکان: ئەو بەشەیە لە یاسا تاوانییەکان کە ئەو کردارانە وەسف دەکات بە تاوان دادەنرێن لەگەڵ ئەو سزایانەی بەسەر ئەنجامدەری هەر یەکێکیان دەسەپێنرێ (رزگار محمد قادر، ٢٠٠٠، ل٢٥). واتە؛ یاسای سزاکان بریتییە لە یاسایەکی گرنگ و بایەخدار، چونکە کار دەکات بۆ سنوردارکردنی چالاکی تاکەکان و دیاریکردنی ڕەفتاریان لە چوارچێوەی سنورێکی دیاریکراو، پێویستە سنور و ماوەی پیادەکردنی ئەو یاسایە دیاری بکرێت، تاکو گشت کەسێک بزانێت تا چەند بڕیارەکانی ئەو یاسایەی لەسەر پیادە دەکرێت (علی حسین و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل٦٦).

تاوانناسی: ئەم زانستە، زانستێکە لێکۆڵینەوە لە هۆکارەکانی تاوان و تێگەیشتن لە سەرچاوە و پاڵنەرەکانی تاوان دەکات، بۆ کارکردن لەسەر نەهێشتنی تاوان بەشێوەیەکی بنەڕەتی (علی حسین و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل١٤). ئەم زانستە بە زانستێکی نوێ دادەنرێت لەژێر ڕۆشنایی واتای وشەکە، تەمەنی ئەم زانستە تەنها بە سەد ساڵێک مەزەندە دەکرێت، بەڵام دیاردەی تاوان هەر لەدێر زەمانەوە بابەتی پرسیار و لێکۆڵینەوە بووە، بۆیە دەبینین گەڕان بە دوای هۆکارەکانی بابەتی بیرکردنەوەی خەڵکێکی زۆر بووە (رزگار محمد، ٢٠١٦، ل٢٠). هەروەها یەکێکە لە زانستە کۆمەڵایەتییەکان، چونکە وەک دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی سەیری تاوان دەکات، کە کۆمەڵگاکانی مرۆڤایەتی لە سەرەتای پەیدابوونییەوە سکاڵای لێدەکەن (علی حسین و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل١٥). وەک پێناسە کردنێک بۆ ئەم زانستە دەتوانین بڵێین: ئەو زانستەیە کە لێکۆڵینەوە لە هۆکارە دیارەکانی تاوانی تاک و کۆمەڵ دەکات، لێکۆڵینەوەیەکی زانستییە ئامانجی وەسفکردن و شیکردنەوە و دیاریکردنی

ئـەو یاسـایانەی کـە بڕیـاری لەسـەر دەدات و شـیدەکاتەوە لـە دیـاردە جۆراوجۆرەکـان، دورکەوتنـەوە لـەو هۆکارانـەی کـەوای لێدەکات بـۆ ئەنجامـدانی ویسـتی تـاکی یـان کۆمـەڵی (محمد محمد مصباح، ٢٠١٣، ل٢٥).

دەستپێکردنی تاوان: هەروەک دەزانین لە کاتی ئەنجامدانی تاوان یان هەر کارێکی تر بە یەک قۆناغ ئـەنجام نادرێت، بـەڵکو بـە چەندین قۆنـاغ و هـەنگاودا تێدەپـەڕێت، کـە تاوانبـار پێش ئەنجامدانی تاوان بیریان لێدەکاتەوە و پلانی بۆ دادەڕێژێ بۆ ئەنجامدانی.

١-٢-٣: قۆناغەکانی دەستپێکردنی تاوان:

یەکەم قۆناغیش بۆ ئەنجامدانی تاوان، قۆناغی بیرکردنـەوە و پلاندانانـە، کە هـەنگاوی یەکەمی تۆمەتبارە بۆ تاوان، بەوە ناسراوە شتێکی شاراوەیە و لـە هیـچ کردارێکـی دەرەکـی دەرناکـەوێت، دوای ئـەم قۆناغـە ئامادەکـاری بـۆ تاوانەکـە دەکرێ، ئەمـیش بریتییـە لـە چـەند کارێکی ئامادەکاری ماددی دەرەکی، بـە جۆرێـک لـەو کارانـەی کـە تۆمەتبـار دوای بڕیـاردانی لەسـەر تاوان بە مەبەستی ئامادەکاری بۆ جێبەجێکردنی تاوان ئـەنجامیان دەدات، کۆتـا قۆنـاغ جێبەجێکردنی تاوانەکەیە، کە تاوانبار دوای پلاندانان و ئامادەکاری بۆ تـاوان، دەسـت دەکـات بـە ئەنجامـدانی تاوانەکـە، لەگـەڵ قۆنـاغی ئامادەکـاری پێکـدەچێت، بـەڵام پێویسـتی بـە ئامـادەکردنی کارەکـانی جێبـەجێکردنی تـاوان هـەیـە (علی حسـین و سـلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل٢٠٣_٢٠٦).

١-٣: سیستەمی دادوەری لە هەرێمی کوردستاندا:

هەموو کۆمەڵگەیەک بۆ بـەڕێوەبردنی کارەکانی، پێویستی بـە داڕشتنی یاسـایە. ئـەو یاسـایانە لـە ژیـانی تاکـەکانی ئـەو کۆمەڵگەیانـەدا دەورێکـی کاریگـەریان هەیـە، چونکـە چوارچێوەی ژیانی ئێمە پێکدێنن. لەم چوارچێوەیەدا شێوەی ژیان و پەیوەندییەکانی تاکەکان دیـاری دەکـرێ. لـە هـەر وڵاتێکـدا چوارچێوەکـان و یاسـاکان جیـاوازن و بـەپێی پێـڕەوی دادوەری و تایبەت بەو وڵاتە دادەڕێژرێن. داب، پێڕەوی یاسـایی عـورفی (Common law) و شــەریعەت ســەرچاوەکانی پێــڕەوی دادوەری پێکــدێنن. پێــڕەوی دادوەری لــە هــەرێمی کوردستان، دوابەدوای کێشانەوەی دام و دەزگا کارگێڕییەکان لە هەرێمی کوردستان لەلایەن حکومـەتی عیراقـەوە، ئـەنجومـەنی نیشـتمانی کوردسـتان دامـەزرا و چەنـدین یاسـا و بڕیـاری دەرکرد یەکێک لەوانە یاسای دەسەڵاتی دادوەریی ژمارە (١٤ی سـاڵی ١٩٩٢)ە. بـەم پێیـە، بـۆ ئاشـنا بـوون بـە ڕادە و چۆنیـەتی پیـادەکردنی سیسـتەمی دادوەری تـاوانی تایبەتمەنـد لـە هەرێمی کوردستاندا، پێویستە سەرنجی مادده و بڕگەکانی ئەم یاسایە بدەین. لەڕووی دەقی یاساییەوە ئەم سیستەمە بە تەواوی لە دادگاییکردنی نەوجەوانانـدا پیادەکراوە (ڕزگـار محمـد،

١٩٩٩، ل٥١). هــەروەها دەســتەی بــەڕێوەبردن و پێــڕەوی لــە هــەرێمی کوردســتان لەمانــە پێکدێت، کە هەر یەک لەمانە ئەرکەکەی بەپێی ئەو بوارەی بۆی دیاری کراوە ئەنجام دەدات:

دادوەر: ئەو کەسەیە کە لەلایەن دەسەڵاتی دادوەری، و لە کۆنەوە لەلایەن سەرۆکی دادوەران یا دادوەر (حاکم) ئەرکی بەجێ گەیاندنی چارەسەرکردنی کێشە یان داوای خەڵکی خراوەتە ئەستۆ (حسن انوری، ١٣٨٢، ل١٦٨٨: ج١س).

لێکۆڵەر: ئەو کەسەیە دەربارەی بابەتێک بەدواداچوون و لێکۆڵینەوە دەکات، تا بگاتە ڕاستی بابەتەکە یان ڕووداوەکە، وەک چۆن هەیە، بۆ ئەوەی بەڕوون و ئاشکرایی بخاتە بەردەست.

پارێزەر: ئەو کەسەیە لەدوای خوێندنی زانکۆیی بەشی یاسا بڕوانامەی پارێزەری بەدەست دەهێنێت، بۆ گرێبەستی وەکالەت (پارێزەری) و ئەنجامدانی کاروباری یاسایی بۆ لایەنێک یان کەسێک و وەرگرتنەوەی مافەکانی.

شایەت: هەواڵدان لە ڕووداوێک یان نەبوونی ڕووداوێک، کە بابەتێکی هەستیارە، لە کاتێکدا سود یان قازانجی کەسانی تر لە ئارادایە (حسن انوری، ١٣٨٢، ل١٤٤٠: ج٢).

تاوانبار: تاکێکی کۆمەڵگەیە تاوانێک بە ئەنقەست بێت یان بە ڕووداو ئەنجام دەدات، توشبووی تاوان دووچاری کردەوەی دژی ئەخلاق و ڕەوشت و یاسا و بڕیارەکانی کۆمەڵگە دەبێتەوە.

١-٤: سەرەتایەک بۆ زمان و زمانەوانی کارەکی:

زمان ئامرازێکە بۆ پەیوەندی کردن، هۆکارێکە بۆ دروست بوونی پەیوەندی نێوان تاکەکان لە هەر شوێنێکدا بێت، زمان بەشێوەیەک تێکەڵی ژیانی مرۆڤ بووە، کە ناتوانرێت پێشبینی بکرێت. ڕۆژێک تێپەڕێت تیایدا ڕستەیەک نەڵێین یا نەبیستین، تەنانەت کاتێک کەسێکیش نییە پەیوەندی لەگەڵدا ببەستین، قسە لەگەڵ خۆمان دەکەین (نگار موئمینی، ٨٩، ل٦١). سەختە بتوانین لە ژیاندا شوێنێک ناو ببەین، کە تیایدا زمان ڕۆڵی نەبێت. بەگشتی کاتێک ناوی زمان دێت، دەکەوینە بیری فێربوونی زمان. چەندین دەیەیە زمانەوانان لەو بوارەدا هەنگاوی زیاتریان ناوە. چوارچێوەی بوارە زانستییەکەیان بە بوارەکانی وەکو پەیوەندی پزیشکی، بازرگانی، بەڕێوەبەرایەتی، .... ئێستاش فراوانیان کردووە بۆ (یاسایی)، کە بە زمانەوانی یاسایی یان دادوەری ناودەبرێت. بەم شێوەیە زمانەوانی دادوەری لقێکە لە زانستی زمان، ئەم زانستە بۆ چارەسەری بابەتەکان و بەجێهێنانی مافی خەڵک لە لێکۆڵینەوەی دۆسیەکانی دادوەری و بابەتی لێپرسینەوە لە تاوانباران لە ناوەندەکانی پۆلیس و ژینگەی زیندان سوود وەردەگرن. هەر لەبەر ئەمەشە سنوورێک لە نێوان لقەکانی زانست

دابنرێت و لە یەکیان جیا بکەینەوە، لە کۆتاییدا هەموویان لە گۆشە نیگایەکەوە تێکەڵ بە یەکتر دەبن (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل١٦_١٧).

١-٤-١: زمانەوانیی کارەکی و زمانەوانیی دادوەری:

زمانەوانیی کارەکی ئەو لقەی زمانەوانییە، کە ئامانجە سەرەکییەکەی بەکارهێنانی ئەو تیۆرە زمانەوانی و میتۆد و دەستکەوتانەیە، کە بتوانێت کێشە زمانییەکان چارەسەر بکات (کریستاڵ، ٢٠٠٣، ل٢٩)، واتە "توێژینەوەیەکی تیۆری و پراکتیکییە لە بارەی مەسەلەکانی جیهانی کەتوارەوە (واقع)، کە زمان تێیاندا بابەتێکی بنەڕەتییە" (Brumfit, 1995, p27).

یەکێک لە لقە نوێیەکانی زمانەوانی کارەکی، زمانەوانی دادوەرییە. زمانەوانی دادوەری لە پەیوەندی نێوان زمان و یاسا دەکۆڵێتەوە. زمانەوانی دادوەری بە تەرکیز کردنە سەر گوتاری هێزی پۆلیس، پارێزەر و دادوەر و بەڵگە یاساییەکان و کارلێکە دادگاییەکان، چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان لە پرۆسە دادوەرییەکاندا تاوتوێ دەکات. لە ڕاستیدا ئاماژە بە بەڵگە زمانییەکان لە دادگادا دەکات (نیگراس گروم و جینت لینلی مور، ١٣٩٣، ل٢٤). ناسینی کەسانی تۆمەتبار، لەڕێگەی شێکاری ئاخاوتن، نووسین و زار و شێوەزارەکانیانەوە گرنگترین ئەرکی ئەم لقەی زمانەوانییە.

١-٤-٢: پێشینەی زمانەوانی دادوەری:

لەوانەیە یەکەمین بەکارهێنانی زمانەوانانەی زمان لە یاسایی و دادوەری بە زمانەوانی یاسایی لە خوێندنەوەی ئیسلامی بتوانرێت بە حەزرەتی علی (ڕەزای خوای لێبێت) بدرێت، کە لەسەر بنەمای فەرموودەیەک لە دادگای دادوەری حەزرەتی عەلی ڕاگەیەندرا (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل٥٠)، بەڵام بەشێوەیەکی تیۆری هەر وەک سەرجەم زانستەکانی تر کارێکی سەختە بتوانین مێژووی سەرهەڵدان و پەیدابوونی یاخود هاتنە کایەی زمانەوانیی دادوەری دیاری بکەین. دەستەواژەی زمانەوانیی دادوەری پێکهاتووە لە دوو وشەی هاوەڵناو (Forensic) و ناوی (Linguistics). لەوانەیە ناونیشانی تر وەکو زمانەوانی دادگایی، زمانەوانی یاسایی، زمانەوانی ماف لەگەڵ یەکتر ، هاوشێوەبن و بگونجێن ، بەڵام لە ساڵانی ڕابردوو (Forensic) لەگەڵ هاوواتای یاسا لە دروستبوونی دەستەواژەی هاوشێوە بەکارهاتووە (فردوس اقاگل زادە، ١٩٣).

پێکهاتەی زمانەوانی لە بابەتی دادوەری وەک باسمان کرد، لە دەیەکانی کۆتاییدا باس لە پەیدابوونی قۆناغی نوێ دەکات، بەشێوەیەک پەیوەندی نێوان بواری زمانەوانیی دادوەری بەوزەتر (جدیتر) لە ڕابردوو هاتۆتە ئاراوە (نوری تاڵەبانی، فەرهەنگ، ٢٠١٤، ل١١٩). دەکرێت ئەو زانستە نوێیە ڕووبەڕووی هاوشێوەی زانستەکانی تری وەکو پزیشکی یاسایی،

پزیشـکی دەروونـی و یاسـایی و ... دابنرێت. سـەرەڕای ئـەوە هێشـتا سیسـتەمی دادوەری زۆرێک لە وڵاتان ناوی ئەو زانستە نوێیەیان نەبیستووە، تەنانەت ئەو وڵاتانەش خۆیان بە پێشەنگی ئەو بوارە دەزانن، زمانەوانیی دادوەری تەنیا لە دەیەکانی کۆتایی توانی لە خزمەتی سیسـتەمی دادوەریدا بێت (نگـار مـؤمنی، بهـار ٨٩، ل٦٢). یـەکێک لـەو بـوارە زانسـتییانەی بەشێوەیەکی مەزن سوودی لەم دۆخە وەرگرت، تێکچڕژانی نێوان زمان و تاوانە، چونکە لە ساڵی ١٩٦٨دا کاتێک (جان سفارتیک) وتەکانی (تیمۆسی ئیفانز)ی شیکردەوە، لە سێدارە درا، چونکە ژن و منداڵەکەی کوشتبوو (جون أولسون، ٢٠٠٨، ل١)، هەر لەو کاتەدا جان سفارتیک زاراوەی زمانەوانی دادوەری داهێنا، کە کتێبەکەی بە ناوی (دەبڕینەکانی ئیوان_ نموونەیەک بۆ زمانەوانی دادوەری) ناسراو بڵاوبۆوە، بڵاوکردنەوەی ئەم کتێبە لە ڕاستیدا دەبێ وەک خـاڵێکی وەرچـەرخان لـە هێنانەکایـەی باسـەکانی پەیوەندیـدار بـە شـیکردنەوەی گوتـار لـە مەسـەلەکانی تاواندا دابنرێت (سـاجیدە عەبدوڵلا فـەرهادی، ٢٠١٣، ل٧). لـەو کتێبـەدا ئـەو بـە بەراوردکردنی ئەو بەشە لە قسـەکانی تۆمـەتبار کە دادگا پشتی پێ بەستبوو، ببووە هۆی بڕیـار لەسـەردانی (محکـوم) کردنـی لەگـەڵ بەشـێکی تـری قسـەکانی، کـە سـوودی لـێ وەرگیرابـوو، پیشـان دەدات، کـە ئـەو دوو بەشـە لـە ڕووی زمانەوانییـەوە جیـاوازی زۆری تێدابوو(احمد عبدالله خدر، ٢٠٠٧، ل٢٩٨).

لـە لێکۆڵینـەوەی دواتـردا بێتـاوانی (ئیـوان) سـەلمێنرا و خـاوەن ماڵەکـەش بـە تـاوانی سەرەکی کوشتنی هاوسەر و منداڵەکەی سزادرا. لە ڕاسـتیدا بڵاوکردنـەوەی ئـەم نووسـراوە دەبێت بە سـەرەتایەک لە نیشـاندانی باسـی تایبـەت بە شـیکردنەوەی قسـە لە بابـەتی تـاوانی دابنرێت (تـرنم افشـار، ٨٧، ل٧). لـە لایـەکی تـرەوە هـەر لـە زووەوە ئـەوە ڕوونبوویـەوە، کـە زانایانی بواری زمانەوانی دەکرێت سەرچاوەی سوود گەیاندن بن بە یاسا، ئەمەش لەڕێگەی یارمەتیدانی ئـەو کەسـانەی یاسـا بەشـێوەیەکی خـراپ ڕەفتـاری لەگەڵدا کردوونـە، چونکـە لـە کـاتێکی زووی سـاڵی ١٩٩٠دا (مـالکۆم کولتـارد) دەسـتی بـە شـیکردنەوەی دانپێـدانانەکانی دیکەی پۆلیس کرد، لەوانە ئەو دەقەی هی (دیریک بنتلی) لـە پـەنجاکانی سـەدەی ڕابردوو لـە سێدارە درابوو، کە دواتر لێی بووردرا (جون أولسون، ٢٠٠٨، ل٢).

١-٤-٣: ناساندنی زمانەوانی دادوەری

ئەشەر بەم جۆرە پێناسەی زمانەوانی دادوەری دەکات و دەڵێت: زمانەوانی دادوەری لقێکـە لـە لقـەکانی زمانـەوانی کـارەکی، لـەو زانیـاری و داتـا زمانەوانییانـە دەکۆڵێتـەوە و شـیدەکاتەوە، کە لەگـەڵ ڕوودانـی تاوانەکـە دێن، بـە مەبەسـتی دەستنیشـانکردنی ناسـنامەی تاوانکـار، یـان تۆمـەتبار (عبدالمجیـد عمـر، ٢٠١٤، ل١٢٣). **ڕەمـزی منیـر** لـە پێناسـەکردنی

زمانەوانی دادوەریدا دەڵێت: زمانەوانی دادوەری لقێکە لە زمانەوانی، هۆکارەکانی زمانەوانی بۆ لێکۆڵینەوەی تاوانکاری بەکاردێت، لەو تاوانانەی کە زمانەوانی لە هەندێ لە بەڵگەکانیدا بەکاردێت، وەک: لە کاتی ڕوونکردنەوەی شێوازی کەسێک گومان لە نووسینەکانی دەکرێت لەو نامەیەی پەیوەندی بە تاوانەکەوە هەیە یان لە پشکنینی بەڵگەی دەنگی تۆمارکراو (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل٨). **کۆبسۆڤ** پێناسەیەکی فراوانتر بۆ زمانەوانی دادوەری دەکات و دەڵێت: ئەو زانستەیە لێکۆڵینەوە لە دەقە نووسراو و زارەکیەکان دەکات، کە بە تاوان و کێشە یاساییەکانەوە پەیوەندارن و ئەو پرسانەی بە هەڵس و کەوتی دادگەری پەیوەندارن، یان ئەوانەی پەویوەندیان بە زانستی یاسا و ئاستی ڕوونی و چۆنیەتی چارەسەرکردنیەوە هەیە، بۆ ئەوەی کەسانی ئاسایی و پسپۆڕەکانی ئەم بوارە لێی تێبگەن (عبدالمجید عمر، ٢٠١٤، ل١٢٣).

بەگشتی، زمانەوانیی دادوەری سەیری ڕوونی و ئاستی تێگەیشتنی زمانە یاساییەکە دەکات، لەلایەن خەڵکی گشتی تایبەتمەندەوە، هەروەها گرنگی بە لایەنی وەرگێڕان لە دادگاکان و بەدواداگەڕانی یاسایی و ڕادەی وردی و ئەو گیروگرفتە زمانییانە دەدات، کە لە ئەنجامی جیاوازی ڕۆشنبیری تۆمەتبارەکان دروست دەبێت، لە کەمینە نەتەوییە جیاوازەکان. ئەمەیان تا چەند کاریگەری لەسەر لە یەکتر تێگەیشتن لەنێوان تۆمەتبار و دەسەڵاتی دادگا و یاسا و کاریگەری و ڕەنگدانەوەی لەسەر بەڕێوەچوونی دادگەریدا هەیە (یوسف شەریف، بڵاونەکراوە، ل١٢٦). سەرەکیترین توێژینەوەکان، کە جێی سەرنجی زمانەوانە یاساییەکان بێت، دەتوانرێت لەم ئاستانەی خوارەوەدا کورت بکرێنەوە:

١-٤-٥: بوار و بابەتە گرنگەکانی زمانەوانیی دادوەری:

١. زمانی یاسا و بەڵگەنامە یاساییەکان.
٢. زمانی پۆلیس و کاربەدەستانی بەڕێوەبەری یاسا.
٣. وتوویژە ئەنجام دراوەکان لەگەڵ منداڵان و گەواهی دەرەکان لە یاسای دادوەریی.
٤. گوتاری کارەکانی دادگا.
٥. دیاریکردنی دزی ئەدەبی و ناسینی نووسەری دەقی سەرەکی.
٦. ئامادەیی زمانەوانە کاراکان لە دادگا و نیشاندانی تیۆری.
٧. دەنگسازی تاوانی و دیاریکردنی ناسنامەی قسەکەر (ترنم افشار: ٨٧: ٨).
٨. شێوازناسی تاوانی.
٩. شیکردنەوەی گوتاری تاوان (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٢).

کەواتە زمانەوانیی دادوەری لێکۆڵینەوە لەو بابەتانە دەکات، کە پەیوەندییان بە یاساوە هەبێت. بە واتایەکی دی لێکۆڵینەوە لە بەکارهێنانی بەڵگەی زمانی لە لێکۆڵینەوەی تاوان دەکات (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل٢٦٨). بەگشتی ئەم زانستە سێ لایەنی سەرەکی دەگرێتەوە، ئەویش (زمان_ تاوان_ یاسا)یە، وازهێنان لە هەر یەکێکیان، لەوانەیە وێنایەکی هەڵە بە ناوەڕۆکی ئەم زانستە بدات، چونکە زمان ئامرازە، تاوان کردارە، یاسا هۆکارێکە بۆ لێکۆڵینەوەی دادپەروەری (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، ٢٠١٣، ل٩)، زمانی یاسایی ئامرازی دروستبوونی پەیوەندییە لە بواری یاسا و دەستەبەرکردنی بەڕێوەبردنی یاسایە، هاوکات بۆ کەسانی یاسانەناسیش درک پێنەکراو بووە، بە جۆرێک زمانەوانە ئەورووپییەکان شێوازی زمانی یاسایی بە شێوازێکی جیاواز دادەنێن، یەکێ لە هۆکارەکانی ئەو کێشەیە ئەوەیە، کە زمانی یاسایی بە پێچەوانەی زمانەکانی تر، زمانێکی چەسپاوە، ئەنجامی شیکردنەوە زمانییەکان لەم بوارەدا دەریدەخات، کە ئاستەنگی تێگەیشتن لە زمانی یاسا، نەک بەهۆی زاراوەی یاسایی تایبەتە، بەڵکو لەبەر شێوازی و پێکهاتەکانی ئەو زمانەیە، هەرچۆنێک بێت گوێگرانی سزا دەرکراوەکان هەر ئاخێوەرێک بن، مافی ئاخێوەرانی یەک زمان و خەڵکی یەک وڵاتە، کە بتوانن لە ناوەڕۆکی (سزای_ بڕیاری دادوەری) بە زمانی دایکیان بنووسرێت و تێبگەن و بزانن، کە لەبەرچی و لەسەر چ بنەمایەک سزادراون (فردوس اقاگل، فائزە فرازندە پور، ارسلان، ٨٩، ل١٢).

١-٥: دەسکەوتەکانی زمانەوانانی کورد:

هەروەک لە پێشینەی زمانەوانی دادوەریدا ئاماژەمان پێدا، ئەم زانستە زانستێکی نوێیە لە بواری زمانەوانیدا لەم ساڵانەی دواییدا دەستکراوە بە لێکۆڵینەوە و گەڕان بەدوای ئەم زانستەدا، لە هەموو وڵاتانی جیهاندا برەوێکی کەم دراوە بەم بوارە و وەک پێویست باسی لێوە نەکراوە. لە کوردستانیش تا ئێستا هیچ سەرچاوەیەک یان پەرتوکێک نییە بە ناوی زمانەوانی دادوەری، تەنیا دکتۆر (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی) نەبێت، کە بابەتێکی بە ناوی (زمانەوانی دادوەری و شیکردنەوەی چەند دەقێکی دادوەری) لە گۆڤاری زانکۆی کۆیە ژمارە، (٢٩) بڵاوکردۆتەوە، کە سوودێکی زۆری بە من گەیاند، لە نووسینی ئەم توێژینەوەیەدا. هەروەها بابەتێکی وەرگێڕدراو لە لایەن (سادق ڕۆستایی) لە زمانی عەرەبییەوە بە ناونیشانی (زمانەوانی دادوەری- سەرهەڵدان و گەشەکردن و کارپێکردن). جگە لەم دوو بابەتە نامەیەکی ئەکادیمی نووسراوە بە ناونیشانی (داڕشتەی زمانی یاسایی لە زمانی کوردیدا) لەلایەن (هاژە چیچۆ محمدامین)، کە باس لە زمانی یاسا دەکات، نەک زمانەوانی دادوەری، کە لەگەڵ توێژینەوەکەی من جیاوازە، بەڵام ڕەنگە لە ماوەی نووسینی

ئـەم توێژینـەوەیـەدا، چەنـدین بابـەتی تـر لـە هـەوڵی بڵاوکردنـەوەدا بـن، لـەژێر ناونیشـانی زمانەوانی دادوەری.

١-٦: زمان و یاسا:

یاسا لە ژیانی کۆمەڵگەدا گرنگە، ئەو ڕۆڵەی کە کرداری داڕشتنەوەی یاسا دەیکات، لە گۆڕینی لایەنی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابوریدا، لەبەرئەوەی زمان ڕۆڵی ڕۆحی داڕشتنە یاسـاییەکە دەبینێ، بنچینەیەکە لـە بنچینـەکانی ڕۆشـنبیریی یاسـایی و بەشـێکە لـە بەشـەکانی شارستانیەتی گەل، بۆیـە پێویسـتە پارێزگاری لـە زمـانی دژو شـێوازەکانی بکـەین. هـەروەها زمانیش گرنگیەکی تایبەتی لە ژیانی کۆمەڵگەکان و ئەو دەسـتورو یاسـا باڵایانەدا هەیـە، کـە بڕیاری لەسەر دەدرێت و دەوەستێتەوە سەر زمان (محمد اقبال یاسین، ٢٠٠٩، ل٦٦٧). یاسـا بریتییـە لـە کۆمەڵـە دەربڕینێکـی زمـانی، کـە چۆنیـەتی ژیـان و پەیوەنـدی نێـوان مرۆڤـەکان و گونجانیــان لەگــەڵ دەوروبــەر ڕێــک دەخــات. دەقــی یاســایی بەرهــەمی قوڵبوونــەوەی دانەرەکەیــەتی. وشــەکانیش ویســت و بیــر و بۆچوونــە ڕاســتەقینەکانی دانــەر دەردەبــڕن. کەرەســـتەکانی زمـــانی یاســـا هـــەمان کەرەســـتە زمانییـــەکانی ئاخـــاوتنی خـــەڵکن، بـــەڵام دەربڕینەکانیان تایبەتمەندی خۆیان هەیە. زمـانی یاسـا، یاسـا و مـەرجی تایبـەتییان هەیـە، کـە زمانێکی هونەری دروست دەکەن (ڕێژنە مەعروف، ٢٠٠٧، ل٥). هەر بـەم پێیـەش، جیاوازی لە نێوان زمانی یاسا و یاسای زمانی هەیە، کە لێرەدا ڕوونی دەکەینەوە:-

١ – یاسای زمان: ئەگـەر وڵات، نیشـتمان، خـاک (دایـک) بێـت، ئـەوا زمـان ناسـنامەی نەتەوەکەیە (زمان گیانییەتی)، بۆیە پێویستی هەمیشەیی بە یاسای تایبەتی هەیـە، بـە مـەرجێ لــە هــەموو ئاســت و دام و دەزگــای حکومــەت، بــە تایبــەتیش لــە خوێنــدن و پــەروەردەدا بەکاربهێنرێ.

٢ – زمانی یاسا: لـە چوارچێوەیـەکی یاسـایی ئـامێز دەبـن، کـە وشـە، دەسـتەواژە و زاراوەکانی داڕشـتنی تایبـەتی دەوێ و زۆر بابـەتی هەمـەجۆر لـەخۆ دەگرێ، بـەڵام شـێوە و ناوەڕۆکی یاساییە (تاریق جامباز، ٢٠١٤، ل٥٩). ئەو زاراوە و شێوازە یاسـاییانەی دەخرێنـە ناو دەقی یاسایی، ئەوە دەبێ شێوازی داڕشتنی بە شێوازێک بێت، کە بەڵگـەی ڕوونـی بداتـە دەسـت، جگـە لەمــەش بـۆ ئاشـکراکردنی مـاوەی جێبـەجێکردنی دەقەکـە لەگـەڵ سروشـتی خستنەڕووەکە، هەروەها گرنگیدان بە داڕشتنی زمانەوانی گرنگیدانێک نییە بە لایەنی شێوەیی و جێبـەجێکراوی، بـەڵکو ئامـانج لێـی گەیشـتنە بـە جێبـەجێکردنی یاسـا لەڕێگـەی دەربڕینێکـی ڕوون، بەم شێوەیە داڕشتنی یاسایی شێوازێکی زمانەوانی تایبەتی هەیە (محمد اقبال، ٢٠٠٩، ل٦٧٠_٦٧٢). هەروەها زمانی یاسا بەهۆی ئەو ئاڵۆزیی و ئاستەنگە زۆرانـەی دەیگرێتـە خۆ،

لە کاتی خوێندنەوەی چ پەیوەندییەکی بە ڕێککەوتنی مۆرکراو هەبێت، لە نێوان بارمتەی مۆڵکایەتی یان زمانی بەکارهاتوو لە نووسینەوە. زمانەوانان گرنگییەکی تایبەتی دەدەن بە جیاکارەکانی زمانی یاسا لەڕووی ئالۆزیی و ئەنجامدانی کارێک بۆ سووککردنی کاریگەرییەکەی (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ٢٠١٣، ل٩).

١-٧: کاریگەری و گرنگی زمان و بەکارهێنانی زمانی فەرمی لە دادگادا:

هەروەک ئاماژەمان پێیدا، زمان لە ژیانی ڕۆژانەمان و کۆمەڵگە بە گشتی، گرنگییەکی زۆری هەیە. دادگاش یەکێکە لەو شوێنانەی کە کاروباری ڕۆژانەی تێدا جێبەجێدەکرێ و زمانی تێدا بەکاردێت. یاساش جیا لەوانی تر زانستێکە کە زمانی تایبەت و زاراوە و دەربڕین و هۆکاری تایبەتی خۆی هەیە کە هەموو وشە و دەستەواژەکانی تایبەتن بە بواری دادگایی. بۆیە پێویستە ئەو زمانەی لە دادگا بەکاردێت، زمانێکی زانستی بێت، دووربێت لە زمانی بازاڕی و ئەدەب و خەیاڵ (سلیمان بن عبدالعزیز، ل٢٠٩_٢١٠). ئەگەر لە سەرەتاوە سەیری کردەی دادوەریی بکەین، هەر لە کردەی دەستگیرکردن و لێپرسینەوە و ئاڕاستەکردنی تۆمەت و دادگاییکردن و دەرکردنی بڕیار دەبینین، سەرجەم ئەم کردانە بە پلەی یەکەم لەڕێگەی زمانەوە ئەنجام دەدرێن و کردارێکی زمانەوانین، زمانەوانانیش ماوەیەکی زۆرە خەریکی لێکۆڵینەوەن لە سەرجەم ئەم لایەنانەی پەیوەستن بەو کردارە و جەختیان کردووەتە سەر ئەو بابەتانەی، کە پەیوەستن بەو بەربەستانەی زمانەوانی، لە کاتی ڕێکاری دیمانەکان ئەوانەی کە پەیوەندییان بەو کەسانە هەیە، کە لای دەروونناسان بە تاوانبار دادەنرێن، یان ئەوانەی بە زمانێکی تر (زمانی دووەم) قسە دەکەن (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٠). لە دەقی یاساییدا بڕیارەکانی سزادان بەشێوەی کەسی سێیەم یان بە جێناوی (ئێمە) ڕادەگەیەندرێت (نگار مؤمنی، ٨٩، ل٦٧).

زمانی دادگا: ئەو زمانەیە هەندێک ناوی دەبەن بە شێوازی دادگایی، کە ئەویش زمانی ئەو حوکمەیە لە دادگا دەردەچێت و چەند حوکمێکی دادگایی لە خۆدەگرێت (محمد اقبال، ٢٠٠٩، ل٦٧٤). ئەگەرچی لە یاسای دەسەڵاتی دادوەری (ژ١٤/ ١٩٩٢) لەبارەی بەکارهێنانی زمانی کوردی لە ماددەی پێنجەمدا هاتووە، کە ئەمەش دەقەکەیەتی: "زمان لە دادگاکاندا کوردی دەبێ، بەڵام دادگا بۆی هەیە بەهۆی وەرگێڕەوە دوای سوێنددانی گوێ لە قسەی دژکاران و شایەتەکان بگرێ" (تاریق جامباز، ٢٠١٤، ل١٨١).

لە پڕۆژە یاسای زمانە فەرمییەکان لە ماددەی دەیەمدا باس لەوە کراوە، کە دەبێت (هەموو ڕێوشوێنە دادوەرییەکان بە بڕیاری دادگاکانیشەوە بە زمانی کوردی بەڕێوەدەچن و

دەنووسـرێن) (تـاریق جامبـاز، ٢٠١٤، ل٢٧٧)، بـەڵام بەداخـەوە تـا ئەمڕۆشـی لەگەڵـدابێت بڕیارەکانی دادگا هەر بە زمانی عەرەبی دەردەچن و ئەم ڕێنماییە لە دادگاکاندا پیادەناکرێ.

١-٨: تایبەتمەندییەکانی دەقی نووسراوی یاسایی:

زمـانی ئاخـاوتنی هـەر نەتەوەیـەک بەگشـتی و زمـانی نووسـراوی نەتەوەکـە بەشـێوەیەکی تایبـەتی ڕەنگدانـەوەی نەتەوەکەیـەتی، کـە شـوناسـی نەتەوەکـەش خـۆی لـە زمانەکەیدا حەشارداوە و بەردەوام لە ئاخاوتن و نووسیندا لـە ئامادەباشیدایە. دیارە زمـانی کوردیش یەکێکە لەو زمانانـەی تایبەتمەندی خۆی هەیە و لـە گشـت دام و دەزگـا و شـوێنە گشتییەکان لە هەرێمی کوردستاندا بەکاردێت و مۆرکی کلتوور و شووناسی میللەتی کوردی بـە سـەرەوەیە. بەمـەش زمـانی کـوردی وێـڕای بـەکارهێنانی وەک زمـانێکی نەتـەوەیی بـووە زمـانێکی پیشـەیی و ئـەکادیمی و لـە بـوارێکی تایبـەتی وەک یاسـادا بـەکارهات و بـەکاردێت. تایبەتمەندییەکانیش زیاتر بریتین لە:

١_ **ڕوونی:** دەبێت زمانی نوسراوی دەقە یاساییەکان ڕوون بێت.

٢_ **وردیتی:** پێویستە زمانی داڕشتنی دەقە یاساییەکان لە گەیاندنی واتای یاساییدا وردبن.

٣_ **نالێڵی:** پێویستە زمانی یاسایی خۆی لـەم جۆرە لێڵییە بە دوور بگرێت و بە مەبەستی دوورکەوتنەوەش لـەم دیاردە زمانییە، زمـانی یاسـایی پـەنا دەباتـە بـەر بـەکارهێنانی یاسـای سینتاکسی جیاواز بۆ ڕەواندنەوەی لێڵی.

٤_ **گشتێتی:** پێویستە زمانی نوسـراوی دەقی یاسـایی هـەم توانـای تێگەیشـتن لێـی هـەبێت و هەم توانای لێکدانەوەشی هەبێت (هاژە چیچۆ: ٢٠١٥: ٣٥_٣٧).

١-٩: پەیوەندی زمان و تاوان:

زمان هۆکارێکی گرنگی پەیوەندیکردنە و لە چوارچێوەی کۆمەڵگەدا کاری پێدەکرێت، کـە زۆر لـە زانایـان زمـان وەک دیاردەیـەکی کۆمەڵایـەتی سـەیر دەکـەن. بێگومـان تـاوانیش یەکێکە لـە دیاردە کۆمەڵایەتییـەکان، کـە لـەناو کۆمەڵگـەی مرۆڤایەتیدا زۆر بـە ئاشـکرایی بـە دیاردەکەوێت و وەک دیاردەیـەکی لێهاتووە، کـە بەرانبـەر تاوانـەکان سـزا و دادگا دانـراوە و ئەگەر هەمیشـەش نەبێت، بەڵام زۆرجار جێبەجێکەرانی یاسا، پاساودانی چاکیان لەبەردەست دایـە و وای پیشـان بـدەن کەسـێک خـەریکی ئەنجامـدانی کـارێکی خـراپ بـووە، لێکۆڵینـەوەی تـاوان، کـە زمانێـک تێیـدا بـەکاردەهێنرێت، پێـی دەگوترێت تاوانـەکانی زمـان. ئـەو زمانـە زۆر قورسـە و بـەزۆری پشـت بـە وتـە و بیرهاتنـەوە گومانـاوییـەکانی دەبەسـتێت، کـە زمـانی ڕاستەقینە تێیدا باشترین بەڵگەیـە، کـە خراوەتـە سـەر تۆمـارە ڤیدیۆییەکە، ئەگـەرچی نـاتوانن بەڵگـە و زانیارییـە زمانەوانییـەکان بەدەسـت بهێـنن، بـەڵام بـە پەسـەندتر دەزانـرێن لـە دەقـە

نووسـراوەکان، کـە نـاتوانین بـەرزی و نزمـی تـۆنی دەنـگ و مـاوەی وەسـتان و ئامـاژە گواستراوە زارەکییەکان تێبگەین و بە دەستیان بهێنین.

لێرەدا سێ چوارچێوە (بوار) هەیە، کە یارمەتیدەرە لـە شـیکردنەوەی زمانـەوانی، بۆ ئەو شتانەی بە ڕاستی وتراون، ئەوانیش پرۆسەی کۆکردنەوەی داتـا و لێکۆڵینـەوەی پـۆلیس و خودی دادگایە. هەریەک لەوانە دەتوانێت وەهمێک دروست بکات، کە گومانلێکراو تـاوانێکی ئەنجام داوە، کاتێکیش لەڕووی زمانەوانییەوە ڕوون دەکرێتەوە، لەوانەیە دەربکەوێت شـتەکە وانییە.

١_ لەمیانەی تۆماری دەنگی گومانلێکراواندا هەندێ کات بریکار یان شـاهێدە هاریکارەکـان جۆرە ستراتیژیەتێکی زمان بەکاردەهێنن، کە وەهمێک پیشـان دەدات، گومـانلێکراو تێوەگلاوە لە ئەنجامدانی تاوانەکە یان تاوانێکی لە ڕابردوودا ئەنجامداوە.

٢_ لە کاتی لێکۆڵینەوەی پۆلیسدا لەوانەیـە گومـانلێکراو دان بـە تاوانێـک دابنێـت، کـە هـەرگیز ئـەنجامی نـەداوە، بـەو شـێوەی پرسـیارەکان ئاڕاسـتە دەکـرێن و وەڵام دەدرێنـەوە، دەکرێـت ستراتیژییەتەکانی زمان پیشان بدرێت، کەوا بابەتێکن لە شیکردنەوە زمانەوانییەکان.

٣_ لە کاتی دادگاییکردندا داواکارە گشتییەکان لەوانەیە سـتراتیژییەتەکانی زمـان بـەکاربهێنن، کـە وای پیشـان بـدەن گومـانلێکراو تاوانبـارە بـە ئەنجامـدانی تاوانێـک، کـە هـەرگیز ئـەنجامی نەداوە.

ئـەم سـێ چوارچێوەیـە لای یاسـا جێبەجێکـەران و دادوەر و داواکـارە گشـتییەکان بـە مەبەستی دروستکردنی وەهمێکە ، کەوا تاوانێک ئەنجام دراوە، پێویستە جیابکرێنەوە، ئەویش لەڕێگەی پرۆسـەیەکی ورد و پلان بۆ دانراو، بـە مەبەسـتی کۆکردنـەوەی زانیـاری و گرتنـی تاوانبار، کە لێرەدا تێگەیشـتنە زمانەوانییـەکان لـەخۆدەگرێت، کـە چـۆن زمـان بەڕاسـتەقینەیی کاریگەری خۆی دەبێت.

چەندەها جۆری تاوان هەیە کە لەڕێگەی ئاخاوتنـەوە ئەنجامـدەدرێت، پێیـان دەوترێـت تاوانـەکانی زمـان، کـە تونـدوتیژی جەسـتەیی تێدانییـە وەکـو جنێـودان و هەڕەشـەکردن و سوکایەتی پێکردن و شایەتیدانی بە درۆ و هەندێ تاوانی تر لەخۆ دەگرێت.

ئەو زمانەی بەکاردێت لەوانەیە نووسراو بێت یـان وتـراو، کاتێک بەڵگەکە نووسـراوە لە شێوەی دیکۆمێنتی جۆراوجۆر دەبێت، کـاتێکیش کـە وتـراوە عادەتـەن بەڵگەکـە لەشـێوەی تۆماری دەنگی و ڤیدیۆییە.

بەشێوەیەکی گشتی لە بواری یاساییدا مامەڵەکردن لەگەڵ دەقی نووسراودا ئاسانترە. بە ڕواڵـەت هەنـدێ جـار وادیـارە هەنـدێ لـەو بەڵگـە نووسـراوە تۆمارکراوانـەی تـاوانی زمـان

ئامرازێکی گونجاو بێت بۆ تۆمەتبارکردنی کەسی گومانلێکراو، بەڵام ئەمە هەردەم بۆ هەموو کەیسەکان جێبەجێ نابێت، کە ئەمە دیاردەیەکی تری زمانەوانییە، زمانەوانەکان بەکاری دەهێنن. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی بابەتەکە، بێگومان کاتێک بەڵگە زمانییەکە دژ بە گومانلیکراو ڕوون و ئاشکرا بوو، ئەوا ئەو گومانلێکراوانە چانسێکی کەمیان دەبێت تا بەرگری لەخۆیان بکەن و شتەکان بەو جۆرە دەبن، کە پێویستە هەبن (Roger W. Shuy، 2005، 3_7p).

لەم کورتە باسەی پەیوەندیی نێوان زمان و تاواندا بۆمان ڕوون دەبێتەوە، تاوان پەیوەندییەکی بەتینی بە زمانەوە هەیە، ئەگەر زمان نەبێت، ئەو تاوانانەش بوونیان نابێت، کە لەڕێگەی زمانەوە ئەنجام دەدرێن، جا چ لە شێوەی تۆماری دەنگی بێت یان نوسراو و دیکۆمێنت.

١-١٠: گەڕان بەدوای تاوان و کۆکردنەوەی بەڵگە زمانییەکان:

هەندێک یاسای تاوانکاری بەو ئاڕاستەیە دەڕۆن، بۆ جیاکردنەوەی نێوان قۆناغی گەڕان بە دوای تاوانەکان و قۆناغی لێکۆڵینەوە، قۆناغی گەڕان پێش لێکۆڵینەوە دەکەوێت، چونکە کۆکردنەوەی بەڵگە لەسەر تاوانەکان تێدا کۆدەبێتەوە (براء منذر، ٢٠١٣، ل٨٧)، هەروەها لە قۆناغی کۆکردنەوەی زانیاری و بەدواداچووندا، زمانەوان بانگ دەکرێت بۆ مەبەستی گەواهیدان. لە دوای بەدواداچوون و پشکنینی ئەو زانیارییە زمانییانەی، کە لەم قۆناغەدا بەدەست هاتوون (عبدالمجید عمر، ٢٠١٤، ل١٢٥)، و بۆ سوود وەرگرتن لە زمانەوانەکان لە دیاری کردنی دەنگ لە بەڵگە زارەکییەکان و دەستنووس لە بەڵگە نووسراوەکان سوودێکی زۆری هەیە و ڕێگەخۆشکەرە (فردوس اقاگل زادە، ل٢٠٣).

لایەنی زمانەوانیش یەکێکە لەو کێڵگە گرنگانەی، کە لە دەوروبەری دادوەری بایەخێکی تایبەتی هەیە، بە تایبەتی لە کاتی وەرگرتنی ئاخاوتن (داخوویان) و ناسینەوەی دەقی ڕەسەن و ساختە و لایەنەکانی دەنگسازی و شێواز و شیکردنەوەی دەق... ، زمانەوانان بۆ گەواهیدان بە سیفەتی شارەزایی زمانەوانی لە جۆرەها ئەو کێشانەی پەیوەندییان بە دەسەڵاتی دادوەری نێودەوڵەتییەوە هەیە، بانگهێشت کراون و لە زۆربەی ئەو کێشانە پشکی خۆیان هەبووە. لەم جۆرەی کە پەیوەستە بە توانای زمانەوانی (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٠_١١).

لەڕاستیدا هەندێ شت زمانیش نین، بەڵام لەڕێگەی زمانەوە بڵاودەکرێنەوە. لە کارکردنی لێکۆڵینەوەی (دادگا) زانستی زمان هەموو شتێک ڕوون دەکاتەوە؛ ڕاگەیاندنی کرداری دادگا و دانپێدانانی تاوان و بکوژەکان. (دادگای) لیکۆڵینەوەی زمانەوانی یاسای

شیکردنەوە بەهێز دەکات، بە بەکارهێنانی وریایی ڕێسایە زانستییە پەسەندکراوەکان، لە شیکردنەوەی زمانەوانی بۆ بەڵگەی یاسایی (Robert Andrew، 2005). یاساکانیش لە زماندا ڕەمزیان لەسەر دادەنریت و چەمکەکانی پێکهێنانی یاسا تەنها لەڕێگەی زمان دەکەونە بەردەست و زمان لە پرۆسە یاساییەکانی، وەکو دۆسیە دادگاییەکان لێپرسینەوەکانی پۆلیس و بەڕێوەبەرایەتی زیندانیان ڕۆڵێکی باش بگێڕێت، بە تایبەتیش بڕیاری دادگا، کە پەیوەندی ئێمە لەگەڵ لایەنی بەرانبەر ڕێکدەخات. لە بنەڕەتدا بەڵگەی زمانین ئەو بەڵگانە هەندێک جار بۆ کەسانێک کە لەگەڵ بواری بریکار و یاسا سەروکاریان نییە، لێی تێناگەن. زمانی یاساش پێکهاتووە لە زمانی بەڵگەی یاسایی و زمانی دادگاکان و ناوەندی پۆلیس و زیندانەکان (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل٥١_٥٢). هەروەها بۆ دەستەبەرکردنی جۆری بەڵگەکانی زمانی، مۆدێلێکی زۆر سادەن لە زماندا، کە لە زمانەوانی کارەکی بەکاردەهێنریت بەم شێوەیە:

زمانی نوسین	**زمانی قسەکردن**	
خوێندنەوە	**بیستن**	**تێگەیشتن**
نوسین	**قسەکردن**	**بەرهەم**

(گیبوتز) بە پشتبەستن بەم مۆدێلە، بەڵگەکانی زمانەوانی یاسایی دەکاتە دوو بەش:
یەکەم: ئایا تاکەکەس، خەڵکی یان چینێکی تایبەت لە خەڵک توانستی تێگەیشتنی ئەو زمانەی، کە مەبەستە هەیانە.
دووەم: ئایا تاکەکەس یان چینێکی تایبەت دەتوانن زمانی مەبەست بەرهەم بهێنن؟ و خۆشی باوەڕی وایە، کە زیاتر بەڵگە یاساییەکان لە کۆمەڵەی دووەمن. پاشان دەستەبەندی کردنی زمانیش لە چوار ئاستی دەنگی، وشەیی، ڕێزمانی، وتووێژدا ئاشکرا دەکات (دەستنیشان دەکات). لە چوارچێوەی ئەو ئاستانە دەتوانرێت تێگەیشتنی زۆرێک لەو بەڵگە یاساییانە بخرێنە ژێر تاقیکردنەوە (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل٥٨_٥٩). کەواتە زمانی بەڵگەی یاسایی گرنگە و لە زمانی دیاری وشەیی و ڕێزمانی جیاواز دەبێت.

هەروەها هێمای نازمانیش یەکێکە لەو ڕێگەیانەی تاوانباری پێ بناسرێتەوە، بەڵام پێویستی بە شارەزاییەکی زۆر هەیە، تاکو لێکۆڵەر یان دادوەر بتوانن ئەو هێمایانە بەدی بکەن. پێویستی بە بەرکۆ و ماندوبوونێکی زۆر هەیە، کە ئەو هێمایانە کەسەکە تۆمەتبار دەکات یان نا، ئینجا چ بەڕێگەی جوولاندنی جەستە و ئاوازی دەنگی و ئیمزا بێت یان هەر جوولەیەکی تر بەڵگەیەک بەدەستەوە بدات (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل٢٦٧).

١-١١: شێوازی بەکارهێنانی زمان:

ئەو شێوە زمانەی لە داڕشتنی زۆربەی یاساکاندا بەکاردێت، بابەتی مشتومڕ و گفتوگۆی جیاواز و بەردەوامی نێوان ئەو زمانەوانانەیە، کە لە بواری یاسادا کار دەکەن، ئا لێرەدا ناڕازیبوون وگلەیی زۆر و دووبارەکراو هەیە، باس لە گرانی و ئاڵۆزی زمانی یاسا دەکەن، ئەوەی ڕاستی بێت، زمانی یاساش وەک زۆربەی زمانە پیشەییەکانی دیکە، هەندێک زاراوەی وای تێدایە، کە کەسانی ئاسایی تێی ناگەن، چونکە زمانی یاسا زمانێکە بەوە دەناسرێتەوە ڕستەی ڕەخنەیی و ڕێزمانی ئاڵۆزی تێدایە، وەک ڕستەی مەرجی، زۆر بەکارهێنانی وشەی تر, کە لە ژیانی ڕۆژانەماندا بەکارنایەت، ئەم دیاردانە بەشێوەیەکی ڕێژەیی تێگەیشتن لە زمانی یاسا گرانتر دەکەن (یوسف شەریف، بڵاونەکراوە، ل١٣٧).

هەروەها شێوازی بەکارهێنانی زمان چ وەک ئاخاوتن، چ وەک نووسین یەکێکە لەو ڕێگەیانەی بۆ ناسینەوەی کەسەکان بەکاردێت (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٣). شێواز بە یەکێک لەو وشانە دادەنرێت، کە بەشێوەیەکی بەرفراوان لە زمانەوانی دادگاییدا بەهەڵە بەکاردەبرێت. هەندێکی دیکەش بە شێواز و ڕێگەی بەکارهێنانی زمانی و کۆمەڵێک شێوازی دادەنێن، کە پێویستی و زەرورەتی دیاریکراوی پەیوەندیکردن دادەنرێت. لە کاتێکدا هەندێ کەسی دیکە بە ڕێگە و شێوازی تاکەکەسی دادەنێن لە بەکارهێنانی زمان بە شێوەیەکی ئاسایی کە شتێکی تایبەتە بەو تاکەکەسە، هەروەها مانای زمانی تاکەکەسیش دەگەیەنێت، کە زمانی تاکەکەس بە گشت شێوەکانی زمان پەیوەستە. دەبێت ئەوە بزانین زمانی تاک و کۆمەڵگە لە یەکتری جیاوازن و تەواو لە یەکتری دابڕاون. زمانە تاکەکەسییەکەت بەشێکە لە زمانە کۆمەڵایەتییەکەت. هەروەها زمانی کۆمەڵایەتیش لەو کاتەدا دەگۆڕێت، کە زمانی تاکەکەسیت گۆڕانی بەسەردا دێت. لە ڕاستیدا پشت بە شتێکی ئاڵۆێرکراو و دوولایەنە لە نێوان هەردووکیاندا هەیە (جۆن أولسون، ٢٠٠٨، ل٤١).

گەنجینەی وشەکانی هەر تاکێک لە سەرەتای منداڵییەوە لەگەڵی گەشەدەکات و تایبەتە بە خۆی، چۆنیەتی هەڵبژاردنی وشەکان. شێوەی ڕستەسازییەکەی، بەکارهێنانی ڕۆنانە ڕێزمانییەکەی، کە بە مۆرکی زمانی ناودەبرێت. پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی لەگەڵ کەسایەتی و ناسنامەی کۆمەڵایەتی تاکەکاندا هەیە، مۆرکی زمانی، یەکێکە لەو ڕێگەیانەی پشکێکی سەرەکی لە ناسینەوەی نووسەری دەقەکە یان دیاریکردنی ژمارەی نووسەرەکانی دەقەکەدا هەیە. هونەرەکانی شێوازناسی دەتوانن ڕادەی دەسەڵات و ئیرادەی تاکەکەسی نووسەرەکان لە نووسین و ڕێکخستنی دەقەکە ئاشکرا بکات و دەرببڕێت. ئەو دەقە تا چ

ڕاده کارلێککردنی تاک یان تاکەکانی دیکەی، بێجگە لە نووسەری دەقەکەی بە سەرەوەیە (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٤).

١-١٢شێوازی ئاخاوتن لە دەقە دادوەرییەکاندا

شێواز بابەتێکی گرنگی نێو قسەکردن و نووسینە، چونکە مرۆڤەکان بەهۆی شێوازەکەیانەوە لە یەکتری جیا دەکرێنەوە، هەربۆیە بەم شێوەیە پێناسەی شێواز کراوە، ئەو ڕێگە تایبەتەیە، کە کەسێک دەیگرێتە بەر بۆ ئەو مەبەستەی دەیەوێت بیگەیەنێت، کە جیاوازە لەو ڕێگەیەی کەسێکی تر دەیگرێتە بەر، ئەمەش دەبێتە شێوازێکی تایبەت بۆ ئەو کەسە، بۆیە هەر کەسێک لە ئاخاوتندا یان لە کارکردندا ..، شێوازێکی تایبەت بە خۆی هەیە و لە کەسانی تر جیای دەکاتەوە (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١١). هەروەها شێواز چەمکێکی بەراوردکارییە، تێیدا ژمارەیەک لە جیاوازییەکانی پەیوەندیدار لەنێوان دەقێک و گوتارێک، یان ژمارەیەک دەق یان گوتاردا وەسف دەکات. بە گشتی بۆ هەندێ لایەنی زمانی واقعی بەکاردێت (ڕەحیم سورخی، ٢٠١٣، ل٢٧٧)، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێ هۆکار هەن کاریگەری دەخەنە سەر دروستبوونی شێوازەکان، کە بریتین لە (جیاوازی لە هەڵوێستەکان، سروشتی بابەتەکە و توانای هونەری قسەکەر)، کە هەریەک لەمانە کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر دروستبوونی شێواز هەیە، بۆ نموونە:

- ئەگەر لە دادگادا هەڵوێستی دەقێکی مارەبڕین وەربگرین، جیاوازە لە هەڵوێستی ئەو دەقەی، کە لە جیابوونەوە دەیگرێتە بەر.
- هەروەها لەڕووی بابەتیشەوە، ئەو بابەتەی سکاڵای لەسەر تۆمار دەکرێ، جیاوازە لە بابەتی قەرەبووکردنەوە (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١١).

هەرچی توانای هونەری قسەکردنیشە، بەڕوونی لەکاتی دادگایکردندا دەردەکەوێت.

شێوازی قسەکردن لەو دەقانەی لەژێر دەستمانن، بە هەردوو شێوەی ستاندارد و شێوەزاری هەولێر نووسراون، واتە تێکەڵە، کە لە خوارەوەدا هەندێک لە جۆری شێواز دەخەینەڕوو:

١-١٣: نیشانەکانی هێز (Signs of power):

هانک و براداک (١٩٩٣، ١٩) دەڵێن: هەندێ لە ئاخێوەران خاڵێکی لێکچووی هاوبەشیان هەیە و ئەویش دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی نزمە، کە سوود لەم نیشانە زمانییانە وەردەگرن. لێرەدا چەند نموونەیەکیان ئاماژە پێدەکەین:

١- تەفرەدان: هەندێ کەس بە مەبەست یان ئارەزوو ئەو شێوازەی تەفرەدانە بەکاردێنێن، بۆ دەربڕینی هەستی ناخی یان ڕێز و خۆشەویستی بەرانبەر بە کەسی مەبەستدار، بەشێوەیەک پەرژینێک لەنێوانیان دادەنێت. وەک لەم نموونەیەدا هاتووە:

من <u>بەشێوەیەک</u> خۆشم دەوێ/ حەزم لێیەتی.

٢- توند: ئەم جۆرەیان بەشێوەیەکی واقیعیانە گوزارشت لە هەستی دەکات بەرانبەر کەسی مەبەستدار، وەک:

من <u>بەڕاستی</u> خۆشم دەوێ.

٣- دوودڵی: لەم جۆرە نیشانەی هێز بەشێوەی ڕاڕا و دوودڵی دەردەبڕدرێ، واتە دڵنیا نییە لەو هەستەی بۆ بەرانبەرەکەی هەیەتی. بۆیە لەکاتی دەربڕیندا، جۆرێک لە دوودڵی پێوە دیارە (سیروس عەزیزی و نگار موئمینی، ١٩٩٣، ل٢٥١)، وەک:

من <u>... ئە ...</u> خۆشم دەوێ.

ئەم جۆرەی شێواز، زیاتر لە قسەکردندا بەدیار دەکەوێت، نەک لە نووسیندا.

٤- فۆڕمی ڕێزدارانە: زمانی کوردی بەوە ناسراوە، کە سیستەمێکی سادەی هەیە بۆ شێوازی ڕێزگرتن، تیایدا شێوە و فۆڕمەکانی شێوازی ڕێزگرتن لە شێوەکانی نیشاندانی شێوازی کەم ڕێزی جیادەکرێنەوە. شێوازی ڕێزگرتن هەم ڕێز و حورمەت نیشان دەدات، لە هەمان کاتدا جیاوازی دەکات لەنێوان تەمەن و ڕەگەز و بوارە کۆمەڵایەتییەکانیش. شێوازی ڕێزگرتن لە زماندا ڕۆڵێکی پێکهاتەیی هەیە، کە بەستنەوەی جیاوازی کەسی بەخۆیانەوە ئەنجامدەدات (ڕۆژگار جەلال، ٢٠٠٩، ل١٣٧_١٣٨). بۆ زیاتر بەرچاوڕوونی سەیری ئەم نموونەیە بکەن:

<u>بەڵێ گەورەم</u> خۆشم دەوێ.

ئەمانە هەموویان هێزی گوتن دەردەبڕن. جا هێزەکە چ جۆرێک لە هێز بێت، کە لە گوتندا بەکار دێن. دیارە نیشانەکانی نەبوونی هێز لە دەسەڵات زۆرن، لەوانە ڕەچاونەکردنی ڕیزبەندی وشەکان بە دروستی لە ڕستەدا، بەکارهێنانی وشەی دووبارە، ڕەچاونەکردنی بنەما ڕێزمانییەکانی وەک نەگونجان و ڕێکنەخستنی جێناوی بکەری و کارەکە، بۆ نموونە کە دەڵێ: **ئەوان ڕۆیشت.**

لەم نموونەیەدا هێزی گوتنی تێدا نییە، چونکە ڕێکخستن لەنێوان جێناوی بکەری و کارەکەدا نییە. ئەم جۆرە گوتنانە لە دادوەریدا زۆر گرنگن (سیروس عەزیزی و نگار موئمینی، ١٩٩٣، ل٢٥١).

جگە لەمەش شێواز دەکرێ لە: بەکارهێنانی زار (لەهجە) یان ستاندەر، کە دەکرێ بۆ رازیکردن بەکاربێت، یان جۆراوجۆری وشەیی، توندی زمان کە بە واتای جدی بوون و دوور لە بێلایەنی بێت.

شێوەزار یان شێوەی دوان: مەبەست لێی جیاوازی زمانییە لە بەکارهێناندا، بەپێی ئەو بارودۆخەی زمانەکەی تێدا بەکاردێن دەگۆڕێت. لەم ڕوانگەیەوە جیاوازییە زمانییەکان دەتوانرێت ئاماژەیان پێ بدرێت، وەک (شێوەی دوان Register)، بۆ نموونە ئەگەر سەیری دەقێکی دادوەری بکرێت، دەتوانرێت پێشبینی ئەو بارودۆخە بکرێت، کە دەقەکەی تێدا بەکارهاتووە، چونکە هەمیشە دەبێت گونجانێک هەبێت لەنێوان ئەو زمانەی بەکاردێت لەگەڵ ئەو بارودۆخەی تێیدا بەکاردێت (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١٥).

_ بەکارهێنانی وشەی "دەبێ" کە لە ڕووی (مۆداڵیتی)یەوە دەربڕی بیر و بۆچوونی قسەکەرە، لەبارەی ناوەڕۆکی ڕستەکەوە یان هەڵسەنگاندندا ئەوە دەگەیەنێ لەو گوزارەیەدا، کە ڕستەکە لەبارەیەوەیەتی (سیروس عەزیزی و نگار موئمینی، ١٩٩٣، ل٢٥٣)، هەروەها مۆداڵیتی پابەندبوون ئاماژە دەکات بە ڕووداوەکانی داهاتوو بەشێوەیەکی تایبەتی. ئەو ڕادەیەی قسەکەر/نووسەر بڕوای وایە هەڵوێستی لێبڕاو یان بڕیاری لێبڕاوانە "دەبێ" بەکاردێنێ، لەم جۆرەیاندا قسەکەر خۆی نەک بەڕاستی یان حەقیقەتی گوزارەیەکەوە، بەڵکو بە پێویستی ڕوودانی کارێکەوە دەروەست دەزانێت. واتە فەرمانەکە ئەوە ناگەیەنێت، کە باوەڕی قسەکەر بەرانبەر شتێک بەهەمان شێوەیە، بەڵکو ئەوە دەگەیەنێت، کە ویستی ئەو لەسەر ئەوەیە، فلان شت بەو شێوەیە بێت (ڕەحیم سورخی، ٢٠١٣، ل١٦٨).

"دەبێ" لەم حاڵەتانەدا بەکاردەهێنرێت:

١_ "دەبێ"ی مەعریفەتی: ئەگەر پێویستی گوزارەکە بەپێی (زانراوەکان) یان بەڵگە و شایەدەکانی بەردەست دەگرێتەوە.

- **بەیانی زوو تۆمەتبارەکەیان برد بۆ دادگا، دەبێ تا ئێستا گەیشتبن بە دادگا.**

قسەکەر بەپێی زانراوەکانی خۆی لە درێژایی مەوداکە و ڕێگەکە و شێوەی ڕۆیشتنی کەسەکانی مەبەستێتی، لەسەر پێویستی پێکهێنی ڕستەی یەکەم ، واتە گوزارەی "تا ئێستا گەیشتبن" جەخت دەکاتەوە.

٢_ "دەبێ"ی تەکلیفی یان زۆرەملێ: هەڵگری جۆرێک سەپاندن و پابەندین، یان مۆڵەت لەبارەی ڕوودانی گوزارەکەوەن، لەوانەیە لەڕووی یاسا یان داب و نەریتی کۆمەڵایەتییەوە زۆرەملێیان تێدا بێت، ئەم جۆرەیان یاسا دەیکات بە هەردوو شێوەی ئەرێ و نەرێ، وەک.

- **بڕۆ دوعا بکە، کە خەرجی زیندانەکەی نابێ بدەی.**

٣_ "دەبێ"ی پێشخراو یان ئارەزوو: لە خواستی قسەکەرەوە دێ و نیشانەی پلەی پێشخستن و بەرایی پێدانی لەڕووی حەز یان بێزارییەوە لە بار یان کردەیەک لە گوزارەکەدایە، ئەمەش بەپێی حەز و ئارەزووی قسەکەرە.

- **تۆ لەپێشدا دەبێ تەشریف بێنی.**
- **تۆ دەبێ لەپێشدا بەڵێن بدەی دەست لە خراپەکاری هەڵبگری.**

١-١٤: بوارەکانی زانستی زمانی دادگایی:

ژ	بوار	وەسفکردن
١	دەستنیشانکردنی نووسەری دەق و ناسینی شێواز و میتۆد.	ناسین و دیاریکردنی نووسەری دەقەکان و دڵنیابوونەوە لەو ڕێگە و شێوازەی دەقەکە بەرهەمی هێناوە، قسە یان نووسین، یان لەو دوانە دروست بوون.
٢	لێکدانەوە و شیکردنەوەی یاسایی.	لێکدانەوە و وەرگێڕان لە هۆڵی دادگا، لێکدانەوەی زارەکی پۆلیس و دەستەی بەرگریکار و گەواهیدەرەکان، وەرگێڕانی داخوویان و بەڵگەنامە یاساییەکانی دیکە، مەسەلەکانی وردی و دادپەروەری، ڕۆڵی وەرگێڕەکان و ڕکابەرەکانیان و ڕێککاری.
٣	تۆمارکردنی داخوویان زارەکی و نووسین.	لە هەندێ سیستەمی یاساییدا داخوویانەکان دەنگیی و بینراون و پێویستیان بەوە هەیە بە شێوەی نووسین تۆمار بکرێنەوە، بۆ ئەوەی لە دادگا بەکاربهێنرێنەوە.
٤	زمانی دادگاییەکان و شیکردنەوەی دەقەکانیان.	بەدواداچونی پەیوەندی نێوان بەشداربوان لە دادگا و زمانی بەکارهێنراو.
٥	شیکردنەوەی داخوویان و دۆخی یاساییانەی دەق.	شیکردنەوەی داخوویانەکانی شایەتەکان بۆ دڵنیابوونەوە لە ڕاستییەکان و شیکردنەوەی دەق و مادده دەنگییەکان بۆ دڵنیابوونەوە لە ڕاستییەکان. بۆ نموونە پەیوەندییە دەنگییە فریاگوزارییەکان بۆ جیاکردنەوەی ڕاستییەکان لە ناڕاستییەکان وە جیاکردنەوە و دەستنیشانکردنی درۆ لە ڕاستی.

(فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل٦١ ، جون أولسون، ٢٠٠٨، ل٣٠٢).

بەشی دووەم

ئامرازە زمانییەکان و شیکردنەوەی گوتاری دادوەری:

ئەرکی زمانەوانی دادوەری ئەوەیە بە بەکارهێنانی ئەم ئامرازانە لە دەرخستنی تاوان و شیکردنەوەی گوتاری دادوەریدا بۆ بەڕێوەبردنی دادپەروەری هەوڵبدات. هەندێک لەم ئامرازانە بریتین لە: دەوروبەر و جۆرەکانی، دەوروبەری دادوەری، پەیوەندییەکانی دەسەڵات، شێوازی ئاخاوتن، نیشانەکانی دەسەڵات، بنەماکانی هاریکاری گرایس، کردە قسەییەکان، دەق بەستی یان تۆکمەکردنی دەق و لێکەوتەی پراگماتیکی، پێشگریمانە و کلێشە زەینییەکان (سکیما)، تانە و کینایە. هەروەها شیکردنەوەی گوتاری تاوان بە دەگمەن بە تاوتوێکردن و شیکردنەوەی دەقی لە پێشدا نووسراو وەک نامەی هەڕەشەکردن و نامەی خۆکوژی خەریک دەبێ (ترنم افشار، ٨٧، ل١٢). لە زۆربەی بوارەکاندا ئەوەی شیدەکرێتەوە دەنگە نووسراوەکانی گوتاری گوتراوی تۆمەتبار و گومانلێکراوەکانە، هەر بۆیە لە کاتی شیکردنەوەی دەقەکاندا، سەرەڕای تاوتوێکردنی تایبەتمەندییەکانی گوتاری نووسراو، دەبێت سیماکانی گوتاری گوتراو وەک هاریکاری نێوان دوولایەنی قسەکەر، نۆبەگرتن لە ئاخاوتن، شێوەی پلاندانان و دابەشکردنی دەرفەتەکانی گفتوگۆی نێوان تاکەکان و ماوەی قسەکردنی هەر کەسێکیش لە ڕووی کاتەوە تاوتوێ بکرێ (ساجیدە عەبدوڵڵا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٥). بەڵام لەبەر نەبوونی بەڵگەی تایبەت بە پەیوەندی زارەکی و نەبوونی تۆماری دەنگی، ناتوانین لە ڕووی فۆنۆلۆژی و دەنگەوە دەقەکان تاوتوێبکەین و لە گفتوگۆی نێوان تۆمەتبار و دادخواز یان تۆمەتبار و دادوەر لە ڕووی بەرزی و نزمی دەنگیان و بەکارهێنانی هێز و ئاوازە تێبگەین، کە ئەمانە بۆ بابەتی توێژینەوەکە زۆر گرنگن.

لە دەقە نووسراوەکانیشدا تایبەتمەندی وەک ئاڵۆزی و سەختی ڕۆنانی سینتاکسی ڕستەکان و بەکارهێنانی ڕۆنانی بکەر نادیار لە جیاتی بکەر دیار، بەکارهێنانی ڕستەی درێژ لەڕێگەی پاڕستەی زۆرەوە، بەکارهێنانی مۆرفیمیەکانی وەک (و، ی، ئەگەر، مەگەر، ...)، کە جۆرێک پەیوەندی مەنتیقی لەنێوان ڕستەکاندا دەردەبڕێ. هەروەها بەکارهێنانی شێوازی نواندن بۆ مەبەستی بە شاراوەیی هێشتنەوەی کارای کردەکە. هەبوونی لکان و بەستنەوەی نێوان ڕستەکانی دەقەکە لەڕێگەی تاوتوێکردنی سیماکانی وەک جێناوەکان و ئاماژە بۆکراوەکانیان، بەستنەوەی کارەکان لە ڕووی ڕەچاوکردنی کاتی کارەکە. وشە و دەوروبەرەکانی بەرهەمهێنانی دەقەکان، گرنگییەکی تایبەتی هەیە، چونکە ئەو دەوروبەرە کۆمەڵایەتی و کلتوورییەی وشەکەی تێدا بەکارهاتووە، دەتوانێ کاریگەریی ڕاستەوخۆی لەسەر واتای وشەکە هەبێت و هەندێ جاریش واتاکەی بە تەواوی دەگۆڕێت. بۆیە لە کاتی

شیکردنەوەدا، نابێت تەنیا واتای وشەکە لەبەرچاو بگیرێت، بەڵکو دەبێ واتاکەی لە دەوروبەری دەقەکەشدا سەرنجی بدرێتێ (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٥). هەروەها ئامرازی زمانەوانی یان هەندێک دەڵێن زاراوەیی، یەکەم هەنگاوە لە کاتی دەست پێکردنی ڕاڤەکردن پێویستە هەر وشەیەکی ناو دەقەکە گرنگی خۆی پێبدرێت و دروست نییە هیچ وشەیەک وەک وشەی لاوەکی سەیر بکرێت (علی حسین و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل٥٥).

٢-١: دەوروبەر و جۆرەکانی:

بە گشتی دەوروبەر بەو ژینگە یان بارودۆخانە دەگوترێت، کە زمان تێیدا بەکاردێت. **دیل هایمز** پێیوایە دەوروبەر لەم پێکهاتانە پێکدێت:

١. بەرهەمهێنەری دەق (قسەکەر/نوسەر):

"بریتییە لەو سەرچاوەیەی کاردەکاتە سەر بەرهەمهێنانی بابەت، کە هەڵگری واتایە لەڕێگەی هۆکاری پەیوەندیکردنەوە ئاراستەی گوێگر/خوێنەرانی دەکات" (عصام الموسی، ٢٠٠٣، ل٧٠)، بەبێ قسەکەر پەیوەندی دروست نابێت. جا بۆ ئەوەی قسەکەر کاریگەری لەسەر وەرگر دروستبکات و مەبەستی سەرەکیی بابەتەکەی بگەیەنێت، دەبێت ئاگاداری هەڵبژاردنی وشە، ڕستە و دەستەواژەکان بێت، پێشبینی ئەوەش بکات کە وەرگر چۆن لێیتێدەگات. هەروەها ڕەچاوی پلە و پایەی وەرگر، تەمەن، ڕەگەز، کات و شوێنی ئاخاوتنەکە بکات.

٢. وەرگری دەق (بیسەر/خوێنەر):

مەبەست لە وەرگر ئەو کەسەیە، کە بابەتەکەی ئاراستە دەکرێت و هەڵدەستێت بە شیکردنەوەی کۆدەکان و لێکدانەوەی هەموو گوتنەکان و جوڵەکانی پەیوەندی کە نێرەر ئەنجامی دەدات. وەرگر دەشێ تاکە کەسێک بێت یان دەستە و دامەزراوە یان جەماوەر بێت. "وەرگر پێوەرە بۆ زانینی ئاستی کاریگەریی پەیامەکە، چونکە پێویستە پەیامەکە کاریگەریی خۆی لەسەر وەرگر بنوێنێ" (بەدرخان سلێمان، ٢٠١٥، ل١١). لە پەیوەندیی کەسیدا دوو جۆر گوێگر هەیە گوێگری دیاریکراو، گوێگری ڕەمەکی). جۆری یەکەمیان ئەو کەسەیە کە بە مەبەست پەیامەکەی ئاراستە دەکرێت و گوێگری ڕەمەکیش کە بێ مەبەست گوێی لە پەیامەکە دەبێت یانیش گوێهەڵخەرە.

٣. بابەت (هاوبەشەکان لەسەر چ بابەتێک دەدوێن):

بابەت بریتییە لە بیر و زانیاری، کە نێرەر ئاراستەی دەکات بۆ وەرگر. بابەت لەوانەیە دەنگی بێت یان نووسراو، دەشکرێ پێکەوە زمانی و نازمانی بێت بۆ ئەوەی پەیامەکە

ڕوونتر و کاریگەرتر بێت. بابەت دڵی پرۆسەی پەیوەندیکردنە، چونکە ڕەگەزێکە هەموو ڕەگەزەکانی دیکە بەشداری تێدا دەکەن (محی الدين عارف،٢٠١٤، ل٢٢).

٤. کات و شوێن (ڕووداوەکە لە چ کات و شوێنێکدا ڕوودەدات).
٥. کەناڵی پەیوەندییەکە (پەیوەندییەکە نێوان هاوبەشەکانی چۆن دەپارێزێ، بۆ نموونە لەڕێگەی ئاخاوتن، نووسین، گۆرانی، هێمای نازمانی وەک دوکەڵ، ...).
٦. کۆد (زمان، زار یان شێوازێکی زمانی بەکارهاتووە).
٧. فۆڕمی پەیامەکە چییە (گفتوگۆ، دەمەتەقێ، وتاردان، چیرۆک، غەزەل، نامەی ئەویندارانە و ...).
٨. ڕووداو (لە سروشتی ڕووداوێکی پەیوەندیکردندا، کە ژانرێکی تێدایە، بۆ نموونە وتاردانێک یان پاڕانەوەیەک دەتوانێ بەشێک بێت لە ڕووداوێکی گەورەتر، واتە کڵێشەیەک).
٩. کلیل، بریتییە لە نرخاندن، کە ئاخۆ کاریگەر بووە (ئاخاوتنەکە).
١٠. ئامانج (مەبەست)، بەپێی نیازی هاوبەشەکان لە ڕووداوێکی پەیوەندیکردن چی بەرهەم دێت.
١١. باری دەوروبەر، ئەو زانستەی قسەکەرەکان لە بارەی شتێکەوە لە دەوروبەری خۆیان دەیبینن.
١٢. دەوروبەری زانیاری پێشینەیی (Background knowledge context)، کە زانیاری قسەکەران لە بارەی یەکتر و جیهان هەیانە.
١٣. هاودەق (co_ text): زانیاری قسەکەران لە بارەی ئەو شتەی دەیڵێن (سیروس عزیزی و نگار مؤمنی، ٢٠١٢، ل٢٤٦).

بەپێی ئەو دەوروبەرانەی ئاماژەیان پێکرا، لە ڕاستیدا واتای دەقەکە بە دەوروبەرەکەیەوە ڕوون دەبێتەوە. زانیاری کەسەکان لە بواری ژیانی خۆیان و پەیوەندی نێوان کەسەکان، و باری دەوروبەرەکە، واتە ئەو بارەی گفتوگۆکە لە کاتدا تێیدا ڕوودەدا، دەوروبەری هاودەقەکە، واتە پەیوەندی ڕێزمانی و لێکسیکی بە دەقبەست یان تۆکمەیی دەق ناودەبرێ. شیکردنەوەی دەقەکە بۆ ئێمە ئاسان دەکەن. ئەوەی لێرەدا بەپێی باری دەوروبەر و ژینگە و مەبەستی هاوبەشەکان گرنگە دەوروبەری یاسایی (Legal context)یە. زۆربەی ئەو دەقانەی لە لایەن دادوەرەوە بۆ ڕاگەیاندنی فرمانێکی دادوەریی دەخوێندرێنەوە، پێشتر لە لایەن لێکۆڵەر، تۆمەتبار یان شایەتەکانەوە بەرهەم هاتوون. وشەکان، ڕێزمان و یاسا دادوەرییەکان هەموویان لە پێشدا وەک ڕێبەر و ڕێنوێن دادەنرێن. واتە ناسینیان یارمەتیمان

دەدات دەقە دادوەرییەکان لە دەقە نادادوەرییەکان جیا بکەینەوە. لێرەدا دەوروبەرە زمانی و نازمانییەکان هەموو یارمەتیدەرن بۆ شیکارییەکە و ناسینی شێوازی زمانەکەش مسۆگەر دەکەن. ئەم شێوازە زمانییە لە دەوروبەرێکی تایبەتدا پێکدێت، کە تاکەکانی بە پێی پەیوەندییەکی لە پێشدا دیاریکراو دەور دەبینن، بە دەوروبەری دادوەری ناو دەبرێ؛ واتە ئەو ژینگەیەی کە پەیوەندییەکی ستونی لە نێوان هاوبەشەکاندا هەیە.

٢-٢: تاوتوێکردنی تاوانی زمانیی لە ئاستەکانی زماندا:

٢-٢-١: لە ئاستی وشەدا:

وشە گرنگترین یەکەی زمانییە، چونکە گرنگترین ئاستی بنچینەیی بۆ یەکەی واتایی دروست دەکات. هەر لەبەر ئەمە بوو وای کرد هەندێک لە زمانەوانان وشە بە بچووکترین یەکەی واتایی دابنێن. وشە جگە لە تایبەتمەندی پێکهاتەیی تایبەتمەندی دەنگی و ڕێزمانی و شێوازی و هونەری گەیاندنیشی هەیە، هەر بۆیە (**بلۆم فیڵد**) پێناسەی وشە دەکات و دەڵێت: "وشە بچوکترین پێکهاتەی واتادارە" (أمیر محمد، ٢٠١٦، ل١٧).

هەروەک باسمان کرد وشەکان گرنگترین بەشی زمانن، کە لێرەدا هەندێ نموونە دەخەینە بەردەست، کە لە دەقە دادوەرییەکاندا وەرمان گرتوە و شیدەکەینەوە.

لەنموونەی (١ أ_ب)دا لەدۆسیەی ژمارە (١)داهاتوە،

١. **أ_ "خاوەن ماڵەکە کە گەڕایەوە زۆر تورەبوو <u>هاواری کرد</u>".**

ب_ "کورەکەی لە کۆلێژ هاتەوە و <u>بۆ من هات</u>".

لە نموونەی (١ أ)دا وشەی (**هاوارکردن**) لە ڕووی پێکهاتەوە وشەیەکی لێکدراوە و بۆ مەبەستی ترساندن و هەڕەشەکردن بەکارهێنراوە، کە لە (ناو+ کار) پێکهاتووە.

هەروەها لە نموونەی (١ ب)دا (**بۆ هاتن**) بەهەمان شێوە لە ڕووی پێکهاتنەوە وشەیەکی ناسادەیە و لە (ئامرازی پەیوەندی+ چاوگ) پێکهاتووە، کە بۆ مەبەستی هەڕەشەکردن بەکارهاتووە.

لەم دوو نمونەیەی سەرەوەدا، کە لە وتەکانی تۆمەتباردا هاتووە، ئەم وتانە لە جۆری تاوانی زمانی هەڕەشەکردندان، کە لە یەکەمدا هەڕەشەکردنێکی زارەکییە و لە دووەمدا بە مەبەستی پەلاماردانی تۆمەتبار بووە، واتە جەستەییە.

هەر لە هەمان دۆسیەدا دادخواز هەڕەشەی ئەوە لە تۆمەتبار دەکات، کە (سکاڵای لەسەر تۆمار دەکات)، کە (**<u>سکاڵاکردن</u>**)یش جۆرێکە لە هەڕەشەکردن بە مەبەستی ترساندنی تۆمەتبار کە بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ ئاراستەی کراوە.

بەڵام لە نموونەی (٢)دا جۆرێکی تر لە تاوانی زمانیمان بۆ دەخاتە ڕوو لە دۆسیەی ژمارە (٢)دا هاتووە.

٢. **"وتی بۆ خێزانەکەت تەلاق داوە، منیش گوتم تەبیعەتی کورانیە".**

ئەم نموونەیە لە ڕووی پێکهاتنەوە گرێیەکی هاوەڵناوییە کە لە (ئاوەڵناو+ ی+ ناو) پێکهاتووە. تۆمەتبار لێرەدا ئەم وشەیەی بە ئەنقەست بۆ مەبەستی ناوزڕاندن یان سوکایەتی پێکردنی خێزانەکەی دوای جیابوونەوەیان بەکارهێناوە. ئەمەش جۆرێکی ترە لە تاوانی زمانی و بە ناوزڕاندن ناوبراوە. هەروەها، هەروەک دەزانین (کوڕ) بۆ ڕەگەزی نێر بەکاردەهێنرێت، بەڵام لێرەدا خراوەتە پاڵ ڕەگەزی مێ و سیمای (+نێری) بۆ زیاد کردووە، بەهۆی پاشگری (انی)یەوە زیاتر جەختی لەسەر کراوەتەوە.

جۆرێکی تر لە تاوانی زمانی جنێودانە، کە لە سەرەتادا باسمان کردووە، ئەمەش دیاردەیەکی یەکجار باوە لە کۆمەڵگەی کوردەواریدا لە کاتی هەڵچوون و توڕەبووندا مرۆڤەکان لە بەرانبەر یەکتر بەکاری دێنن. بۆ نموونە لە دۆسیەی ژمارە (٣)دا لە (نموونەی ٣دا) ئەمە زۆر بە ڕوونی بەرچاو دەکەوێت، کاتێک تۆمەتبار و دادخواز دەبێت بە دەمەقاڵێیان و بەگژیەکدا دەچن. وەک:

٣. **"تۆمەتبار بە ئۆتۆمبێلی خۆی گەیشت و دابەزی و بە منی گوت قەحپەی کچی قەحپە و بۆ من هات".**

ئەم وشەیە لە ڕووی پێکهاتەوە وشەیەکی سادەیە و ئاوەڵناوە کە بۆ وەسفکردنێکی خراپ بەکارهاتووە و لە کۆمەڵگەکەماندا وشەیەکی (تابۆیە). بۆ کەسانی بەدڕەوشت بەکاردەهێنرێت، بەڵام لەوانەیە تۆمەتبار ئەم وشەیەی بۆ ئەم مەبەستە خراپە بەکارنەهێنابێ بەڵکو لە حاڵەتی توڕەبوونێکی زۆردا بووە و ڕاهاتبێ لەسەر ئەم جنێوە.

لە دۆسیەی ژمارە (٤)دا، تیایدا چەندین تاوانی زمانی ئەنجامدراوە، لەڕێگەی بەکارهێنانی ئامێری پەیوەندییەوە وەک لە نموونەکانی (٤)دا هاتووە.

٤. **أ_ "لەبەرئەوەی دادخواز زۆری لە خوشکەکەم دابوو، زۆر توڕەبووم لە پەیوەندییەکە پێم گوت سەگباب چۆن لە خوشکەکەم دەدەی".**

لەڕووی پێکهاتنەوە وشەیەکی لێکدراوە لە (ناو+ناو) پێکهاتووە، لە جۆری تاوانی زمانی جنێودان هەژماردەکرێ، کە لێرەدا تۆمەتبار ئەم دەستەواژەی ئاراستەی دادخواز مێردی خوشکەکەی کردووە، لە ئاکامی ئەم هەڵچوونە دەروونییەی کە لەبەر خوشکەکەی تێیکەوتووە. (سەگ) ناوی ئاژەڵێکە و (باب) کەسێکی گرنگە و مرۆڤە، بەڵام لە لێکدانی ئەم دوو وشەیە جۆرێک لە جنێو دروست بووە.

ب_ "دایکی خێزانەکەم پەیوەندی بە من کرد و پێمی گوت <u>دەتکەم بە پیاو</u>".

لەڕووی پێکهاتنەوە لە شێوەی ڕستەدایە، بەڵام ئەم دەستەواژەیە وەک ئیدیەم بەکاردێت، کە بۆ سوکایەتی پێکردنی کەسی بەرانبەر بەکاری دەهێنن، لە جۆری تاوانی زمانی ناوزڕاندنە.

جگە لەم نموونانەی سەرەوە چەندین نموونەی ترمان هەیە، کە لەبەر دەستماندان لە دۆسیەکانی تردا، کە هەندێکیان لێرەدا دەخەینە بەر باس و شیدەکەینەوە، هەروەک لە نموونەی ژمارە (٥)دا هاتووە.

٥. **"من نەموتوە <u>پەیوەندیم</u> هەیە لەگەڵ فلان".**

لێرەدا ئەو وشەیەی کە هێڵمان بەژێردا هێناوە (**پەیوەندی**)، چەندین مانای جۆراوجۆر دەبەخشێ، کە دەوروبەری وشەکە بۆمان ڕوون دەکاتەوە. لەم نموونەی سەرەوەدا وشەی (**پەیوەندی**) لە ڕووی پێکهاتەوە لە (ناو+ ی) پێکهاتووە. (پەیوەند) تەنیا وەک ناوێک بەکاردێت، بەڵام کە ئەم پاشگرەی چۆتە سەر مانای وشەکە گۆڕاوە. لەم نموونەیەدا بە مانای (پەیوەندی) خۆشەویستی دێت، کە بە جۆرێک لە تاوانی زمانی ناوزڕاندن بەکارهاتووە و بۆ مەبەستی سوکایەتی پێکردنی کەسی بەرانبەر و بچوککردنەوەی لەپێش چاوی خەڵک بەکاری هێناوە.

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی نموونەی (٥)، وشەی (**پەیوەندی**) لەم نموونەیەی خوارەوەدا بە مانای پەیوەندی تەلەفۆنی دێت بۆ گفتوگۆکردن نەک (پەیوەندی خۆشەویستی)، هەروەک لە نموونەی (٦)دا هاتووە.

٦. **أ_ "بەڕێوەبەر لەگەڵ خێزانەکەم قسەی کردووە لە <u>پەیوەندییەکەدا</u> هەڕەشەی لە من کردووە و گوتویەتی کە من <u>زیاد پێم ڕۆیشتووە</u>".**

لەم نموونەیەدا چەند وشەیەک لێکدراوە و بە مەبەستی هەڕەشەکردن و جنێودان بەکارهاتووە. ئەمەش بۆتە تاوانێکی زمانی. هەروەک دەزانین وشەی (**پێ**) یەکێکە لە ئەندامەکانی جەستەی مرۆڤ و وشەی (**ڕۆیشتن**) چاوگە، بەڵام بە لێکدانی ئەم دوو وشەیە، تاوانێک ئەنجامدراوە بە مەبەستی ئاگادارکردنەوە بەکارهاتووە.

ب_ "لە پەیوەندییەکەدا وتی <u>زەرەر دەکەیت</u>".

ج_ "پێم گوت کە دادخواز <u>حەیای</u> ئێمەی بردووە".

د_ "پێم گوت <u>ئابڕووبردنی</u> خەڵک ئەوە زیرەکییە".

لەم نموونانەی سەرەوەدا هەریەکە لە وشەکانی (**زەرەر دەکەیت، حەیابردن، ئابڕووبردن**)، هەموویان بە تاوانی زمان دادەنرێن و هەریەکەیان جۆرێکن لە تاوان.

دەستەواژەی (**زەرەر دەکەیت**)، بە جۆرێک لە تاوانی هەڕەشەکردن دادەنرێت؛ دادخواز باس لەوە دەکات تۆمەتبار لەڕێگەی ئەم دەستەواژەیەوە هەڕەشەی لێدەکات.

(**حەیابردن**)، وشەیەکی ناسادەیە و بە مەبەستی سوکایەتی پێکردن بەکارهاتووە.

(**ئابڕووبردن**)، لە ڕووی پێکهاتەوە وشەیەکی لێکدراوە لە (ناو+ چاوگ) پێکهاتووە. لە ڕووی جۆری تاوانیشەوە بە جنێودان دانراوە بۆ سەر کەسایەتی دادخواز.

٧. **"<u>پەیوەندی</u> خۆشەویستی لەگەڵ زۆر کەس هەیە".**

لەم نموونەیەدا وشەی (**پەیوەندی**) بەهەمان شێوەی نموونەی (٥) هاتووە. لەگەڵ یەکتردا یەکدەگرنەوە، بە مەبەستی سوکایەتی پێکردن و ناوزڕاندنی کەسی بەرامبەر بەکارهاتووە.

٨. **"باوکی تۆمەتبار هات بۆ ماڵمان وتی ئەگەر تۆمەتبار کێشەی بۆتان کرد، من خۆم <u>لە ناوی دەبەم</u>".**

لەم نموونەیەدا (**لەناوبردن**) وەک فرێزێکی کاری بە مەبەستی هەڕەشە و کوشتن بەکارهاتووە.

٩. **"<u>ئەوا هاتمەوە</u> ماڵ، بزانم چۆن دەتوانی منداڵی من ببەی (<u>قەحپە</u>) <u>ئەوا هاتمەوە</u>".**

لە نموونەی (٩)دا هاتووە، کە وشەی (**هاتمەوە**) دووجار دووبارە بۆتەوە، کە وەک تاوانی زمانی هەڕەشەکردن بەکارهاتووە، لێرەدا وەک کردەیەک بۆ ئەم مەبەستە نیشاندراوە، بە مەبەستی ترساندنی، ئەگەر لە ڕووی ڕێزمانییەوە سەیری وشەکە بکەین، وەک ڕستەیەکی تەواو بە دیاردەکەوێ. (**من هاتمەوە**) لە (بکەر و کار) پێکهاتووە، بەڵام ئێمە لێرەدا وەک وشەیەک بۆ کردەی هەڕەشە باسی لێوە دەکەین.

هەر لەم نموونەیەدا وشەیەکی تر بەرچاو دەکەوێت، کە لە جۆری تاوانی زمانی جنێودان هەژمارکراوە، وەک لە نموونەی (٣)دا خستمانەڕوو و باسمان لێوەکرد، (**قەحپە**)، کە وشەیەکی سادەی ئابڕووبەرانەیە بۆ کەسانی زۆر قێزەوەن بەکاردێت.

٢-٢-٢: لە ئاستی ڕستەدا:

بەپێی بۆچوونی (**براون و یوڵ**، ١٩٨٩، ل١٥٥): ناوەڕۆکی بیرۆکەیی (ideational) هەر هەمان واتای گوزارەیی ڕستیلەیەکە. قسەکەر ئەم ناوەڕۆکە لە چوارچێوەی سینتاکسیدا ڕێکدەخات، جۆری ڕستەکان، پێش و دواخستنی کەرەستەکان و جەختکردنەوەکانی قسەکەران دەخەنە ڕوو. بۆیە لە لێکۆڵینەوەکەماندا گرنگی بە ڕستەسازی کوردی دەدەین و چۆنیەتی ڕیزکردنەکانی ڕستە بەپێی مەبەستەکان دەخەینەڕوو، بەم شێوەیە باسی لێوە دەکەین.

ڕستەسازی: ئاستێکی گرنگی زانستی زمانە، کە باس لە ڕستە و چۆنیەتی یاسا سینتاکسییەکان لەناو ڕستەدا دەکات و پێکهاتەی ڕستە شیدەکاتەوە و چەندین جۆری ڕستەمان بۆ دەخاتەڕوو. هەروەک لە سەرچاوەکان ئاماژەی پێکراوە، ڕستەسازی زانستێکە لە ڕستە و فرێز و وشە دەکۆڵێتەوە. ڕستەسازی و وشەسازی بەشێکن لە ڕێزمان، بەو واتایەی بەیەکەوە ڕێزمان پێکدێنن (نەریمان عەبدوڵڵا، ٢٠١٢، ل٥٥). هەر بەو پێیە ڕستە گەورەترین دانەی زمانە، کە لە ڕووی ڕۆنانەوە سەربەخۆ بێت (محمد معروف فتاح، ١٩٩٠، ل٩٨).

ڕستە: هێندێک زمانەوان ڕستە بە گرنگترین یەکەی واتایی دەژمێرن، هێندێک زیاتر دەچن و ڕستە بە گرنگتر لە وشەش دەزانن، بە دیتنی ئەم وشانە بە تەنیا واتایان نییە، بەڵکو واتای ئەوان لەناو ئەو ڕستەیەدایە، کە تێیدا بەکاردێت (عبدالسلام نجم الدین و شێرزاد سەبری ، ٢٠١١، ل٧٥). واتای هەر ڕستەیەکیش بریتییە لە "واتای وشە + کاریگەری ڕێزمانی" (عەبدلواحید موشیر، ٢٠٠٩، ل٣٢)، هەروەک ئەم دوو نمونەیەی خوارەوە، کە لە ژمارەی وشەدا یەکسانن، بەڵام ڕیزکردنیان جیاوازە، هەر ئەمەشە وادەکات واتای جیاواز بداتە دەستەوە:

- **تۆمەتبار هەڕەشەی لە دادخواز کرد.**
- **دادخواز هەڕەشەی لە تۆمەتبار کرد.**

لە ڕێزمانی کۆن و نوێدا زمانناسان و نووسەران تا ئێستا چەندین پێناسەی جیاجیایان بۆ ڕستە کردووە. جگە لەوەش زمانەوانان هەر لە کۆنەوە بۆ مەبەستی ئاسانکردنی لێکۆڵینەوە و دیاریکردنی سنوور و جۆرەکانی بەشێوەی جیاجیا ڕستەیان پۆلێن کردووە.

٢-٢-٢-١: جۆرەکانی ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە:

ڕستە لە ڕووی پێکهاتنەوە دابەشی سەر سێ جۆر دەبێت.

١: ڕستەی سادە: ئەو ڕستەیەیە کە تەنیا کارێک و پێویستییەکانی ئەو کارەی تێدایە. جۆری کارەکە ژمارە و ئەرکی توخمەکان دەستنیشان دەکات (عەبدوڵڵا حسێن، ٢٠١٤، ل٦). ڕستەی سادە بە لایەنی کەم لە دوو فرێز پێکدێت، ئەوانیش فرێزی ناوی و فرێزی کارین، هەروەک لەم نموونانەی خوارەوەدا هاتووە، کە لە دۆسیە دادوەرییەکاندا باسی لێوە کراوە.

١. **<u>"سەیارەکەی لە بەردەمماڵم هێشتەوە"</u>.**

ئەم ڕستەیەی هێڵمان بەژێردا هێناوە، لە ڕووی پێکهاتەوە ڕستەیەکی سادەیە لە ڕەگی کار و پێویستییەکانی پێکهاتووە، کە کەسێک کارێکی ئەنجامداوە ئەویش ڕاگرتنی ئۆتۆمبیلە.

٢. **أ_ "پرسەیەک هەبوو لە بەختیاری، ماڵی دادخواز نزیک ئەو پرسە بوو. <u>لەمزگەوت منی بینی</u> و پرسیاری کچەکەی کرد".**

ب_ <u>"هاوڕێی پیاوی زۆربووە"</u>.

ئەم دوو نموونەیەی سەرەوەش بە هەمان شێوەی نموونەی (١) لە ڕووی پێکهاتەوە ڕستەی سادەن و لە کار و کەرەستەکانی پێکهاتون.

لە: ئامرازی پەیوەندییە.

مزگەوت: ناوە، تەواوکەری بەیاریدەیە.

من: جێناوی سەربەخۆیە بۆ کەسی یەکەمی تاک.

ی: جێناوی لکاوە بۆکەسی سێیەمی تاک، بۆ بکەر دەگەڕێتەوە.

بینی: کاری ڕابردووی تێپەڕە.

٣. **أ_ "لە تەنیشت خانووی خۆم زەوییەکم هەیە، تۆمەتبار <u>لەتەنیشت زەوییەکە خانووی درووست کردووە</u>".**

ب_ "لەبەرئەوەی تاخیربووم لە چاککردنەوەی دیوارەکە، ڕۆژێکیان <u>وەستاکەم تەلەفۆنی کرد</u> کەوا ئەو قومەی لەسەر زەویەکەیە دادخواز نیازی هەیە فرێی بدات".

٤. **أ_ "نازانم چیان پێ گوتوە".**

ب_ "قسەی ناشیرینم پێ نەگوتووە".

ج_ "ئێستا لە ماڵی خۆمانە، لای پیاوەکەی نەماوە".

د_ "دادخواز زۆری لە خوشکەکەم دابوو".

جگە لەم نموونانەی ناو دۆسیە دادوەرییەکان، کە بە نموونە هەڵمان بژاردوون، بۆ شیکردنەوەی داتاکان چەندان نموونەی تر هەن، کە لە ڕووی پێکهاتنەوە نموونەی سادەن و لەناو دۆسیەکانی تردا بەرچاومان کەوتوون، کە لە خوارەوە دەیانخەینەڕوو:

٥. **"باوکی تۆمەتبار هات بۆ ماڵمان".**

٦. **"ئەوان بوختانم بۆدەکەن".**

٧. **"بەهیچ شێوەیەک وێنەی دادخوازم بڵاونەکردۆتەوە".**

٨. **"پەیوەندیم بە دادخوازەوە نەکردووە".**

٩. **"ئێمە تاکو ئێستا خێزاندارین".**

١٠. **"من لە دەوامی فەرمی خۆم بووم".**

٢: ڕستەی لێکدراو: بەو ڕستانە دەوترێت، کە لە دوو ڕستە یان زیاتر پێکدێت و دوو کار یان زیاتری تێدایە، ئامرازی لێکدەریش لە دروستکردن و سازکردنی بەشدارە.

ئەو نموونانەی لە خوارەوەدا خراونەتە ڕوو، هەموویان لە ڕووی پێکهاتنەوە لە جۆری ڕستەی لێکدراون و لە دۆسیە دادوەرییەکاندا وەرگیراون، سەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکەن:

١. **"داوای لێبوردنم کرد، بەڵام ئەو گوتی لێت نابوورم".**

لەم نموونەیەی سەرەوەدا ڕستەکانی ناو ڕستە لێکدراوەکە ڕستەی سەربەخۆن، بەڵام بەهۆی **(بەڵام)** لێکدراون و بونەتە ڕستەیەکی لێکدراو. ئەرکی ئامرازی لێکدەر لە ڕستەی لێکدراودا تەنیا نیشاندانی پەیوەندی نێوان ئەو ڕستە سادانەیە، کە ڕستە لێکدراوەکەیان پێکهێناوە، ئامرازی لێکدەر ناچێتە نێو داڕشتنی ڕستەکانەوە، بەڵکو تەنیا لە نێوان ڕستەکاندا بەکاردێت (ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ل١٤٨). دیارە دەبێ ئەوەش بڵێین دەوری ئامرازی لێکدەری (بەڵام) لەڕووی واتاشەوە گرنگە.

٢. **"من تۆمەتبارم نەدەناسی، بەڵام تۆمەتبار منی دەناسی".**

ئەم نموونەیەش بەهەمان شێوەی نموونەی ژمارە (١) بەهۆی ئامرازی لێکدەری **(بەڵام)** لێکدراون و ئامرازەکە بەشداری لە داڕشتنی ڕستەکەدا نەکردووە و واتای ڕستەکانی تێکنەداوە، بەڵکو واتای ڕستەی پێش خۆی پێچەوانە کردۆتەوە. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە یەکێک لە ڕستەکان لێک جیادەکەینەوە:

- **من تۆمەتبارم نەدەناسی.**
- **تۆمەتبار منی دەناسی.**

هەردوو ڕستەکە ڕستەی سەربەخۆن و واتای تەواو دەدەن بە دەستەوە و ڕستەی ڕاگەیاندنن.

٣. **أ_ "شۆفەرم هێناوە و قومم لابردووە".**

ب_ "لە تەنیشت زەویەکە خانوی دروست کردووە و پیسایی و پاشماوەی هێناوەتە ناو زەویەکە".

ئەم دوو نمونەیەی سەرەوەش بەهۆی ئامرازی لێکدەری **(و)** لێکدراون، کە هەریەکەیان ڕستەی سادەی سەربەخۆن و بە تەنیاش بێن واتای ڕستەکە تەواوە.

٤. **أ_ "من سێ جار پەیوەندیم کرد بەدادخوازەوە و قسەی ناشرین و جنێو و هەڕەشەم لێی نەکردووە".**

ب_ "بە دادخوازم گوت بۆ وا لە کچەکەم دەکەن و بۆ وای لێدەدەن".

ئەمانەش بەهەمان شێوەی نموونەکانی (١_٢_٣) ڕستەی لێکدراون کە بەهۆی ئامرازی پەیوەندی و ئامرازی لێکدەرەوە لێکدراون و بوونەتە ڕستەی لێکدراو، بەبێ ئەوەی

ئامرازەکان بچنە ناو دارشتنی ڕستەکانەوە و کار لە واتاکانیان بکەن. هەروەها جگە لەم نموونانەی خستمانە ڕوو، لە دەقە دادوەرییەکانی بەردەستمان چەندین نموونەی تری دەقی دادوەری هەنە کە تاوانباران و دادخوازان و شاهێدەکان، وتەکانیان لە شێوەی ڕستەی لێکدراو دەربڕیوە کە هەندێکیان دەخەینەڕوو:-

٥. "دایکی بەڵێنیدا ئەو کێشە چارەسەر بکات، لەبەرئەوە موبایلەکەمان داوە".

٦. "ناوەڕۆکی ئەم پەیوەندییە نازانم چی وتراوە، بەڵام ئێمە وەکو ئیداری پەیوەندی دەکەین لەکاتی هەر گرفتێک کە پەیوەندی بە قوتابی هەیە".

٧. "یەک جار چووم بۆ داخوازی کچەکە و نازانم چی دادخواز دەبێت".

٨. "ئەوانەی باس دەکەن هی پێش ساڵێکە و ئەوان بوختانم بۆ دەکەن".

٩. "وابزانم بۆ ماوەی هەفتەیەک گیرا و تەنازولم کرد و ئازاد کرا".

١٠. "من وتم تەبیعەتی کوڕانیە، چونکە ڕۆیشتە دەرەوە بێ ڕەزامەندی من".

ئەو نموونانەی لە سەرەوەدا خراونەتەڕوو، هەموویان ڕستەی لێکدراون، کە بەهۆی ئامرازی لێکدراوی جۆراوجۆرەوە بە یەکتری بەستراون و بوونەتە ڕستەی لێکدراو.

٣: ڕستەی ئاڵۆز: بەشێوەیەکی گشتی ڕستەی ئاڵۆز بەو ڕستانە دەگوترێ، کە زیاتر لە ڕستەیەکیان تێدایە و ڕستەیەکیان سەرەکییە و بەلایەنی کەمەوە ڕستەیەکی شوێنکەوتوو یان زیاتری لەگەڵدایە (یوسف نوری، ٢٠١٦، ل٦٤). کە شێرزاد سەبری بەم شێوەیە باسی کردووە ئەو جۆرە ڕستەیەیە، کە تەنیا لە دوو ڕستە پێک دێت، یەک لەو ڕستانە پاڕستەیە و ئەوی تریش شاڕستەیە، پێویستە ئاماژەش بەوە بدەین کە ڕستەی پاڕستە واتاکەی تەواو نیە یاخود لە توانایدا نییە بە تەنیا بەکاربێت، بەڵکو پەیوەستە بە شاڕستەوە (عبدالسلام نجم الدین و شێرزاد سەبری ، ٢٠١١، ل١٨٠).

ئامرازی لێکدەریش لە ڕیزی بەشە بێ واتاکانی ئاخاوتن دادەنریت و چۆنیەتی لێکدانی بەش و جۆرەکانی ڕستە بە مەبەستی جیاجیا بە یەکترەوە دەبەستێتەوە و لە ڕووی بوونەوە سەربەخۆ و ناسەربەخۆن، ئامرازی بەستنەوەش لە زمانی کوردیدا سێ جۆرن (ئامرازی پەیوەندی، لێکدەر، گەیەنەر) (ڕەفیق شوانی، ١٩٩٧، ل٣٥). ئامرازی لێکدەر "ئەو مۆرفیمانەن، کە واتای سەربەخۆیان نیە تەنیا بۆ گرێدانی دوو وشە یان دوو ڕستە بە یەکەوە بەکاردێن یان خستنە پاڵی وشەیەک بە وشەیەکی تر بۆ دەرخستنی ڕۆڵی وشەکە لە ڕستەدا بەکاردێت" (یوسف شەریف، ٢٠١٣، ل٦٥)، هەروەها ڕستەی ئالۆز بەهۆی ئامرازی گەیەنەر دروست دەبێت و ڕستەیەکی تازە بەرهەم دێت کە هەر بەو هۆیەوە ڕستەیەکی سادە دەبەسترێتەوە بە ڕستەیەکی شوێنکەوتوو (ڕەفیق شوانی، ١٩٩٧، ل٤٧)، بۆ ڕوونکردنەوەی

زیـاتری ئـەم بابەتــە چەنـد نموونەیــەک دەخەینــەڕوو هــەروەک بابەتــەکانی تـر لــە دەقــە دادوەرییەکان وەرمانگرتوون سەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکەن:

١. أ_ "من چاوەڕوانی پۆلیسم دەکرد کە بۆ لێکۆڵینەوە بێت".

ب_ "<u>لەبەرئەوەی یەکێ لەقوتابییەکان دیارنەبوو</u>، چوم بەدوای، ئۆتۆمبێلەکەم لەبەر دەرگایان ڕاگرت".

ئـەم دوو ڕسـتەیەیەی سـەرەوە، ڕسـتەی ئـاڵۆزن و بـەهۆی ئـامرازی گەیەنـەرەوە بەیەکەوە بەستراونەتەوە و واتای ڕستەکەیان تەواو کردووە.

هـەروەها لـەم نموونانـەی خوارەوەشـدا کـە تۆمـەتبار وتـەکانی لەڕێگـەی چەند ڕستەیەکی ئاڵۆزەوە دەربڕیوە بۆ گەیاندنی پەیامەکەی.

٢. "من ئەوجارە چومە ماڵیان، چونکە پرسەک هەبوو لەبەختیاری و ماڵی دادخواز نزیک لەو پرسەبوو".

٣. "پارچە زەوییەکیان لە تەنیشت خانووەکەی من هەبوو سیاجیان بۆ دروست کرد، تاکو ڕێگربن لەوەی نەتوانم قوم لەسەر زەوییەکەیان دانێم".

٤. "مـن تـەنها لەگـەڵ دایکـم چومـە بـۆ مـاڵی دادخـواز، کـە خوشـکەکەم خـوێنی لەبـەر دەڕۆیشت، چونکە منداڵی لەبار چووبوو".

ئەم ڕستانە بەهۆی ئامرازی گەیەنەری (**تاکو، کە، چونکە**) لیکدراون و ڕستەیەکی ئاڵۆزیان پێکهێناوە، واتە ڕستەیەکی تەواویان داوە بەدەستەوە.

جگە لەم نموونانە چەندین نموونەی ترمان هەیە کە لە ڕووی پێکهاتەوە ڕستەی ئاڵۆزن و لە ڕستەیەکی سادە و شوێنکەوتوو پێکهاتووە، یان چەند ڕستەیەک بەهۆی ئامرازە لێکدەر و گەیەنەرەکانەوە بەیەکترەوە بەستراون، هەروەک لەم نموونانەی خوارەوەدا هاتووە:

٥. "باوکی بەڵێنیدا کە ئەو کارە نەکات، بەڵام پاش دوو سێ ڕۆژ نامەیەکم بۆ هـات، کـە پێم ڕادەگەیەنێ، کە وێنەکەیان بڵاوکردۆتەوە".

٦. "پەیوەندیم بەژمارەی دووەم کرد، کە بەخۆی بە ئێمەی داوە".

٧. "بینیم تۆمەتبار هەڕەشەی لە خوشکەکەم دەکرد، کە چوومە ماڵەوە".

٨. "تەقەیان لە ماڵمان کرد، بەڵام لە کەسم نەبیست کە کێ وای کردووە".

٩. "من پێشتر نەچوومە بۆ ماڵی تۆمەتبار قسـە و جنێوی ناشرینم کردبێ، چونکە کە چووم بۆ ماڵیان، تۆمەتبار کەوتبوو، زامدار ببوو".

ئەمانە ئەو نموونانەن کە لە دەقە دادوەرییەکاندا هاتوون و کە هەریەک لە دۆسیەکان چەندین ڕستەی سادە و لێکدراو و ئاڵۆزی تێدا هاتووە، کە چەندین نموونەمان خستۆتە بەرباس و شیمان کردۆتەوە.

٢-٢-٢-٢: جۆرەکانی کار لەڕووی هێزەوە: تێپەڕ و تێنەپەڕ

هەر زمانێک ڕێگەیەکی هەیە بۆ ئەوەی پەیوەندییەکانی وشە نیشان بدات. لە هەندێ زماندا بۆ ئەوەی پەیوەندی سینتاکسی نیشانبدات پشتی بە وشە ڕیزبوون بەستووە (ئاواز حەمە صدیق، ١٩٩٦، ل٥٣). واتە کەرەستەکان لەناو چوارچێوەی ڕستەدا وەک کەرەستەیەکی واتایی ڕێزمانی تەماشادەکرێت و مامەڵەی لەگەڵدا دەکرێت. ڕیزبوونی کەرەستەکان لە زمانێکەوە بۆ زمانیکی تر دەگۆڕێت. ڕستەی زۆربەی زمانەکانیش ئەم سێ بەشە سەرەکییەی هەیە (کار verb_ بەرکار object_ بکەر subject). زۆربەی ڕێزمان نوسەکانیش تەنیا ڕستەی کار تێپەڕ و تێنەپەڕیان لێک جیا کردۆتەوە (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل٣٣). ئێمەش لێرەدا تەنیا باسی ڕستەی تێپەڕ و تێنەپەڕ دەکەین و نموونەکانی ئەم جۆرە ڕستانەش لەو دۆسیە دادوەرییانەی لەبەر دەستماندان دەردێنین و دەخەینەڕوو، مەبەستیشمان ئەوەیە بەکارهێنانی هەر کام لەم فۆڕمانەی ڕستە دەتوانێ کار بکاتە سەر شێوەی نواندنی تاوانەکە و بەرپرسیارێتی، خستنەپاڵ یان کارتێکراویی ئاشکرا بکات.

١- کاری تێپەر: بەو کارانە دەوترێت، کە کاریگەری هێزەکەی لە بکەرەوە تێدەپەڕێتە سەر بەرکار.

- **"خانووم دروست دەکرد".**

ئەم جۆرە ڕوودانانە ناشێ بەبێ بەرکار بێت، چونکە بەرکار واتای ئەو کارانە ڕوون دەکاتەوە و دەچەسپێنێ و تەنیا جیاوازی لە کاری تێپەڕدا ئەوەیە، کاری تێپەڕ دوو توخم وەردەگرێ، کە بکەر و بەرکارن. بە لابردنی هەریەک لە بەشەکانی واتای ڕستەکە دەشێوێ. بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە سەیری ئەم نموونانەی خوارەوە بکەن:

١. **"چاوەڕوانی قوتابیم دەکرد".**

لەم ڕستەیەی سەرەوەدا، ڕستەیەکی کار تێپەڕە، بە لابردنی هەر کەرەستەیەکی واتای ڕستەکە تیکدەچێت و ئەو واتایە ناداتە دەست کە مەبەستییەتی. ئەگەر بڵێین:

- **قوتابیم دەکرد.**

ئەم دەستەواژەیە هیچ واتایەکی وانادات بە دەستەوە، چونکە ڕستەکە بەشێک لە کەرەستە سەرەکییەکەی لابراوە.

٢. **"من تەنیا ئەو جارە تۆمەتبارم بینی".**

٣. **"شۆفەرم هێناو قومم لابرد".**

٤. **"من پەیوەندیم بەدادخواز نەکرد".**

ئەگەر سەیری ئەم نموونانەی سەرەوە بکەین، دەبینین هەموویان ڕستەی تەواون و واتای تەواو دەدەن بە دەستەوە، بەڵام بە لابردنی هەریەک لە بەشەکان یان توخمە سەرەکیەکان واتاکەیان لە دەست دەدەن بۆ نموونە لە ڕستەی ژمارە (٤) ئەگەر بڵێین:

- **من نەمکرد.**

واتایەکی لێڵمان دەداتە دەست و پرسیارێک دێتە ئاراوە، کە ئاخۆ چیم نەکردووە! بۆ ئەوەی زیاتر واتاکەی ڕوون بێتەوە، دەبێت وەڵامی پرسیارەکە بدرێتەوە، تا مەبەستی ئاخاوتنەکە ئاشکرابێت. بۆ نموونە، [من خانووم نەکرد. یان من هەڕەشەم نەکرد].

٢- کاری تێنەپەر: ئەو کارەیە کە کاریگەری هێزەکەی لە بکەرەوە تێناپەڕێت بۆ سەر بەشێکی تر، واتە ناچێتە سەر بەرکار (نەریمان عەبدوڵڵا، ٢٠١٤، ل١٠٧). ئەویش تەنیا بکەرە و یەک بۆشایی پڕ دەکاتەوە، هەموو ئەندامەکانی لەشی بکەر بەشداری لە ئەنجامدانی دەکات. بکەر نادیاری لێ سازناکرێ. هەندێک کاری تێنەپەڕ هەیە بەرکاری ناڕاستەوخۆ وەردەگرێ و کاریش هەیە وەری ناگرێ (عمر محمود کریم، ٢٠٠٤، ل٤٢)، واتە پێویستی بە کەرەستەیەکی تر نابێت بۆ تەواوکردنی واتای ڕستەکە و ئەرکەکەی ناکەوێتە سەر کەسێک یان شتیکی تر بۆ گەیاندنی مەبەستەکەی. بۆ زیاتر بەرچاوڕوونی ئەم نموونانە دەخەینەڕوو.

١. **أ_ "کوڕەکەی هات".**

ب_ "من لەکۆلێژ هاتمەوە".

٢. **أ_ "من لەگەڵ دایکم چووم بۆماڵیان".**

ب_ "ڕۆشتە دەرەوە بەبێ ڕەزامەندی من".

٣. **"تۆمەتبار بە ئۆتۆمبێلی خۆی گەیشتت".**

٤. **"زۆر توڕەبووم".**

ئەگەر سەیری ئەم نموونانە بکەین، هەموویان ڕستەی کاری تێنەپەڕن و بە لابردنی هەندێ لە کەرەستەکانی ناو ڕستەکە، هیچ کار لە واتای ڕستەکان ناکات و واتای تەواو دەدات بە دەستەوە، ئەگەر نموونەی (٣) کەرەستە زیادەکان لاببرێن بەم شێوەیەی لێدێت:

- **تۆمەتبار گەیشت.**

بە لابردنی بەرکاری ناڕاستەوخۆ و جێناوی خۆیی (خۆ) ، هیچ کار لە واتای ڕستەکە نەکراوە و واتای تەواوی داوە بەدەست.

٢-٣: ڕستەکان لە دەقی دادوەریدا لە جۆری تاوانی زمانی:

١- **ڕستەی جنێو:** جنێودان دەربڕینێکی نەشیاوە، کەسی قسەکەر ئاڕاستەی گوێگری دەکات و بە زمانێکی زبر مەبەستە دیاریکراوەکەی دەردەبڕێ، ئەم جۆرە ڕستەیە وەک جۆرەکانی تری ڕستە لە تاوانکردندا بۆ گەیشتن بە ئامانجی دیاریکراو بەکاردەهێنرێت، ئامانج لەم جۆرە ڕستانە سوکایەتی پێکردن و تێکشکاندنی کەسایەتی بەرامبەر و کەمکردنەوەی نرخە، وشەکانی ئەم جۆرە ڕستانە پشت بە بەکارهێنانی وشەی نێگەتیڤ دەبەستێت (ڕێژنە سەیفەدین، ٢٠١٤، ل٦٦). وەک ئەم نموونەیە:

- **"قەحپەی کچی قەحپە".**
- **"لە پەیوەندییەکە پێم گوت سەگباب، تۆ چۆن لە خوشکەکەم دەدەی".**

٢- **ڕستەی هەڕەشە:** هەڕەشە یەکێکە لەو شێوازە دەربڕینانەی، مرۆڤەکان دژی یەکتر بەکاری دێنن، لەڕێگەی ترس و تۆقاندن و هێزەوە بە مەبەستی ترساندن و ناچارکردن و خۆبەدەستەوەدانی، کە ئەم جۆرە ڕستانەش بەشێوەیەکی یەکجار زۆر بەرچاو دەکەوێ لە دۆسیە دادوەرییەکان، کە تۆمەتبار بەرانبەر بە دادخواز بەکاری دەهێنێت. ئەمانەی خوارەوە چەند نموونەیەکن لەم جۆرەن:

- **"ئەگەر بێی بەدوای خێزانەکەت، ئەوا دەتکوژم".**
- **"ئۆتۆمبێلەکە لانادەم هەرچی دەکەی بکە".**
- **"سەیارەکەم چی لێبێت، خۆم دەزانم چیت لێدەکەم".**

٣- **ڕستەی سوکایەتی پێکردن و ناوزڕاندن:** ئەم ڕستانەن بە مەبەستی سوکایەتیکردن و کەمکردنەوەی نرخ و ناوزڕاندنی کەسی بەرانبەر لەلایەن قسەکەرەوە بەکاردێت، کە ئامانجیش لێی بێبەهاکردنی ئەو کەسەیە لەناو کۆمەڵگەدا، کە بەرانبەری بەکاردەهێنرێت لەڕێگەی ئەو توانج و قسە ناشرینانەی دەیداتە پاڵ. نموونەی لەم جۆرەش زۆرە وەک ئەم نموونانەی خوارەوە:

- **"کەسانی غەریبی هێناوەتە ژوورەوە و منیش لە ماڵ نەبووم".**
- **"تەبیعەتی کوڕانیە".**
- **"بەشەوان ماڵی دادخواز دەنگەدەنگی هەیە یان پیاو بچێتە ژوورەوە".**
- **"هاوڕێی پیاوی زۆرە".**

ئەم دەستەواژە و ڕستانەی سەرەوە هەمووی بە مەبەستی تۆمەت خستنەپاڵ و ناوزڕاندن، لەلایەن تۆمەتبارەوە بۆ دادخواز بەکارهاتووە.

٢-٤: پەیوەندی واتایی:

بۆ ئەوەی ئاخاوتن واتای هەبێت، دەبێت پەیوەندییەکی واتایی لەنێوان گوتنەکانیدا هەبێت. بوونی ئەم پەیوەندییە واتاییە تاکە ڕێگەیە، کە گوتنەکانی ناو ئاخاوتن بەیەکەوە بلکێنێت. زاراوەی پەیوەندی واتایی ئاماژە بە پەیوەندی نێوان وشە لە گەلێک لایەنەوە دەدات، جگە لەو پەیوەندییە واتاییە، هەندێک جار پەیوەندی ڕێزمانی لەنێوان گوتنەکاندا دەبێت، وەک ئاماژە و ئامرازی پەیوەست و وشەی دووبارە،...، کە ئەمانە هۆکاری گرنگن بۆ ئەوەی خوێنەر یان گوێگر لە پەیوەندی واتایی نێوان دەق و گوتنەکاندا بە باشی تێبگات. دوو ڕستەی لکاو پەیوەندییەکی واتایی بەیەکەوەیان دەبەستێتەوە و هەندێ واتای هاوبەش لەنێوانیاندا دروست دەبێت، کە بەهۆیەوە دەتوانین بڕیار لەسەر لکاوی و نەلکاوی دەقەکە بدەین (قەیس کاکل، ٢٠٠٢، ل٤٠). بۆ ئەوەی پارچەی گوتن یەکەیەکی یەکگرتوو پێکبێنێ، دەبێت ئەو تایبەتمەندییانەی تیدا بێت، کە لە دەقدا بوونیان هەیە، ئەو تایبەتمەندییانەش بریتین لە (لکانی ریزمانی و لێکسیکی و واتایی) (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، ٢٠٠٨، ل١٨٦).

٢-٥: لکانی ڕێزمانی (ئاماژە، بریتی خستن، لادان)

لکان: ئامرازێکی زمانییە، کە تایبەتمەندییەکانی دەق فەراهەم دەکات. هەر بەم پێیە دەق "دانەیەکی سیمانتیکییە و پەیوەندی بە واتاوە هەیە، نەک بە فۆڕمەکە، کە بریتییە لە زنجیرە ڕۆنانێکی زمان، کە یەکەیەکی گشتی پێکدێنێ و ڕستەکان واتای یەکتری تەواو دەکەن، تا کۆتایی دەق. واتە واتای ڕستە پشت بە واتای ڕستەکانی تر دەبەستێت" (عەبدولواحید موشیر، ٢٠٠٩، ل٣٣).

٢-٥-١: لکانی ڕێزمانی: پێکهاتەی ڕستە و ڕێزمانی زمانێک دەبێتە هۆی دروستبوونی گونجانی دەقی ئەو زمانەی، کە بەشێوەیەکی ئاماژەیی، لابردن و پەیوەندی لە دەقدا دەبێت (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل١٣٤). هەروەها جگە لە لکانی ڕێزمانی جۆرێکی تر لە لکانمان هەیە، ئەویش ناوبراوە بە لکاندنی وشەیی یان (لیکسیکی).

٢-٥-٢: لکانی وشەیی/ دەقبەستی (lexical cohesion): مەبەست لەو جۆرە لکاندنە دووبارەبوونەوەوی وشە گرنگەکانە لە دەقدا، ئەویش بە چەند شێوەیەکە یان لەڕێگەی وشەی هاوواتایی و دژواتایی یان دووبارەکردنەوەی وشەیە لە هەمان دەقدا، کە هەریەکەیان کاریگەری خۆی هەیە لەسەر پتەوکردنی دەق (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١١٢).

لە بابەتی لکانی ڕێزمانیدا دەمانەوێ زیاتر جەخت بکەینەوە لەسەر ئاماژە، بریتی خستن، لادان. کە هەریەک لەمانە لە خوارەوە باس دەکەین بەهێنانەوەی نموونەکانی ناو دۆسیەکان بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە.

٢-٥-٣: ڕێگاکانی لکاندنی ڕێزمانی:

١_ **ئامــاژە:** هــەموو ئــەو ئاماژانــە دەگریتــەوە، کــە بــۆ کەرەســتەکانی نــاو دەق دەگەڕێنەوە، واتە ئاماژەکردنەکە لەناو دەقدا ڕوودەدات و پەیوەندی بە دەرەوەی دەق نییە (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠٠٨، ل١٨٧)، کە ئەمەشیان بە دوو شێوە دەبێت:-

أ_ **دەقـە ئامـاژەی پێشـەوە:** ئـەم جۆرە ئاماژەیە، ئاماژە بۆ کەرەستەیەکی پێش خۆی دەکات، ئاماژەی پێشـەوە بەشێوەیەکی زۆر فراوان لە زمانی کوردیدا بەکاردێت، جگە لە ئامرازی ناسیاری و نیشانە...هتد. هەموو جێناوە کەسییەکان دەگرێتەوە (قەیس کاکل، ٢٠٠٢، ل٤٨)، هـەروەها ئـەم جۆرە ئاماژەیـە لـەو دەقانـەدا هەیـە، کە دەبێت سـەرچاوەی سـەرەکی هـەبێت لـە دەقەکانـدا، ئـەو کەرستانەی بـەدوای ئـەودا دێـن، بگەڕێنـەوە بـۆ ئـەو سـەرچاوە سەرەکیەی، کە لە سەرەتاوە هاتووە (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١١٠)، بۆ نموونە.

1. **"چیمەنتۆکەم لادا چووم بە <u>مێردی دادخوازم</u> گوت، <u>ئەو</u>یش گوتی لەبەرئەوەی کە زەوی خۆیان خاوێن کردۆتەوە پارەی دەویّ".**
2. **"ئێستاش <u>من</u> لێی جیابویمەوە و زانیاریم نیە لە دادخواز".**

لــە نموونــەی یەکەمــدا جێنــاوی (ئــەو) ئامــاژە بــە مێــردی دادخــواز دەکــات، لــەبری دووبارەبوونـەوە، جێناوی سـەربەخۆی ئەو بەکارهاتووە کە خوێنـەر تێدەگات مەبەست لە مێردی دادخوازە، هـەروەها لـە نموونـەی دووەمدا جێناوی لکاوی کەسی یەکەمی تاک (م) ڕۆڵی دەقە ئاماژەی پێشەوەی بینیوە لە شوێنی بکەری ڕستەی یەکەم (من)، کە لە سەرەتای ڕستەکەدا هاتووە.

ب_ **دەقە ئاماژەی دواوە:** ئەم جۆرە بەوە لە جۆرەکەی تر جیا دەکرێتەوە، کە لەبری ئاماژەکردن بۆ پێشەوەی خۆیان، ئاماژە بە کەرەستەیەک دەکەن، کە لە دوای خۆیانەوە دێت (قەیس کاکل، ٢٠٠٢، ل٤٩)، کە لەم نموونەیەدا هاتووە.

3. **"لە تەنیشت زەویەکە خانووی دروست کردووە، ئەوەی پیسایی و پاشماوە بوو هێنایە ناو زەویەکە هەرچەندە سیاجمان کردوو، تێکیا<u>ن</u>دایە".**

لەم نموونەیەدا جێناوی (یان) ئاماژەیە بۆ ئەوان.

بیرۆکـەی ئامـاژەدان وەک پرۆسـەیەک، کـە تێیـدا تاکـە شـتێک بـە بـەردەوامی وەک دیاردەیـەک بناسـرێت، کـە لەپێشـدا ئامـاژەی بـۆ دەکـرێ، لارێکـەرە. تێگەیشـتن لـە ئامـاژە پرۆسـەیەکی پراگماتیکییـە، کە تێیدا قسـەکەر دەربڕینـە زمانییەکان بۆ ناسینی شتەکان یان کەسەکان بژار دەکات. بەم گریمانەیە گوێگریش لەم پرۆسـەیەدا هاوکارە و ئەو دەربڕینانە بەپێی ئامانجی قسەکەر لێکدەداتەوە (Gorge Yule،2000, p15).

٢ــ **بريتی خستن:** مەبەست لەم جۆرە ئامرازە بریتییە لەوەی کە کەرەستەیەکی تر لەبری کەرەستە سەرەکییەکە، لە ڕستەکانی دواتردا بەکاردێت، بەڵام هەمان واتا و ئەرکی ڕێزمانی هەیە، تەنیا فۆڕمی جیاوازە. واتە دەبێت کەرەستە بریتی خراوەکە هەر هەبێت (هاژە چیچۆ، ٢٠١٥، ل١١١). هەروەها بریتی خستن ڕۆڵێکی کاریگەر دەبینێ لە دروستکردنی پەیوەندی نێو دەق، ئەمەش بەو ڕێگەیەی بەردەوامییەک بە دەقەکە دەدات، کە ئەمەش زیاتر لە جێناوە کەسییەکاندا دەبێت (قیس کاکل، ٢٠٠٢، ل١٠٠)، هەروەک لە نموونەی (٣)دا هاتووە.

٤. **"من و هاوڕێکەم مامەڵەی کڕین و فرۆشتنی ئۆتۆمبێلمان دەکرد دوای ماوەیەک <u>پارە</u>مان کەوتە لای کەسێک هەوڵماندا <u>قەرزە</u>کە وەربگرینەوە".**

لەم نموونەیەدا کەرەستەی بریتی خستنەکە (قەرزەکەیە)، کە لە شوێنی کەرەستە سەرەکییەکە (پارە) بەکارهاتووە، هەمان ئەرکی ڕێزمانی هەیە.

٣ــ **لادان یان کرتاندن:** کرتاندن کردارێکە زۆرجار لەناو دەقدا ڕوودەدات ئەویش بە مەبەستی ئاسان دەربڕینی دەقەکەیە، بەم شێوەیە دەتوانین پێناسەی کرتاندن بکەین و بڵێین: "بریتییە لە تێگەیشتنی شتێک، بەبێ ئەوەی بگوترێت" (قیس کاکل، ٢٠٠٢، ل١٥٣)، یاخود "ئامادەنەبوونی ڕەگەزێکە لەناو ڕستەدا، خودی ڕستەکە ئەو ڕەگەزەی پێویستە و دەیەوێت"، یەکێک لە مەرجەکانی لابردن و کرتاندن ئەوەیە "تەنیا ئەو پێکهاتانەی دەق و ڕستە دەتوانرێت لاببرێت، کە لەگەڵ پێکهاتەی دیکەدا وەک یەکن" (سافیە محمد احمد، ٢٠١٣، ل١٢٠). کرتاندن لە ڕۆنانی سەرەوەدا ڕوودەدات، واتە کەرەستە قرتێنراوەکە لەسەر ئاستی سیمانتیکی بوونی خۆی هەیە، بەڵام لە ئاستی ڕووکەشی ڕستەدا لابراوە، خوێنەر بەشێوەیەکی میکانیکی خۆی ئەم ناتەواوی و کەموکوڕییە لە ڕۆنانەکە پڕدەکاتەوە (ناز ئەحمەد، ٢٠١٣، ل٢١٩). کرتادن دەکرێ لە بەشە سەرەکی و ناسەرەکییەکانی ڕستەشدا بکرێ، کەرەستە سەرەکییەکان وەک لابردنی بکەر، بەرکار، کار، کە بە لابردن و کرتاندنیان هیچ تەمومژی و ناڕوونییەک دروست ناکەن، ئەویش بەهۆی هەبوونی کۆمەڵە جێناوی ڕێککەوتن، کە لە زمانی کوردیدا لەنێوان بکەر و کەرەستەکانی تردا هەن. بۆ نموونە:

٥. **"<u>دادخواز</u> کە گەڕایەوە زۆر تووڕەبوو هاواری کرد<u>Ø</u>".**

لەم نموونەیەدا بکەری ڕستەی دووەم کرتیندراوە کە (دادخواز)ە بێ ئەوەی واتاکەی لێڵ و ناڕوون بێت.

٦. **"کوڕەکەی هات <u>لێم بدات</u>. دادخواز نەیهێشت<u>Ø</u>".**

بەهەمان شێوەی ڕستەی ژمارە (٤) کردەی کرتاندن لە ڕستەی دووەمدا ڕوویداوە، ئەویش کاری ڕستەکەیە (لێم بدات) بێ ئەوەی واتای دەقەکە تێکبدات.

بەشی سێیەم

شیکردنەوەی گوتاری دادوەری و تاوانی زمانی:

پەیوەندی زمان و دەوروبەر و دامەزراوە دادوەرییەکان، ڕەوتی دەرچوونی فەرمان و بەڵگەکان و هاوبەشەکانی و کردە و ڕووداوەکان پێکەوە گوتاری دادوەری پێکدێنن. واتە تەنیا بەڵگە یان زمانە نووسراوەکە نییە، بەڵکو زمانی دادوەری لە پرۆسەیەکدا بەکاردێت، پێی دەگوترێ گوتاری دادوەری، بۆیە وا باشە پێشتر پێناسەیەکی گوتاری دادوەری بکەین. **یوسف شەریف** بەم شێوە پێناسەی گوتاری دادوەری دەکات و دەڵێت: "شیکرنەوەی ئەو ڕاستییانەیە کە لەناو دادگاکان و ژوورەکانی لێکۆڵینەوە ئەنجام دەدرێن" (یوسف شەریف، بڵاونەکراوە، ل١٣٤). شیکردنەوەی گوتار بە گرنگترین ئاستی لێکۆڵینەوەی زمانەوانی نوێ دادەنریت، کە گرنگی بە لێکۆڵینەوەی دەقی نووسراو یان گوتراو دەدات، (**ڤان دایک**) بەم شێوەیە پێناسەی دەکات و دەڵێت: "شیکردنەوەی گوتار لێکۆڵینەوەی ڕاستەقینەی زمانییە لەلایەن قسەکەرەوە لە بارێکی گونجاودا" (عبدالسلام نجم الدین و شێرزاد سەبری، ٢٠١١، ل٢٥١). هەروەها شیکردنەوە لە گوتاردا پێویستی بە شیکردنەوەی بەکارهێنانی زمان هەیە، جگە لەمە ناتوانێ وەسفکردنی فۆرمە سەربەخۆکانی زمانەوانی بەیەکەوە دیاری بکات لە ڕووی مەبەست و ئەرکەکانەوە، لە کاتێکدا ئەم فۆرمانە نەخشەکێشن بۆ خزمەتکردنی کارە مرۆییەکان، کەواتە شیکردنەوەی گوتار لە بەکارهێنانی زمان لە دەوروبەردا دەکۆڵێتەوە، چوارچێوەیەکی کۆمەڵایەتی وەردەگرن (پەروەر عبدالرحمن، ٢٠١٣، ل٨٠)، شیکردنەوەی گوتاری دادوەری شیکردنەوەی ئەو ڕاستییانەیە کە لەناو دادگاکان و ژوورەکانی لێکۆڵینەوە ئەنجام دەدرێن، لێرەدا زانای زمانەوانی دادوەری لە هەندێک لەو بەکارهێنانانەی زمان پێکهێنانەکانی و ئەو مانا و مەبەستە سنوردارانەی کە لێیەوە بەرهەم دێن دەکۆڵێتەوە (عبدالمجید عمر، ٢٠١٤، ل١٢٩). ڕاڤەکردنی دادوەریانە بریتییە لەو ڕاڤەکردنەی دادوەر لە کاتی پیادەکردنی دەقی یاسایی، بەهۆی ئەو کێشەیەی هاتوتە بەردەمی، بە مەبەستی یەکلایی کردنەوەی کێشەکە، دەقە یاساییەکە ڕاڤە دەکات (علی حسین و سلطان عبدالقادر، ٢٠١٤، ل٤٩). شیکردنەوەی گوتاری تاوانیش یەکێکە لە لقەکانی شیکردنەوەی گوتاری ڕەخنەیی، خاڵی جێگای سەرنج لەم ڕوانگە زمانەوانییەوە، ناسینەوەی دەوروبەر و ژینگەی بەرهەمهێنانی دەقەکە (گوتراو یان نوسراو) و کارلێککردنی دوولایەنەی ئەم دووانە لەسەر یەکتری، بەم پێشگریمانە، لە شیکردنەوەی دەقی تاواندا دەبێ بەردەوام ئەوەمان لەبەرچاوبێت، کە بواری بەرهەمهێنان و دەرکەوتنی ئەم گوتارە چ بووە و دەقەکە لەچ

دەوروبەرێکی کۆمەڵایەتی، کلتووری، ئابووریدا بەرهەمهاتووە (ساجیدە عەبدوللا فەرهادی، ٢٠١٣، ل١٥).

٣-١: تایبەتمەندییە پراگماتیکییەکانی تاوانی زمانی بۆ شیکردنەوەی گوتار:

شیکردنەوەی گوتار زنجیرەیەکی بەرفراوانی چالاکییەکان دەگرێتەوە، لە تاوتوێکردنێکی بەرتەسکی شێوەی بەکارهێنانی وشەکانی وەک (ئای)، یان (باش). لە ئاخاوتنی ئاساییەوە بیگرە تا تاوتوێکردنی ئەو ئایدۆلۆژیا زاڵەی لە کلتوورێکدا دەخرێتەڕوو. کاتێک شیکردنەوەی گوتار بە شیکردنەوەی مەسەلە زمانییەکانەوە سنووردار دەکرێت، جەخت دەکاتە سەر وەسفکردنی پرۆسەی بەکارهێنانی زمان (گوتراو و نووسراو) کە لە دەوروبەری تایبەتدا بۆ مەبەستی دیاریکراو بەکارهاتووە.

نموونە زەینییەکان: شیکردنەوەی گوتار زیاتر جەخت دەکاتە سەر لایەنی نەگوتراو و نەنووسراو لەناو ئەو ئاخاوتنەی خەریکە شیدەکاتەوە. بۆ بەکارهێنانی لە پراگماتیکی گوتاردا، پێویستە لە سەرنجدانێکی سەرەکی و کۆمەڵایەتی کارلێککردنی گوتار بەولاتر بڕۆین و بڕوانینە ئەودیوی فۆرم و پێکهاتەی دەق و سەرنجێکی زیاتر بدەینە چەمکە دەروونناسییەکان، وەک زانیاری زەمینەیی، باوەڕ، چاوەڕوانییەکان. واتە ئەوەی لە مێشکی قسەکەردایە، لێی بکۆڵینەوە. تۆکمەی واتایی وەکو بەگشتی بەکارهێنەرانی زمان بەشێوەی ئاسایی لە مێشکی خۆیاندا تۆکمەیەکی واتایی گریمانە دەکەن. واتە نووسراو و گوتراوەکان بەپێی ئەو شارەزاییە ئاساییەی لەسەر شتەکان هەیانە درک پێدەکەن، ئەمەش لەلایەن هەر تاکێکەوە بەپێی ئەو بارەی تێیدا لێکدەدرێتەوە، هەربۆیە بە بابەتی ناسراو و چاوەڕوانکراوەوە گرێدراوە (George Yule ، 2000،p83). بۆ نموونە:

- **"ببە بە پیاو".**
- **"دەتکەم بە پیاو".**

ڕستەی یەکەم بە واتای ئەوە دێت، کەسێک کارێکی نەشیاوی کردووە و بەرانبەرەکەی هەڕەشەی ئەوەی لێدەکات، کە ڕەفتاری چاک بکاتەوە، بەڵام لە ڕستەی دووەمدا هەڕەشەکە لەلایەن قسەکەرەوە توندتر دەبێت، کە ئەگەر وانەبێت خۆی ڕەفتاری بۆ چاک دەکات، هەردوو ڕستەکە لە ڕووی واتاوە لەیەک نزیکن، بەڵام هەریەکەیان بەشێوەیەک دەربڕاون، کە نموونەی جیاواز لە زەینی گوێگر و خوێنەرانی دروست دەکات، ڕەنگە ئەم وێناکردنەی من بۆ نموونەکەم هەیە کەسێکی تر بیرۆکەیەک یاخود لێکدانەوەیەکی تری بۆی هەبێت. بەم پێیە نموونەی زەینی لەلای هەموو کەسێک وەک یەک نییە. بۆیە نموونەی زەینی لەسەر ئەو زانیارییە دامەزراوە، کە لە مێشکی ئێوەدا هەبووە. نەک تەنیا لەسەر ئەوەی لە دەقەکەدا

هاتووه. له شیکردنەوەی گوتاری دادوەری (دەقی دادوەری) سێ نموونەی زەینی هەن، کە پێکەوە تێکەڵاوبوون. ئەم سێ نموونە زەینییەش بریتین لە سکیما (schema)، چوارچێوە (fram) و پلانی نووسینی زەینی.

١_ **سکیمای هێلکاری:** توانستی ئێمە بۆ لێکدانەوەی بێئاگایانەی نەگوتراو و نەنووسراوەکان دەبێ لەسەر پێکهاتەکانی زانیاری پێشەکی دامەزرابێت. ئەم پێکهاتانە وەک نموونە ناسراوەکانی شارەزایی پێشەکی کاردەکەن، کە بۆ لێکدانەوەی شارەزایی نوێ بەکاریان دێنین. گشتیترین زاراوە بۆ ئەم چەشنە نموونانە (سکیما)یە، کە کۆکراوەکەی دەبێتە (سکیماتا). سکیما پێکهاتەیەکی زانیارییە پێشتر لە بیردا هەیە (2000، 85p ، George Yule). بۆ نموونە لە کلێشەی دادوەری دان پێدانانەکانی تۆمەتبار و دادخوازدا سکیمای زەینی ئێمە ئەوەیە، کە ئەم کلێشەیە بەلایەنی کەم دەبێت لەمانە پێکهاتبێت (ناوی سیانی و نازناوی تۆمەتبار و دادخواز، تەمەنی، پیشەی، دانیشتووی، ڕەگەزنامەی)، کە گوێگر یان خوێنەر پێکهاتەی زانیاری پێشەکی خۆی بۆ لێکدانەوەی ئەو شتانەی لە دەقەکە نەگوتراون بەکاردێنێت. ئێمە کلێشە کلتورییەکانمان لە چوارچێوەی شارەزاییە بنەڕەتییەکانماندا پێک دێنین، بەڵام ئەگەر ئەو سکیمایەی هەمانە، تایبەتتر کراو هەموو زانیارییەکانی کلێشەکە پڕکرایەوە، ئەوا دەبێتە چوارچێوەی زەینی.

٢_ **چوارچێوەی زەینی:** چوارچێوە نموونەیەکی چەسپاو و نەگۆڕە لە سکیما. نموونەیەکی هاوبەشی گروپێکی کۆمەڵایەتییە. چوارچێوەکان دەربڕی باری دەوروبەرەکانن. بەمە لە سکیما جیا دەکرێتەوە کە تایبەتترە، سکیما شێوەیەکی گشتییە، لە چوارچێوەی زەینیدا کلێشە دادوەرییەکە پڕ دەکرێتەوە بە زانیارییە کەسیەکانی تۆمەتبار و دادخواز بۆ نموونە (ناوی سیانی: غ.ف.م، تەمەنی: ٢٠ساڵ، پیشەی: قوتابی، دانیشتوی: هەولێر، ڕەگەزنامەی: عیراقی)، بەم شێوەیە ئەوەی لە زەینی ئێمە دابوو چوارچێوەیەکی تایبەتی بەبەردا دەکرێت.

٣_ **پلانی نووسین/ سکیمای چالاک (script):** کاتێک جۆرە چالاکەکانی سکیما لەبەرچاو دەگیرێن، پلانی نووسراوی زەینی پێکدێت، وەک **جۆرج یۆل** (٢٠٠٠: ٨٦) دەڵێت: "پلانی نووسراوی زەینی، پێکهاتەیەکی زانینی پێشەکییە، کە بەدواییەکداهاتنی ڕووداوەکان دەگرێتەوە. ئێمە لەو پلانە نووسراوە زەینییانە بۆ لێکدانەوەی ئەوەی بەشێوەی سروشتی ڕوودەدات، پلانی زەینی نووسراومان هەیە، وەک چوون بۆ دکتۆر، ڕێستۆرانت، شت کڕین. بەشێک لە پلانی نووسراوی زەینیی قسەکەر لەکاتی چوونی بۆ کڕین، هەڵگرتنی سەبەتەیەک

و چـوونی بـۆ سـندوقی هەژمارەکـە". ئـەم ئامرازانـە یارمـەتیمان دەدەن، کـە کارلێککردنـە دادوەرییەکان لێکبدەینەوە.

بـۆ زیـاتر ڕوونکردنـەوەی ئـەم بابەتـە، بـەکارهێنانی ئـامرازی زمـان لـە شـیکردنەوەی دۆسیەی دادگاییدا باس لە دۆسیەی برۆنستۆن دەکەین بەم شێوەیە.

بـەکارهێنانی هـەر سـێ چـەمکی پـلان و چوارچێـوە و شـێوازی نوسـین لـە دۆسـیەی برۆنستۆن هەر بەو شێوەیەی کە وتراوە، نەخشە یاخود پلان چەمکێکە لە مێشکدا سەرچاوە دەگرێـت و بەشـێوەی قالـب سـەرهەڵدەدات، لـەم ڕووەوە وا چـاوەڕوان دەکرێـت، کـە لـەو دۆسیەدا لەگەڵ پلانی دانانی هەژماری بانکی کار بکەین. پلانی هەژماری بـانکی واتـە ئـەوەی کە لە مێشکی (زەینی) برۆنستۆن و دادوەردا هەیە و پێیان دەڵێت: هـەژماری بـانکی خـاوەنی هەیە و ئەوا بۆی هەیـە هـەژمارە بانکییەکـەی خـۆی بـەبێ بچـوکترین بەربەسـت بـەکاربێنێت. لێرەدا کە پلانەکـە لـە زەینـی قسـەکەر و گـوێگردا بـوونی هەیـە، بـاوەڕێکی کۆمەڵایـەتی دێتـە ئاراوە لەشێوەی قاڵبێک. ئەو قاڵبە لە ژینگەی دادگادا کاری پێدەکرێت، لـە دۆخێکـی شـاراوەدا بەشێوەیەکی زیندوو سـەرهەڵدەدات، لـەم ڕووەوە دوابـەدوای ڕووداوەکانی پلانەکـە و قـاڵبی نـاوبراو بەشـێوەی نوسـین کـاری پێـدەکرێت. ئامـانج لـە نوسـینی ئـەم دۆسـیەدا لـەڕووی زمانـەوانی و نیشـاندانی بـەکارهێنانی بنـەمای زمانـەوانی بـوو لـە شـیکردنەوەی دەق (نگـار مؤمنی، بهار ٨٩، ل٧٨).

تایبەتمەندییە پەسنی/ وەسفییەکان (گێڕانـەوە): گـۆڕینی بابەتەکـە لـە گێڕانـەوەی تۆمـەتبار و دادخواز و شایەتەکاندا:_

تایبەتمەنـدیی وەسـفی یـاخود چۆنیـەتی گێڕانـەوەی دەقـی تاوانەکـە یەکێکـە لـە بابەتـە گرنگەکان، کە بەهۆی وەسفکردنی ڕووداوەکە لەلایـەن تۆمـەتبار و دادخـواز و شـایەتەکانەوە دەخرێتـەڕوو، کـە دادگـاش بـەپێی گێڕانـەوە و بـاس کردنـی چۆنیـەتی ئەنجامـدانی تـاوان و ڕووداوەکـە لایـەنی تۆمـەتبار سـزا دەدات. هەریەکـە لـە لایەنـەکان بـۆ پارێزگـاری کـردن لـە خۆیان ڕووداوەکە بەشێوەیەک وەسف دەکەن و دەگێڕنەوە، بۆ ڕوونکردنـەوە و تێگەیشـتنی زیاتر دەقی تـاوانی ئـەو دۆسـیانەی لەبەردەسـتماندان تاوتویدەکـەین، کە بزانین هـەریەکە لـە سێ لایەنەکە چۆن باس لە ڕووداوەکە دەکەن و دەیگێڕنەوە. بۆ نموونە دۆسـیەی ژمـارە (١) باس لە **هەڕەشە کردن** دەکات، کە تاوانبار تیایدا بەم شێوەیە باس لە ڕووداوەکە دەکات:

- **کـاتژمێر دوای (١٢) بـوو کـە ئۆتـۆمبێلم لەبـەردەم مـاڵی دادخـوازدا ڕاگـرت. نزیکـی ١٠_١٥ خولەک، خاوەن ماڵ کە گەڕایـەوە، زۆر تورەبوو هـاواری کـرد، مـن داوای**

لێبوردنم کرد، بەڵام ئەو گوتی لێت نابوورم، ژمارەی سیارەی گرتم، منیش گوتم با پۆلیس و حکومەت حەقی تۆ لە من بکەنەوە، لەو کاتەدا کوڕەکەی هاتەوە لە کۆلێژ بۆ من هات لێم بدات".

بەڵام دادخواز بەشێوەیەکی تر باس لە ڕووداوەکە دەکات و دەڵێت:

- **کە لە دەوام گەڕامەوە کاتژمێر دوای (١٢)ی نیوەڕۆ بوو، بینیم ئۆتۆمبێلێک لەبەر دەرگای ماڵم ڕاوەستاوە. نزیکی ٢٠ خولەک ڕاوەستام، تا خاوەنی هاتەوە من زۆر تووڕە بووم، وتی داوای لێبوردن دەکەم. منیش گوتم لێت نابورم، ئەویش وتی لەبەر ئەوەی لێم نابوری ئۆتۆمبێلی کوژاندەوە و گوتی ئۆتۆمبێلەکە لانادەم هەرچی دەکەن بیکەن بڕۆ ئەوە پۆلیس و محکەمە، چی دەکەن بیکەن، لەوکاتە کوڕەکەم هاتەوە و پێی گوت ئۆتۆمبێلەکە لابدە بەگژ کوڕەکەم داچوو لێی بدات".**

لەم دوو دەقەدا دەبینین لە وتەی دادخواز و تۆمەتباردا هەندێ خاڵی هاوبەش لە گێڕانەوەکەدا هەیە، بەڵام لە هەندێ شوێنی دەقەکەدا قسەی تۆمەتبار و دادخواز یەک ناگرێتەوە، وەک لەو ڕستەیەیەی کە تۆمەتبار دەڵێ نزیکی (١٠-١٥) خولەک وەستاوم، بەڵام بە پێچەوانەوە لایەنی بەرانبەر دەڵێ نزیکی (٢٠) خولەک بوو. هەروەها تۆمەتبار دەڵێ: "گوتوومە با پۆلیس حەقی تۆ لەمن بکاتەوە"، کەچی دادخواز دەڵێ: "وتوویەتی ئەوە پۆلیس چی دەکەن بیکەن" یان کە باس لەوە دەکات کە کوڕی دادخواز ویستوویەتی لێی بدات، بەڵام دادخواز بە پێچەوانەوە باسی دەکات. بەگشتی، بەم شێوەیە گێڕانەوە و وەسف کردنی تاوانەکان لەلایەن هەردوولا هەریەکەی بە جۆرێکە، چونکە مەبەستی هەر کامەیان بەشێوەیەکی پراگماتیکی بۆ سەلماندنی گوتەکەیان جیاوازە، بەڵام شایەتی ڕووداوی دادخواز جیاوازتر لە هەردوولا دەڵێ تاوانبار زیاتر لە (٤٠) خولەک ئۆتۆمبێلی لەبەر دەرگای ماڵمان ڕاگرتووە و گوتویەتی: "سەیارەکەم چی لێبێت خۆم دەزانم چیتان لێدەکەم". لە هەمان کاتدا، شایەتی بەرگری دەڵێت: "من گێم لێنەبووە تۆمەتبار بڵێت منەتی پۆلیس و ئاسایش نازانم چی دەکەی بکەن".

لە دۆسیەی ژمارە (٢)دا تۆمەتبار بەم شێوەیە باس لە ڕووداوەکە دەکات- کە وەک **ناوزڕاندن و سوکایەتی پێکردن** بە دادخواز:

- **"دوای ئەوەی لە دادخواز جیابوومەوە، شاهێد (ع)م لە مزگەوت بینی. پرسیاری کچەکەم کرد. چونکە ماڵی شاهێد دراوسێی دادخواز بوو، شاهێد وتی: "بۆ داد خوازت تەڵاق داوە"، منیش وتم: "تەبیعەتی کوڕانیە". ڕۆیشتە دەرەوە، بێ ڕەزامەندی**

من کەسانی غەریبی هێنا ماڵەوە. بێ پرسی من لە ماڵ نەبووم، پیش ئەوەی تەلاقی بدەم. ئێستاش جیابووینەوە و زانیاریم نیە لە بارەی".

لێرەدا شاهێدی ڕووداوەکە بەم شێوەیە باس لە ڕووداوەکە دەکات کە گێڕانەوەکەی لەگەڵ گێڕانەوەکەی تاوانبار هەمان شتە، بەڵام بەشێوەی پرسیارکردن لە شاهێد، کە ئەویش ڕاستی ڕووداوەکە بە درۆ دەخاتەوە، بەم شێوەیە:-

- **"من تۆمەتبارم نەدەناسی، بەڵام ئەو من دەناسێ، چونکە لە دادخواز جیابۆتەوە و ئەویش دراوسێی ئیمەیە، ئیتر لە مزگەوت منی بینی گوتی: "ئایا بە شەوان ماڵی دادخواز دەنگە دەنگ و هەرایان ئۆتۆمبێل و شتی دیوە یان پیاوێک بچێتە ژوورەوە". منیش گووتم: "شتی وام نەدیوە کەس بچێتە ماڵی تۆمەتبار"، گوتی: دادخوازم تەلاق داوە، چونکە لە ژیانی هاوسەریمان هیچ حسابی بۆ من نەدەکرد".**

بەڵام دادخواز باسکردنی ئەو ڕووداوە لەلایەن مێردی پێشووی بە سوکایەتی پێکردن ناوزەد دەکات و دەڵێ: قسەی ناشیرینی لای دراوسێیەکان بە من گوتوە.

دۆسیەی ژمارە (٣) بە هەمان شێوەی دۆسیەکانی تر هەریەک لە تۆمەتبار و دادخواز بە شێوەی جیا ڕووداوی دەمەقاڵێی نێوانیان دەگێڕنەوە و باسی لێوە دەکەن. بەم شێوەیە پارچە زەوییەک لەنێوان خانووی هەردوولادا هەیە و زەوییەکە هی دادخوازە بە وتەی هەردوولا، کە گوایە پیسی و پاشماوەی خانووی تۆمەتبار لەدوای تەواوبونی لەناو زەوییەکە فڕێدراوە، کە هەرچەندە پەرژینیشی هەبووە، بەڵام لێرەدا دادخواز دەڵێ: پەرژینی زەویەکەیان تێکشکاندیمە و داوام کردووە، بۆم چاکبکەنەوە، کەچی تۆمەتبار لاری هەبووە لە چاککردنەوەی و منیش شۆفەرم گرتووە و پاشماوەکانم فڕێداوە. لە بەرانبەردا تۆمەتبار دەڵێ: کیسە چیمەنتۆکانیان دڕاندبوو لێم و داوای (٥٠) هەزار دیناریان لێکردم، چونکە شۆفەریان گرتووە زەوییان پاککردیتەوە، منیش ئەو جوێنانەی بەمنیاندا پێم گوتنەوە.

هەرچی لە دۆسیەی ژمارە (٤)دا هاتووە، گێڕانەوەی ڕووداوی تاوانەکان لەلایەن تۆمەتباران و دادخوازدا جیاوازییەکی ئەوتۆی نییە, چونکە لەسەر زاری هەردوولایان هەمان وتە باسی لێوەکراوە، کە لە پەیوەندییەکی تەلەفۆنیدا تۆمەتباری (١) جنێو و قسەی ناشیرین بە دادخواز دەدا و پێی دەڵێ: **(ببە بە پیاو)**، بۆ وا لە کچەکەم دەکەی، دادخواز ئەم قسەیە وەک سوکایەتی پێکردن و جنێودان لە قەڵەم دەدات, و دەڵێت: (ت١) بە منی گوتوە: **(دەتکەم بە پیاو)** و پیاومان هەیە، دێن لێت دەدەن, بەڵام هەروەک (ت٢) و دادخوازیش باسی لێوەدەکەن شتێکی وای نەگوتووە, بەڵام (ت٣) دەڵێ: چونکە دادخواز زۆری لە خوشکم

دابوو، منیش تورەبووم لە پەیوەندییەکە پێم گوتووە: **(سەگباب)** چۆن لە خوشکی من دەدەی، ئەویش جنێوی داوە, بەڵام دادخواز دەڵێ: بە منی گوتوە بێی بەدوای خێزانم، دەتکوژم، قسەی ناشیرینتری پێ گوتم.

٣-٢: خاڵبەندی:

خاڵبەندی بابەتێکی گرنگی دەقی نووسراوە، کە یارمەتی خوێنەر دەدات بە ئاسانی لە دەقەکە تێبگات, مەبەست لە خاڵبەندی، بەکارهێنانی هێما و نیشانەیە، کە دەبێتە هۆی ئاسانی خوێندنەوە و لابردنی ئاڵۆزییەکانی و لە ئەنجامدا درک و تێگەیشتنی بابەت ئاسان دەکات (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل١٢٨). هەروەها لە نووسیندا شتێکی نوێ نییە، بەڵکو لە دێر زەمانەوە لە نووسیندا دەرکەوتووە, بە تایبەتی لە زمانی ئەو میللەتانەی کە زمانەکەیان بەردەوام لە خۆ نوێکردنەوەدایە و زیندووە. خاڵبەندی یاسا و دەستورێکی نوسراوی نییە لە بەکارهێنان و نوێکردنەوەیدا, بەڵام دەتوانرێ هێڵێک بکێشرێ بۆ ڕێنمایی کردنی لە بەکارهێناندا (مینە، ٢٠١٠، ل٩٢). هەروەها ڕۆڵی خاڵبەندی لەنێو نوسیندا ڕۆڵێکی زۆر کارا و گرینگە, بەشێوەیەک هیچ نوسینێک بەبێ بەکارهێنانی خاڵبەندی نابێ و دەقێکی پتەو و تۆکمە نابێت (تاریق سالح، ٢٠٠٨، ل٣٧)، سیستەمێکە لەتوانای دایە بۆ دابەشکردنی دەق, لەناو ڕستەدا دەبێتە هاوکار و پەیوەندی لەنێوان وشەکان لە ڕستەدا نیشان دەدات (باقی نازێ، ٢٠١٢، ل١٤١). خاڵبەندی یارمەتیدەرێکی چاکە بۆ ئەو کەسانەی نووسین دەکەن, بۆ ئەوەی کە بتوانن هەست و نەستی خۆیان بە ئاسانی بگەیەنن.

هێماکانی خاڵبەندیش زۆرن, بەڵام هەڵبەتە هەموو هێماکانی خاڵبەندی لە ئارای دادوەریدا بەکارنایەن, وەکو هێمای (*) ئەستێرە بۆ ئاماژەکردنی پەراوێزە, بەڵام هەندێک لەوانەی لە دەقی بڕیاردا زیاتر بەکاردەهێنرێن، بریتین لە (خاڵ, وێرگوڵ, وێرگوڵی خاڵدار, دووخاڵ, دووکەوانە, کەوانە, سێ خاڵ, نیشانەی سەرسوڕمان, نیشانەی پرسیار) (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل١٢٨).

هەریەک لەمانە بۆ مەبەستی تایبەتی بەکاردەهێنرێت و لە شوێنی دیاریکراو ئاماژەیان بۆ دەکرێت، بۆ نموونە (وێرگوڵ) کە زۆر ڕۆڵی هەیە و لە زۆر شوێندا بەکاردێت, لەوانە لەنێوان دوو ڕستەی سادە، لە ڕستەی ئاڵۆزدا. فاریزەی خاڵدار کاتێک دادەنرێت, کە پارچەکانی ڕستە کارەکانیان جیاکردبێتەوە؛ یاخود لەنێو ڕستەدا نیشانەی خاڵبەندی دی هەبێت. سێ خاڵ، ئەم نیشانەیە بە واتاوە بەندە کە واتای شتێکی تەواو نەکراو دەگەیەنێ (ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ل٢٤٨_٢٥٠).

بەڵام بەداخەوە لە زۆربەی سکاڵاکانی تۆمەتبار و دادخواز، تەنانەت بڕیارەکانی دادگاش نیشانەکانی خاڵبەندی ڕەچاونەکراوە, ئەمەش دەبێتە هۆی دژواری خوێندنەوە و تێگەیشتنی خێرا لە بڕیاردا. خوێنەر دەبێت چەند جارێک دەقەکان بخوێنێتەوە تا لە واتاکانیان تێبگات و بزانێ ناوەڕۆکی ئەو سکاڵا و بڕیارە چیە؟ هەروەک لەم نمونەیەی خوارەوەدا هاتووە:

- **"ئێستا پاش ئەوەی دادخواز لە تۆمەتبار جیا بۆوە دراوسێی یەکترن ئێستاش دراوسێ یەکن وە من تۆمەتبارم نەدەناسی بەڵام تۆمەتبار منی دەناسی ئیتر لە مزگەوت منی بینی گوتی ئەوە دراوسێی تۆیە".**

لەم دەقەی سەرەوەدا، هیچ نیشانەیەکی خاڵبەندی تێدا بەکارنەهاتووە، تا بزانین گوتەکان بە چ مەبەستێک دەربڕاون.

بەرجەستە نووسین: واتە ئەو وشە و دەستەواژانەی لەناو دەقەکاندا جەختی کراوەتە سەر بە تایبەتی و مەبەستی نوسەری دەقەکەیە جاچ لەلایەن تۆمەتبار بێت یان دادخوازەوە, ئەم وتانەش یان مەبەستدارن خراونەتە ناو کەوانە بەم شێوەیە (..........) یان بۆڵد کراون لەلایەن نوسەرەوە, ئەم دیاردەیەش تاڕادەیەک لەناو دۆسیە دادوەرییەکاندا بەرچاو دەکەوێت و هەردوولا بۆ پارێزگاری کردن لە خۆیان وشە زەقەکانی کە دۆسیەکە بە ئاقارێکی تردا دەبەن خستوەتیانە ناو کەوانە یان بۆڵدیان کردووە. بۆ نموونە لە دۆسیەی ژمارە (١)دا کە هەردوولایەن لە دادخواز و تۆمەتبار ئاماژەدان بە کاتیان خستۆتە ناو کەوانە کە تۆمەتبار دەڵێ:

- **کاتژمێر دوای (١٢) بوو.**

ژمارە (١٢)ی بە مەبەست خستۆتە ناو کەوانە؛ بۆ زیاتر تێگەیشتن لە بابەتی ڕووداوەکە، بەڵام دادخواز ئاماژە بەوە دەکات کە نزیکەی (٢٠) خولەک ڕاوەستاوە، تاکو تۆمەتبار گەڕاوەتەوە. لە وتەی دادخوازیشدا کە ئاماژە بە کات دەکات و لەناو کەوانە دایناوە.

هەرچی لە دۆسیەی ژمارە (٢)دا هاتووە, لەناو دەقەکەدا ناوی شاهێدەکان بەرجەستە کراوە و خراوەتە ناو کەوانە, وەک

- **"من لەگەل شاهێد (خ) قسەم کردووە، بەڵام لەگەڵ شاهێد (ع) قسەم نەکردووە، و وتی شاهێد (ع) دوورە لە ڕاستی".**

لە دەقی دۆسیەی ژمارە (٣)دا لە وتەی دادخوازدا تەنیا یەک بەرجەستە نوسین هەیە، کە ئاماژەی پێدرابێت. ئەویش لە جۆری تاوانی زمانی جنێودانە و بە مەبەست خراوەتە ناو کەوانە بەم شێوەیە:

- **"تۆمەتبار بە ئۆتۆمبێلی خۆی گەیشت و دابەزی بە منی گوت (قەحپەی کچی قەحپە) وە بۆمن هات".**

دادخـــواز لەم وتەیەدا لەکـــاتی داخویـــانی بە ئـــارەزوو, مەبەســـت ئەم دەســـتەواژەی جنێودانەی کردۆتە نـاو کەوانە و بەرجەسـتەی کـردووە، تـا سـزای سـەر تۆمەتبـار قورسـتر بکات.

بەهەمان شێوەی دۆسیەکانی تر, دۆسیەی ژمارە (٤)یش کە چەندین وتە و دەستەواژەی تێدا بۆ زیاتر بەرچاوڕوونی بەرجەستەکراون، لێرەدا دەیانخەینەڕوو, کە تۆمەتبـاری (٣)یـەم دەڵێ:

- **"دادخواز زۆری لە خوشکەکەم دابوو، زۆر توڕەبووم لە پەیوەندییەکە پێم گوت: (سەگبابی تۆ چۆن لە خوشکم دەدەی) ئەویش جوێنیدا".**

بەڵام لە سـکاڵا و وتەکـانی دادخـوازدا زیـاتر نـاوی تۆمەتبـاران بەرجەسـتە کـراوە، کە هەڕەشەیان لێکردووە و جنێویان پێداوە, وەک:

- **"تۆمەتبـار (س) پەیوەنـدی پێـوەنەکردم، بەڵام تۆمەتبـاران (گ و ح) پەیوەنـدییان پێوەکردم".**

کە هەرجارێک ناوی تؤمةتباران هاتبێ بەرجەستەی کردووە و خستویەتیە ناو کەوانە.

بۆ زیاتر ڕوون کردنەوەی بابەتەکە و تێگەیشتن لە ناوەڕۆکی دۆسیەکان لە کۆتـایی توێژینەوەکەدا ئەم دۆسیانەی ئاماژەمان پێدان وەک پاشکۆیەک دادەنێین.

٣-٣: دیزاینی لاپەڕە و بەڕێوەبردنی دەق/داڕشتنی دەق:

مەبەسـت لەم بـابەتە ڕەچـاوکردنی پەڕەگـراف بەنـدی و چـۆنیەتی داڕشـتنی دەقەکەیە. دیزاینـی لاپەڕە لە دەرچـوونی بڕیارەکـان و کلێشـەی سـکاڵاکەر، دەبـێ ڕەچـاوی ئەم خـاڵانە بکرێ.

١. مێژووی: بەرواری دەرکردنی بڕیار.
٢. تایبەتمەنـدی خـاوەن کێشـەکە، یـان وەکیلـی یـان نـوێنەرانی یاسـایی لەگەڵ شـوێنی دانیشتن و تەمەن.
٣. بابەتی کێشەکە و داواکانی لایەنەکان.
٤. لایەن, هۆکارەکان, بەڵگەکان، بنەما و کەرەستە یاساییەکان، کە هەر بڕیارێک لەسـەر بنەمای ئەوان دەرچوون.
٥. تایبەتمەندی دادگەر لە دادگا.

ئەم بابەتانە پێویستی یاسان، کە دەبێت لە بڕیارەکان سەرنجی بدرێتێ (فردوس اقاگل زادە، ١٣٩١، ل١٢٨).

٣-٣-١: پەرەگراف بەندی، پاش ڕستە بە یەکەمین ئاستی نووسین ناسراوە. لە ڕێزمانە کوردییەکاندا, شتی زۆری لەبارەوەیە نەنووسراوە، کە پەیڕەوی لە یاسا و ڕێسای نووسینی زانستی و لۆژیک بکات. پەرەگراف "بریتییە لە چەندین ڕستەی پەیوەست بەیەک, بۆ بەیانی چەمکێکی تایبەت" (کیومەرس نیکرەفتار، ٢٠١٣، ل٣١).

دەکرێ هەر پەرەگرافێک بۆ سێ بەشی سەرەکی دابەش بکرێت، بەشی یەکەم ڕستەی بابەت کە بە ڕستەیەک دەست پێدەکات، بابەتی دەقەکە دەگەیەنێت و بەشی دووەم ڕستەی پشتیوان کە کۆمەڵە ڕستەیەکە بۆ ڕوونکردنەوەی ڕستەی بابەت بە داتا، ژمارە، ناو و هتد. و بەشی سێیەم ڕستەی ئەنجام کە دووبارەکردنەوەی ڕستەی بابەت لە وشەی جیاواز یان بۆچوونی نووسەر لە بارەی بابەتەکەوە دەردەبڕێت. لە پەرەگرافدا وشە و زاراوە سەرەکییەکان و چۆنیەتی ڕیزکردنیان لە دەوروبەرێکی دادوەریدا، دەقێکی تۆکمە، دروست زیاتر لەوەی نووسەری دەقەکە بە ڕەچاوکردنی جۆری ڕستەکان دەقەکە دابڕێژێت.

٣-٤: بنەما زمانەوانییەکانی پەیوەندیدار بە کردە کۆمەڵایەتییەکان:

دەوروبەر: مرۆڤ لەبەرئەوەی بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە و هەمیشە لە پەیوەندیکردندایە، بۆیە تا پرۆسەی پەیوەندیکردن سەرکەوتووبێت و مانادارتر بێت پێویستی بە دەوروبەرێکە تا ئەو پەیوەندیکردنە بەردەوام بێت. بەم پێیە دوو جۆر لە دەوروبەر دەوری پەیڕەوی گەیاندن دەدەن (دەوروبەری دەق و دەوروبەری دەرەوەی دەق), دەوروبەری دەق دەوروبەری زمانیشی پێدەگوترێت, تەنیا گرنگی بە پەیوەندی نێوان یەکەکانی پێکهاتەی دەق دەدات. دوور لە پەیوەندی جیهانی دەرەوی دەق هەرچی دەوروبەری دەرەوەی دەقە ئەمانە دەگرێتەوە (دەوروبەری کۆمەڵایەتی، سیاقی دۆخ, دەوروبەری ئەدەبی,...) (بێری یاسین و سەباح رەشید، ٢٠١٣، ل٣٨). ئێمە لێرەدا ئەوەی پێویستمانە تەنیا دەوروبەری کۆمەڵایەتییە.

بۆیە کۆنتێکست ڕۆڵێکی گرنگ لە دەستنیشانکردنی واتای ڕستەدا دەبینێ, بۆیە پێناسەکردنی دەوروبەر کارێکی ئاسان نیە, چونکە دەبێت کۆمەڵێک شت لە خۆیدا هەڵبگرێت، وەک کۆمەڵ و دەرونزانی و ئەو جیهانەی قسەکەر بەکاریدەهێنێت لەهەر کاتێکی پەیوەندیکردنەکەدا بێت (ئاڤێستا کەمال، ٢٠٠٦، ل٩_١٠).

واتای دەوروبەر: بێگومان زۆربەی وشەکانی زمان لە واتایەکی فەرهەنگی زیاتر دەبەخشن. ئەوەی ئەو واتایانە دەستنیشان دەکات و لێکیان جیادەکاتەوە، بریتیە لەو

دەوروبەرەی کە وشەکانی تێدا دەردەکەوێت. واتە دەوروبەر ڕۆڵێکی گرنگ و دیاری هەیە لە دەستنیشانکردن و ئاڕاستەکردنی واتادا (تالیب حسێن، ٢٠١١، ل٤٥). هەروەها دەوروبەر واتا دیاری دەکات، بۆیە هەندێ لە زمانەوانان وتویانە (بەدوای واتای وشەدا مەگەڕێ بەڵکو بەدوای بەکارهێنانەکەیدا بگەڕێ) (ساجیدە عەبدوڵلا فەرهادی، ٢٠١٣، ل٣٧). کەواتە، ناتوانین بەتەواوەتی لە واتای وشەیەکی تەنیا بگەین ئەگەر لە دەوروبەری پەیوەندیکردنی بە وشەکانی تر دابېڕێت, چونکە وشەکانی تر واتای تاکە وشەکە ڕوون دەکەنەوە (جۆن لاینز، ١٩٨٦، ل٤٨).

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی دەوروبەر و واتای وشە و ڕستە لە دەوروبەر چەند نموونەیەک یاخود گوتنێک دەخەینەڕوو, کە لەنێوان تۆمەتبار و دادخوازدا بەکارهاتوون، هەروەک ئەم نموونەی خوارەوە:

- **"تەبیعەتی کوڕانیە".**

ئەگەر هاتوو ئەم دەستەواژەیە لە دەوروبەرێک بەکاربێنین، کە ئاگاداری بابەتەکە نەبن، ئەوا نازانن مەبەست لە بەکارهێنانی ئەم دەستەواژەیە چییە و بۆچی بەکارهاتووە، ڕەنگە کەسی بەرامبەر وەک سوکایەتی پێکردنێک بەخۆی تێبگات. هەر بۆیە لە چوارچێوەی دەقدا بەکاری دێنین و زیاتر لە مەبەستەکە دەگەین، کە بۆ بەکارهاتووە.

- **"من شاهێد (ع) بینی لە مزگەوت و پرسیاری کچەکەم کرد، ئەویش گوتی: بۆ دادخوازت تەڵاق داوە، منیش گوتم: تەبیعەتی کوڕانیە، چونکە ڕۆشتە دەرەوە لە ماڵ بێ ڕەزامەندی من، کەسانی غەریبی هێناوەتەوە ماڵ کاتێک لەماڵ نەبوومە".**

٣-٥: کەسایەتی تۆمەتبار لەڕووی کۆمەڵایەتی و دەوروبەر:

ئامادەکردنی کەسایەتی تۆمەتبار گرنگترین کۆڵەگەی سیاسەتی تاوانکاری نوێیە, کەوا پێویست دەکات حوکمی دادوەر لەسەر داوای چەمکەکانی کەسایەتی دەوروبەری کەسایەتی تۆمەتبار بێت, کە ئامادەیە لەبەردەمی بۆ تاقیکردنەوەی زانستی، نەک بێ پێوەری بابەتێکی پوخت. ئەو ڕوانینە تەنیا ئەوەندەنیە لەسەر پەیوەندی تۆمەتبار بە ڕاستیەکە بەپێی پێوەرەکانی یاسایی, بەڵکو پێویستە لەهەموو لایەنێکەوە لە کەسایەتی تۆمەتبار بکۆڵدرێتەوە, وەک پێکهاتەی سروشتی و لایەنی دەروونی و باری کۆمەڵایەتی. بۆ زانینی کەسایەتی تۆمەتبار ئەوەندە بەس نیە دادوەر ئەو زانیارییانەی بە دەستی دێنێت، لە پرسیارکردنی شاهێد و وەڵامدانەوەی تۆمەتبار, بەڵکو پێویستە سەیری ئەو دەوروبەرەش بکرێ کە ڕووداوەکە تێیدا ڕوویداوە (براء منذر، ٢٠١٣، ل٣٢٢).

٣-٦: کۆزمانەوانی:

زمـانەوانی پەیوەنـدییەکی پـتەوی بە کۆزمانەوانییـەوە هەیە، بەشـێک لە لێکـۆڵینەوە زمانەوانییەکـان لەڕێگـەی کۆمەڵناسـییەوە ئەنجـام دەدرێـت، کە پێـی دەگوترێـت (زمـانەوانی کـۆمەڵایەتی) و هەوڵ دەدات پەیوەنـدی نێـوان زمـان و کـۆمەڵ دیـاری بکـات و کـاریگەری کـۆمەڵ لە دیـاردە زمانییەکـان بخـاتە ڕوو. کەواتە، زمـانەوانیی کـۆمەڵایەتی "گرنگـی بە لێکـۆڵینەوەی زمـانیی و پەیوەنـدی زمـانیی بە کـۆمەڵەوە دەدات" (عبدالسـلام نجـم الـدین و شێرزاد سەبری، ٢٠١١، ل٢١). کۆزمانەوانان پێیانوایە بەکارهێنانی زمان هەمیشە هەستیارە و پەیوەندە بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی بەشداربوانی ڕووداوی ئاخاوتنەکەوەیە. کە ئێمە بەیەک شـێوە قسـە نـاکەین، بەڵکو قسـەکردنمان لەگەڵ کەسـانی لە خۆمـان گەورەتـر جیـایە لەوەی لەگەڵ هاوڕێیەک یان دۆستێکمان قسەبکەین، یان لەگەڵ منداڵێک یـان لەگەڵ کەسێکی نـامۆ، کە منـداڵانیش بەشـێوەیەکی خێـرا فێـری شـێوازی جیاجیـای قسـەکردن دەبـن (کـاوە عبدالکریم، ٢٠٠٩، ل١٤١). هەروەهـا منـداڵان هەمـوو ڕەوشـت و خـوو داب و نەریتێکـی نـاو کۆمەڵگـەکەیان وەردەگـرن و کارلێـک دەکەن. بەم پێـیە "کـارلێککردن یەکـێکە لە سـیفەتە بنەڕەتییەکـانی کۆمەڵگـە, لەبەرئەوەی مـرۆڤ پـێکەوە کـۆدەبنەوە، هەربـۆیە دەبێـت لەو کۆبونەوەیە کارلێککردن ڕوودات و پەیوەندی دروست بێت لە ئەنجامی ئەم کارلێککردنەوە" (بەهـار زایـر، ٢٠٠٩، ل١٣), بەڵام زۆربەی ئەوەی دەیـانڵێین و لە پەیوەندیکردنـدا پـێکەوە دەیگۆڕینەوە بەهۆی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانمانەوە دیاری دەکرێت. هەربۆیە کارلێککردنی زمانی بە ناچاری کارلێککردنی کۆمەڵایەتیشە، بۆ تێگەیشتن لەوەی لە کارلێککردندا دەگوترێ دەبێ هۆکاری جۆراوجۆری دیکەش کە پەیوەندییان بە دووری یان نزیکی کۆمەڵایەتییەوە هەیە, سەرنجی بدەینێ. هەندێک لەم هۆکارانە بەر لە کارلێککردنەکە دەچەسپێنن و زۆربەیان هۆکاری دەرەکین کە ئەو هۆکارانە پەیوەندییان بە پێگەی ڕێژەی هاوبەشـەکانەوە هەیە کە لەسـەر ئەو بەهـا کۆمەڵایەتییـانە دامەزراوە وابەنـدن بەشـتی وەک تەمەن و دەسـەڵاتەوە. بـۆ نموونە کاتێک پەیوەندی دەبەستین لەگەڵ کەسێکی لە خۆمان بە تەمەنتر یان بە دەسـەڵاتتر، ئەوا دەبێت پێگەی کۆمەڵایەتی خۆمان بپارێزین لەکاتی بانگکردنیان دەبێت وشـەی ڕێزداری وەک (کاک, خان, مام, خاڵ, ...) بەکاربێنین. هەروەها ئێمە لە کارلێککردنی بەرفراواندا زیاتر لەگەڵ کەسانی نەناسیاو هاوبەش دەبین کە مەودای کۆمەڵایەتی بەسەریاندا زاڵە. جگە لەمانە هۆکـاری دیـکەش هەن کە وەک ئاسـتێک لە سـەپاندنەکە، هاوبەشـەکان لە کـارلێککردنەکە دادەنرێت و دەکرێ ببێتە هۆی گۆڕانی مەودا کۆمەڵایەتییە سـەرەتاییەکەی کـارلێککردنەکە و کەم یان زۆر مەوداکە دیاری بکات (George Yule, 2000, p59).

٣-٦-١: پەیوەنـدی کـۆمەڵایەتی: پەیوەنـدیی کـۆمەڵایەتی بەشـێوەی کـرداری لە ڕەوتـی کارلێککردندا دیاری دەکرێت. گرنگیدان بە کۆمەڵ و پەیوەندی کۆمەڵایەتی لەناو چوارچێوەی زمانەوانیدا شتێکی زۆر ئاساییە. لەبەرئەوەی پەیوەندی بەتین لەنێوان زمان و کۆمەڵدا هەیە, زمان مرۆڤ و دەوروبەری دەگەیەنێ بە یەکتری و لەهەمان کاتیشدا ڕەنگدانەوەیەکی ئەو بـارە کـۆمەڵایەتییەیە کە قسـەکەرانی تێـدا دەژیـت (محمـد معـروف فتـاح، ٢٠١٠، ل١٣٨). پەیوەندی کۆمەڵ (بـریتییە لـە پەیوەنـدی کۆمـەڵ لـەنێوان قسـەکەر و گوێگردا). هەمـوو ئەو کەسـانەی کە لە یەک کۆمەڵـدا دەژیـن لەلایەن پـلەی کـۆمەڵایەتییەوە یەکسـان نـین, هەنـدێک بـالاترن و هەنـدێک نزمتـر, کە زۆرجـار لەڕێگـای ئاخـاوتنی قسـەکەرانەوە دەزانـین لەچ ئاسـتێکدان (عبدالسـلام نجـم الـدین و شـێرزاد سـەبری، ٢٠١١، ل٧٦). هەروەهـا لەکـاتی قسەکردندا هەڵبژاردنی ڕستە بۆی هەیە کە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ کاریگەری بکاتە سـەر پەیوەنـدییە کۆمەڵایەتییەکـانی نێـوان قسـەکەران بە تـایبەتی ئەو ڕسـتەیەی کە وشـەکان پەیوەنـدییان بە چەمکـی ئەدەب و (زبـری) و (مـاوە)وە هەیە. بـۆ نمـوونە، کاتێـک کە گـوێگر پرسیارێکی ئاڕاستە دەکرێ (مەبەستت چیە کە بەم شێوەیە قسەم لەگەڵ دەکەیت)، ئەم شێوە دەربڕینە زیاتر لەو مانایە دەدا کە لە ڕستەکەدا هاتووە, چونکە لێرەدا شـێوازی کۆمەڵایەتی دیاری کراوە دەوروژێنێت کە لە چینێکی کۆمەڵایەتی دیاری کراو بەرهەمێکی دیـاری واتـایی بەرجەستە بووە (سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو، ٢٠١٠، ل٢٧٩). هەروەهـا لێک تـرازان و نەبـوونی پەیوەنـدی لەکـاتی گفتوگـۆدا بەهێزتـرین بۆچـوونە لەسـەر تونـدوتیژی زمـانی, ئەمەش بەڕوونی دیارە لە دەقە دادوەرییەکاندا (جان جاک لوسرکل، ٢٠٠٦، ل٤٢٦).

٣-٦-٢: زمانەوانی کۆمەڵایەتی و گۆڕاوە کۆمەڵایەتییەکان:

زمـانەوانیی کـۆمەڵایەتی لە هەمـوو لایەنەکـانی پەیوەنـدی نێـوان زمـان و کـۆمەڵ دەدوێت. دەوری زمـان لە کۆمەڵـدا کـاری ژیـانی کـۆمەڵایەتی لەسـەر زمـان, گـۆڕانی بـاری کۆمەڵایەتی خەڵکی هەستیان بەرامبەر ئەو زارەی بەکاری دێنن و زارەکانی تـر هەسـتیان بەرامبەر هەموو ئەو شتانەی لە دەوریان ڕوودەدات هەیە بە هەموو گۆڕانکارییەکەوە (محمد معـروف فتـاح، ٢٠١٠، ل١٣٩). پێویسـتییەکانی مـرۆڤ لەگەڵ گـۆڕانی کـۆمەڵایەتی گۆڕانیـان بەسـەردا دێـت. یەکـێ لەو پێویسـتییانەش زمـانە, کە وەک هەر دیـاردەیەک خـۆی لەگەڵ گۆڕانکارییەکانی کۆمەڵگە دەگونجێنێت. زمانی مرۆڤ بەردەوام دەگۆڕێت و لە پێشکەوتندایە. بەجۆرێ هەر گۆڕانکارییەک لە کۆمەڵگەدا ڕوودەدات، ڕاستەوخۆ کاریگەری بەسەر زمـانەوە دەبێت و دەگۆڕێت. هەندێک لە زمانناسان هەموو گۆڕانەکانی زمان بە فاکتەری ڕێککەوتـن و کۆمەڵایەتی دەبەسـتنەوە، کە گـۆڕانە هاوشـێوەکان لەهەمـان دەوروبەردا سـەر هەڵـدەدەنەوە,

که پێدەچێت لەڕێگەی فاکتەری کۆمەڵایەتییەوە بێت (نەریمان عەبدوڵڵا، ٢٠١٦، ل١٦٤). لەگەڵ گۆڕانی ژیان و پێشکەوتنی کۆمەڵدا، زمانیش دەگۆڕێت, هەندێک وشەو دەستەواژە لەناو دەچن و هەندێکیان گۆڕانیان بەسەردادێت. بۆ نموونە دوای ڕووخانی سەدام، لە کوردستاندا چەندین وشە و دەستەواژە بوونە باو، زۆر بە ئاسانی لە کۆمەڵگەدا بەکاردەهات, لەوانە (علوج) کە بەو سەیارانەیان دەگوت بێ خاوەن و ژمارە بوون, هەندێک جار بەرامبەر مرۆڤەکانیش بەکاردەهات, کە بەلای خەڵکیەوە زۆر ئاسایی بوو, بەڵام لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا ئەگەر ئەم وشەیە بەرامبەر بە کەسێک یان کاڵای گوێگرێک بەکاربێنیت، لەوانەیە زۆر توڕەبێت و بەرەنگارت بێتەوە و وەک هەڕەشە و سوکایەتی پێکردنێک وەری بگرێت, ئەمەش لەبەر گۆڕانی ژیانی کۆمەڵایەتی خەڵکەوە، دەستەواژەکانیش گۆڕانیان بەسەرداهاتووە.

ئەم گۆڕانکارییانەش هەر لەخۆوە ڕوونادەن و بە ویستی خۆمان گۆڕان لە کۆمەڵدا بکەین, بەڵکو هەروەک (ئیبن خەلدون) دەڵێت: "دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بەپێی حەز و ڕێککەوت ناڕوات, بەڵکو چەندان یاسای چەسپاو بەڕێوەی دەبات، وەک هەر دیاردەیەکی تری سروشت" هەروەها (ئۆگست کۆنت)یش پێیوایە دیاردە کۆمەڵایەتییەکان بەشێکن لە سروشتی گشتی, کە لەژێر ڕکێفی چەند یاسایەک دایە, کەواتە دیاردە کۆمەلایەتییەکانیش بەپێی چەند یاسایەک بەڕێوەدەچن. یاسا کۆمەڵایەتییەکان لەبری تاکەکانەوە دروست نابێت, بەڵکو سەرچاوەی بیرکردنەوەی تاکەکان دیاردە کۆمەڵایەتییەکانە، هەر لەگەڵ لە دایکبونیان تا مردنیان (بەهار زایر، ٢٠٠٩، ل٧٠_٧١).

ئامانجی سەرەکی کۆزمانەوانیش ئەوەیە، پەیوەندی نێوان بینای کۆمەڵایەتی و ڕۆنانی زمان بدۆزێتەوە. کۆزمانەوانی دەیەوێ ئەو ڕاستییە کۆمەڵایەتییانەی زمانەوانی گشتی چاویان لێدەپۆشێت، لە چوارچێوەی زمانەوانیدا هەقی خۆیانی بدرێتێ, کە دەبێت بابەتی زمانەوانی فراوانتر بکات و وای لێ بکات نەک هەر گوێ بداتە شیکردنەوەی زمان, بەڵکو بە قسەکەر و گوێگر بیبەستێتەوە و ئەو بارە کۆمەڵایەتییەی زمانەکەی تێدا بەکاردێت (محمد معروف فتاح، ٢٠١٠، ل١٦٣). کۆزمانەوانی بۆ گەیشتن بە زانیاری نوێ، هەموو ئەو ڕێگەیانە دەگرێت، کە ئەم زانیاریانە لە لێکۆڵینەوەدا دەیگرن, وەک دیداری کەسی ڕای خەڵکی وەرگرتن و لێکۆڵینەوەی مەیدانی و بیرکردنەوەی خۆیی و تۆمارکردنی دیاردەی زمانەوانی و کۆمەڵایەتی... هتد.

٣-٧: کردەی هەڕەشە لە ئابڕوو:

هەروەک لەبەشی یەکەمدا ئاماژەمان پێدا، هەڕەشە یەکێکە لەو تاوانانەی لەڕێگەی زمانەوە ئەنجام دەدرێت و لەلایەن قسەکەرەوە کردەکە ئاراستەی گوێگر دەکرێت, جا ئەو کردەی هەڕەشەیە بە مەبەستی هەڕەشەی جەستەیی و ئازاردانی بێت یان لەکەدارکردنی ئابڕوو و ناوبانگی, کە لەناو کارلێککردنی کۆمەڵایەتیدا جۆرێکی تایبەت و سنوردار لە کردەوە هەیە کە بۆ وەسفکردنی پێویستیمان بە چەمکی ئابڕووە.

٣-٧-١: ئابڕوو: لە زاراوە پراگماتیکیەکەیدا بە واتای "خۆ وێناکردن"ی گشتی کەسێکە و ئاماژە بەو لایەنە سۆزداری و کۆمەڵایەتییەی خۆی دەکات, کە هەر کەسێک هەیەتی و چاوەڕوان دەکات هەموو کەسێکی دیکەش وا بناسێت (George Yule, 2000, p60).

٣-٧-٢: خواستەکانی ئابڕوو: هاوبەشەکانی کارلێککردنێک لە دەوروبەرێکدا نازین کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانی چەقیان بەستوە. کەسەکان لە کارلێککردنی ڕۆژانەی کۆمەڵایەتی خۆیاندا بەگشتی وا ڕەفتار دەکەن گوایە ئەوانی دیکە ڕێز لە چاوەڕوانیەکانیان لەبارەی خۆ وێناکردنی گشتی یان خواستەکانی سومعەیان دەگرن, ئەگەر قسەکەر شتێک بڵێت کە چاوەڕوانییەکانی ئابڕووی کەسێکی دیکە بخاتە بەر مەترسی ئەو کردەیە بە کردەی هەڕەشە لە ئابڕوو وەسف دەکرێ، لەوانەیە کردەیەک وا لێکبدرێتەوە هەڕەشەیە لە ئابڕووی ئەوی دیکە, قسەکەرەکە دەتوانێ شتێک بڵێ کە لە ڕادەی هەڕەشە گریمانکراوەکە کەم کاتەوە کە ئەمەش بە کردەی پاراستنی ئابڕوو ناودەبرێت (George Yule, 2000, p61).

- **تۆمەتبار: "پێش ئەوەی لێی جیا ببمەوە کەسانی غەریبی دەهێنا ماڵەوە منیش لەماڵ نەبووم".**
- **شاهێد: "بەڵام من شتی وام نەبینیوە و نەبیستووە".**

لێرەدا شاهێدی ڕووداو بۆ پاراستنی ئابڕووی دادخواز قسەی تۆمەتبار ڕەتدەکاتەوە.

٣-٧-٣: ئابڕووی ئەرێنی و ئابڕووی نەرێنی:

کاتێک هەوڵ دەدەین ئابڕووی کەسێکی دیکە بپارێزین, دەتوانین سەرنج بدەینە خواستەکانی ئابڕووی ئەرێنی یان نەرێنی, ئەوە پێویستی کەسەکە بە سەربەخۆبوون لەلایەن کەسانی دیکەوە "ئابڕووی ئەرێنی"یە, بەڵام ئابڕووی نەرێنی کەسێک پێویستی بەوەیە کە ئەوانی دیکە پەسەندی بکەن و بە ئەندامی گروپەکەی خۆیانی بزانن و ئەویش بزانێ کە ئەوانی دیکەش لە ویستی ئەودا شەریکن. مەبەست لە ئابڕووی نەرێنی پێویستی بە سەربەخۆبوون لەوانی دیکە و مەبەست لە ئابڕووی ئەرێنی پێویستی بە هەبوونی پەیوەندی لەگەڵ ئەوانی دیکەیە (George Yule, 2000, P61).

٣-٨: کردە قسەییەکان:

کردەی قسـەیی چـالاکییەکی هەمەلایەن و ئـاڵۆزە, هەرچەنـدە لە دوورەوە بە کردەیەکـی ئاسان سـەیر دەکرێت, چونکە "بەرهەمهێنانی هەر پەیامێکی قسـەیی پێویسـتی بە پیاچوونی ئەو پەیامە لە واتای زەینی دیاریکراو بەرەو ڕستە و دەربڕینی ڕیزکراو هەیە" (ئەڤین سـامی عـارف، ٢٠١١، ل٣٩). کـردە قسـەییەکان بەشـێکن لە قسـەی بەکـارهێنراو, کە وەکـو بەشـێکی پەیوەنـدی کـۆمەڵایەتین, ئەمەش پـێچەوانەی ئەو پێکهـاتە و نمـوونە زەینیـانەی کە دوورن لە دەوروبەر, کە لەلایەن زاناکـانی زمـان و فەلسـەفە بەکاردێت. کـاتێ باسـی کـردە قسـەییەکان دەکرێ, سـەرەتا پەنـجە بـۆ کارەکـانی ئۆسـتن درێـژ دەکرێ لەم بـوارەدا. کە خـاوەنی تیـۆری کـردە قسـەییەکانە (پەروەر عبـدالرحمن، ٢٠١٣، ل٦٧), ئەم تیـۆرە قسـەکردن بە ئەنجامـدانی کارێـک دادەنێت. ئۆسـتن ئەو وانـانەی کە لە زانکـۆی (هـارڤرد) لە سـاڵی ١٩٩٥دا پێشکەشـی کـردیە لە کتێبێکـدا کـۆی کـردۆتەوە (شـێرزاد سـەبری، ٢٠١٤، ل١٩٩), دواتـریش سـاڵی ١٩٦٢ پاش مردنی ئەم تیۆرە لە پەرتوکێکی بچووک و بەناوبانگدا لەژێر نـاوی (چـۆن شـت بەوشـە جێبەجێدەکەین_ How to do things with words) بڵاوکـرایەوە. تیایـدا ئامـاژەی بەوە کرد کە چەندین دەربڕین نە هەواڵە و نە وەسفی شت دەکات، بەمەش نە ڕاسـتە و نە هەڵەیە (عەبدولواحید موشـیر دزەیی، ٢٠١٢، ل٣٤), بەڵام ئۆسـتن لە کتێبەکەیدا وەکـو ڕەخنەگرێکـی بەهێزی سـەردەمی خـۆی دوو بیروباوەڕی بە تەسک هەژمـارکرد, کە لەوکـاتەدا دوو بنەمـای سـەرەکی بوون بۆ لێکدانەوەی زمان و واتا. ئۆستن پێی وابـوو کە مەرج نـیە هەمـوو گوتنێـک تەنها وەسفکردنی بارێکی تایبەت بێت و مەبەست لێیەوە تەنیا هەواڵێک بێت, بەڵکـو قسـەکەر لە دەربڕینـی هەنـدێک گوتنـدا کارێـک ئەنجـام دەدات. بە بیـری ئۆسـتن زمـان ئـامێری کـردە جیاوازەکـانە و ئەرکـی سـەرەکی ڕاپەڕانـدنی کـارە. وەک: ڕاسـپاردن, هەواڵ, هەڕەشـەکردن, زانیاری گەیاندن, بەڵێندان,... و چەندین ئەرک و مەبەستی تر کە بە کردە قسـەییەکان ناویـان دەبـات (حاتـەم ولیـا, ژیـان عەبـدوڵلا، ٢٠١٥، ل٥٠), ئۆسـتن لە سـەرەتادا دەیویسـت جـۆرە ڕستەیەک دەست نیشان بکات کە قسەکەر تەنیا شتێک ناڵێت, بەڵکو لەهەمان کاتدا کـارێکیش ئەنجام دەدات. بۆ نموونە لەکاتی ناونانی منداڵێک دا کە دەڵێین:

- **ئەوا ئەو منداڵەم ناونا سازە.**

ئەو دەربڕینە خۆی ئەنجامدانی کارەکەیە کە بریتییە لە ناونانی منداڵەکە.

قسەکردن و کارئەنجامدان بەیەک دیاردە لە قەڵەم دەدرێن و لە یەکتر دانـابڕێن (قیس کاکل، ١٩٩٥، ل٣٨).

کردە قسەییەکان تەنیا لە ڕستەدا بەدی ناکرێت, بەڵکو دەگونجێت تاکە وشەیەک ڕاپەڕاندنی کردەیەک بێت بەپێی بار و مەبەستی قسەکەر لە دەربڕیندا ئەو دەنگانەی کە بۆ ئاگادارکردنەوە ئەو وشە و زاراوانەی لە یاریکردندا بەکاردەهێنرێت. بۆ نموونە لە یاری شەترەنجدا چەند زاراوەیەک دەگوترێت, کە لەگەڵ دەربڕینیان چەند کردەیەک جێبەجێدەکرێت. وەک (کشمات), بە دەربڕینی ئەم زاراوەیە لە بارودۆخی یاریکردنەکەدا گوێگر لە مەبەستی قسەکەر تێدەگات کە هەنگاوی بەرە و دۆڕان ناوە (ناز ئەکرەم، ٢٠١٣، ل٢٨).

خەڵکی بۆ دەربڕینی مەبەستەکانیان تەنیا گوتەکان، کە هەڵگری وشە و ڕۆنانە ڕێزمانییەکانن بەرهەم ناهێنن, بەڵکو لەڕێگەی ئەو گوتانەوە کردەکانیش ڕادەپەڕێنن. ئەگەر سەیری ئەم نمونەیە بکەین:

- **تۆ لادرای!**

ئەگەر قسەکەر بە دەسەڵات بێ و ئاڕاستەی گوێگری بکات بە مانای ئەوەی کە تۆ لەکار دەرکراوی. هەڵبەت ئەو کردارانەی، کە بەهۆی گوتەکانەوە ڕادەپەڕێنرێن مەرج نیە هەر ناخۆش بن, بەڵکو کردەکە دەکرێ بەتەواوی دڵخۆشکەربێت (George Yule, 2000, 47) تیۆری کردە قسەییەکان جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە دەربڕینە زمانەوانییەکان تەنیا واتای ڕاستەوخۆی وشەکان ناگوازێتەوە, بەڵکو بەگوێرەی کۆمەڵێک هۆکار وەکو دەوروبەر دەگۆڕێت (حەسەن عەلی، ٢٠١٥، ل٣).

ئەنجامدان و لێکۆڵینەوە لە کردەی ئاخاوتن بە بناغە و کرۆکی لێکۆڵینەوەی پراگماتیکی زمان دادەنرێت, چونکە پراگماتیک لە سەرەتای پەیدابوونیەوە هاوواتابوو بۆ کردەی ئاخاوتن. کەواتە، دەتوانین بڵێین کردەی ئاخاوتن ئەو چالاکییەیە کاتێک کە مرۆڤ قسە دەکات بە ئەنجامدانی ڕەنگدانەوەی ئەو کردەیە کاریگەری لەسەر گوێگر دەکات و کاردانەوەی لەلا پەیدادەکات (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل١٩٦_١٩٧).

ئۆستن باوەڕی وایە کە قسەکەر لە کاتی ئاخاوتندا سێ کار (کردە) ئەنجام دەدات:

یەکەم/ کردەی گوتن: لێکدانی وشەکانە بەشێوەیەکی ڕێزمانی و دیاریکردنی هاوبەشەکان و شێوەی گەڕاندنەوەی جێناوەکان (عەبدولواحید مشیر دزەیی، ٢٠٠٩، ل٧٠).

- **"کوڕەکەی بۆم هات"**. ئاماژەیە بۆ کەسێک (کاوە, دارا)

دووەم/ کردەی مەبەستدار: ئەو مەبەستەی کە قسەکەر دەیەوێ بیگەیەنێت بە گوێگر, هەڕەشە بێت یان پێشوازی یان پۆزش هێنانەوە..هتد (محمد مەعروف فەتاح، ٢٠١١، ل٢٠٨).

- **دەمانچەکە لەسەر پێیە.** (نەسیحەت و هەڕەشە)

- **بەداخەوە.** (واتای نیە, بەڵکو ئەرکی هەیە, پۆزش هێنانەوەیە)

سێیەم/ کردەی پاشکار: ئێمە هەروا بە ئاسانی گوتەیەک دەرنابڕین ئەرکێکیشی پێبسپێرین بەبێ ئەوەی کاریگەرییەکەی لەسەر بەرامبەرەکەمان لەبەرچاو بگرین (George Yule, 2000, P48).

٣-٨-١: پۆلێن کردن و جۆرەکانی کردە قسەییەکان:

یەکێک لە کێشەکانی تیۆری کردە قسەییەکان جیاکردنەوە و ناسین و پۆلێن کردنی جۆرەکانیەتی, بەڵام بەشێوەیەکی گشتی سەرچاوەکان ئاماژە بەدوو جۆر لە پۆلێنکردنی کردەی قسەیی دەکەن. ئەوەی ئێمە لێرەدا ئاماژەی پێدەکەین و باسی دەکەین پۆلێنکردنەکەی ئۆستنە. کە لە دابەشکرنەکەیدا هەمیشە کردار دەکاتە سەرچاوە. بەگشتی ئەم جۆرانەی دیاری کردووە:

١. کردەی قسەی ڕاپەراندن.
٢. کردەی قسەی ناڕاپەراندن.
٣. کردەی قسەی ڕاستەوخۆ.
٤. کردەی قسەی ناڕاستەوخۆ.

١_ **کردەی قسەی ڕاپەراندن:** هەموو ئەو جۆرە وتنانە دەگرێتەوە کە کردارەکانیان واتای ئەنجامدان و ڕاپەراندنی کارێک دەگەیەنێت, واتە خودی وتنەکە بریتی دەبێت لە ئەنجامدانی کردەیەک. کە زیاتر ئەم جۆرە کردانە دەگرێتەوە (بەڵێن و پەیمان, سوێند خواردن, سوپاسکردن, بڕیاردان,...) (دارا حەمید، ٢٠١٢، ل٦٧).

- **بەڵێن دەدەم جارێکی تر کاری واناکەم.**
- **بڕیاردەدەم, کە زەویەکە چۆڵ بکەم.**

٢_ **کردەی قسەی ڕانەپەراندن:** ئەم جۆرانە کە مەرجێک یان زیاتری ڕاپەراندنیان تێدا نابێت. لە کرداری ڕانەپەڕاندندا قسەکەر ڕاستەوخۆ کردەکە ئەنجام نادات. ئەم جۆرە کردانە زیاتر مەبەستەکانی (سزادان, کوشتن, کۆشش و هەوڵدان,...) دەگەیەنێت (دارا حەمید، ٢٠١٢، ل٧١).

- **"بێی بەدوای خوشکەکەم دەتکوژم".**
- **هیوادارم سەرکەوتوبیت.**

٣_ **کردەی قسەی ڕاستەوخۆ:** هەرکات پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ لەنێوان ڕۆنانی ڕستەکە و ئەرکەکەیدا هەبێت, ئەوە بەکردەی قسەیی ڕاستەوخۆ ناودەبرێ. ئەگەر ڕستەی هەواڵدان بۆ ڕوونکردنەوەیەک بەکاربێت لەم جۆرە کردەیەدایە (George Yule, 2000, P54).

- **من بەم شێوەیە تۆ لەبارودۆخی تاوانبار ئاگاداردەکەمەوە.**

٤_ کردەی قسەی ناڕاستەوخۆ: ئەو بارانە دەگرێتەوە کە مەبەستی قسەکەر بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەگاتە گوێگر. مەبەست لەڕێگەیەکی ناڕاستەوخۆ ئەوەیە, کە جیاوازییەک لەنێوان جۆری ڕستەکە و جۆری کردەی قسەیی دێتە ئاراوە, کە ڕێککەوتن لەنێوانیاندا نەبێت (محمد معروف فتاح، ٢٠١١، ل٢١١).

- **ئەو سکالآیە ناکشێنیتەوە؟** کردەی ناڕاستەوخۆیە, چونکە داوایە.

بەپێی یەکێک لە پێڕەوە گشتییەکانی پۆلێنکردن پێنج جۆر ئەرکی گشتی بەهۆی کردە قسەییەکانەوە ڕادەپەڕێنرێ (ڕاگەیاندن/هەواڵدان, نواندن/وەسفکردن, هەست دەربڕین, ئاڕاستەکردن/خواستن, پابەندکردن/فەرماندان) (George Yule, 2000, P53) . کە لە خوارەوەدا باسیان دەکەین:

١_ ڕاگەیاندن/بڵاوکردنەوە: ئەو جۆرانەی کردە قسەییەکانن کە بەدەربڕینیان جیهانی دەرەوە دەگۆڕن, قسەکەر دەبێ ڕۆڵێکی دامەزراوی کۆمەڵایەتی هەبێت, تا ڕاگەیاندنەکە بە دروستی ڕاپەڕێنرێ, کە لەڕێگەی وشەکانەوە بارودۆخەکە دەگۆڕێ.

- **سەرۆکی لیژنەی دادوەری, ئێمە تۆمەتبارەکە بەتاوانبار دەزانین.**

٢_ نواندنەوە: ئەو جۆرانەی کردە قسەییەکانن کە لەڕێگەیانەوە جیهان بەو شێوەی هەیە یان خۆی باوەڕی پێ هەیە پیشان دەدات دەربڕینی گوتنی ڕاستی پشت ڕاستکردنەوە, وەسفکردن لەو جۆرانەن.

- **زەویەکە سیاجی هەیە.**

٣_ دەربڕینی هەست: ئەو جۆرە کردانە هەستی قسەکەر لەبارەی جیهانی دەرەوە دەردەبڕن ئەزموونی قسەکەر دەخاتەڕوو. وەک (شادی, ئازار, خەم, چێژ,...).

- **من بەڕاستی زۆر بەداخم، کە دادخواز سکاڵاکەی دۆڕاند.**

٤_ داخوازی: ئەم جۆرەیان قسەکەر لەڕێگەی دەربڕینەکانیەوە وا دەکات گوێگر شتێک بکات. ئەو کردە قسەییانە ئەوە دەردەبڕێ کە قسەکەر دەیەوێ فرماندان, پێشنیارکردن. دەتوانن بەشێوەی ئەرێ یان نەرێ بەکاربێن.

- **دەست لە خوشکەکەم نەدەی.**

٥_ کردەی قسەی پابەندی: ئەوجۆرانەی کردە قسەییەکانن کە خۆی بە ڕاپەڕاندنی کارێکەوە لە داهاتودا پابەند دەکات و هەربۆیە دەربڕی مەبەستی قسەکەرن. بەڵێندان, هەڕەشەکردن, ڕەتکردنەوە, کە قسەکەر دەتوانێ خۆی بەتەنیا یان وەک ئەندامێکی گروپەکە ڕابپەڕێنێ (George Yule, 2000, P53).

- **ئێمە ئەوکارە ناکەین.**

سەبارەت بەو پۆلێنکردنەی کە ئۆستن بۆ کردە قسەییەکان کردی بۆچوونی وایە, کە کردەی بڕیاردان "بریتیە لە دەسەڵات و حوکمکردن, کردەی فەرمانکردن بریتیە لە بەکارهێنانی دەسەڵات و کردەی پەیوەست بونیش بریتیە لە پابەندبوون، کردەی ڕەوشت و ڕەفتار بریتیە لە هەڵوێست وەرگرتن, هەروەها کردەی ڕوونکردنەوەش بریتیە لە وەسفکردن و خستنەڕووی هۆکارەکان و پێویستی بەردەوامبون" (دارا حەمید، ٢٠١٢، ل٩٠).

مەرجی کردەکان: بێگومان بۆ ئەنجامدانی هەر کردەیەک دەبێت زەمینەیەکی لەبار و گونجاو بۆ کردەکە دروست بێت و چەندخاڵ و مەرجێک گەڵاڵە ببێت, چونکە پێویستی بە چوارچێوە و دەوروبەرێکی لەبار هەیە بۆ ئەوەی کردەکە ئەنجامبدرێت. دیاری کردنی ئەم مەرجانە پێناسەیەکیش بۆ کردەکان دادەنێ و لە یەکتریان جیادەکاتەوە بەپێی مەرجەکان سنور بۆ بەکارهێنانیان دادەنرێت (قەیس کاکل، ١٩٩٥، ل٦٥), کە چەند مەرجێک هەیە لە کردە قسەییەکاندا لەوانە:

مەرجەکانی هەڕەشەکردن: لە مەرجی پێشبرکێدا دەبێ قسەکەر لە هێز و دەسەڵاتدا باڵاتر بێت لە گوێگر, کە گوێگر کارێکی ناڕەوا یان زیان بەخش دەکات و قسەکەر دەیەوێ ئاگاداری بکاتەوە کە سزای دەدات یان تۆڵەی لێدەکاتەوە، ئەگەر بەڕاستی بێت یان بۆ ترساندنی بێت تا بەردەوام نەبێت. مەرجی سەرکەوتن ئەوەیە کە قسەکەر توانای ئەنجامدانی هەڕەشەکە و ڕاپەڕاندنی سزاکەی هەبێت (قەیس کاکل، ١٩٩٥، ل٧١). بۆ نموونە، لەکاتی تاقیکردنەوە قوتابییەک ئاوڕبداتەوە مامۆستاکەی دەڵێت دەرتدەکەمە دەرەوە.

ئەوەی لێرەدا گرنگە، لەبارەی کردە قسەییەکانەوە و پەیوەندی بە زمانەوانی دادوەرییەوە هەیە ئەوەیە، کە لە کردە قسەییەکاندا جۆرێک ڕستە هەن کە دەکرێ وەک نیشانەیەک بۆ سەلماندنی ڕاستی لەبارەی بابەتێکەوە بەرهەم بێن. بۆ نموونە لە بابەتی یاسایی، سوکایەتی پێکردن، ئاسایی سێ هۆکار دەور دەبینن: قسەکەر، گوێگری دیاریکراو و "کەسی عاقڵ" (reasonable person). ئەمانە پێکەوە لەم سێ شێوەیەی خوارەوەدا پەیوەندییان هەیە:

١_ قسەکەر مەبەستی ئازاردانی گوێگری نییە (کردەی مەبەست)، و تێگەیشتنی "کەسی عاقڵ"یش لە کردەی دەربڕینەکە هەر ئەمەیە (کردەی پاشکار/کاریگەری). لێرەدا ڕوونە کە سوکایەتی پێکردن لە ئارادا نییە.

٢_ قسەکەر مەبەستی ئازاردانی گوێگر نەبووە (کردەی مەبەست)، وە "کەسی عاقڵ" وا تێگەیشتووە کە قسەکەی ئازار دەربووە (کردەی پاشکار)، کەواتە قسەکەر لە بێ پارێزی و ئیحتیات بە تاوانبار دەزانرێ.

٣_ قسەکەر مەبەستی ئازاردانی گوێگر بووە (کردەی مەبەست) و "کەسی عاقڵ"یش قسەکەی ئەوی بە ئازاردەر لێکداوەتەوە (کردەی پاشکار)، ئەم کارە بە سوکایەتی دادەنرێ (سیروس عەزیزی و نگار مؤمینی، ١٣٩١، ل٣٨٥).

٣-٩: بنەمای هاریکاری لای گرایس:

بنەمای هاریکاری چەند بنەمایەکن، کە چۆنیەتی بەڕێوەچون و ئامانجی ئاخاوتن پێیانەوە بەندە و جێبەجێکردن و نەکردنی ئەم بنەمایانە ئامانج و ئاڕاستەی هەر ئاخاوتنێک دیاری دەکەن, ئەم بنەمایانە بۆ یەکەم جار لەلایەن فەیلەسوفی بەریتانی پۆل گرایس هێنرانە ناو بۆتەی شیکردنەوەکانی زمانەوانی (حاتم وليا, ژیان عبداللە، ٢٠١٥، ل٥٧). بە باوەڕی **گرایس** (١٩٨٩) گەیشتن بە واتای هاوبەش لە ئاخاوتندا لەڕێگەی بنەمای هاریکاریەوە دەبێت، کە هەموو قسەکەرێ بێ جیاوازی ڕۆشنبیری و کلتووری لە هەموو کۆمەڵێکدا پەیڕوەی بکات (محمد معروف فتاح، ٢٠١٠، ل٤٢٤). بە بڕوای گرایس هاوبەشەکانی ئاخاوتن لەڕێگەی بنەمای هاریکارییەوە بە واتای هاوبەش دەگەن و لە مەبەستی یەکتر دەگەن، کە ئەمە دەقەکەیەتی "با گوتنەکەت هێندە بێت و لەو کات و شوێنەدا بێت و بەو جۆرە بێت کە پێویستی تێگەیشتن دەیەوێت" (عمر محمود و شێرکۆ حەمەئەمین، ٢٠١٠، ل١٦٦). هەروەها بەڕێگەی ئەوە بنەمای ئاخاوتن شێوەیەکی ڕێکوپێک وەردەگرێت و ئاخاوتن گونجاو دەبێت, واتە نەکەم دەبێت و نەزیاد, بێ بەڵگەش ئاخاوتن ناکرێت. کەواتە، دەتوانین بڵێین ئاخاوتن لەسەر بنەمایەکی هاریکاری نێوان نێرەر و وەرگر بەڕێوەدەچێت، واتە پەیڕەوکردنی ئەو بنەمایانەش نەخشەکێشانێکە بۆ ئەوەی ئاخاوتن شێوەی نموونەیی وەربگرێت. بەڵام "ئەمە لە ڕاستیدا زۆر ئەستەمە و لە ئاخاوتندا نایەتەدی، چونکە ئاخاوتن تێکەڵ بە هەندێ ڕەهەندی دیکەی دەروونی و کۆمەڵایەتی دەبێ، ئاخێوەر سوودیان لێ وەردەگرێ یان کاریگەری دروست دەکات لەسەر ئاخاوتندا" (بەدرخان سلێمان، ٢٠١٥، ل٦٤). بنەمای هاریکاری بەشێوەیەکی مانادار بەشداری دەکات لە ئامانجی پەسەندکراوی ئاراستەی قسەکەر، مەبەستی سەرەکی لێی پەسەندکردنی بنەمایەکە, کە نەبەزاندنی بەندە بە گونجانی وشەکان لە سنوری ڕستەدا لەگەڵ یەکتر و دەبێت پێویستییەکانی کارەکە (بکەر و بەرکار) پێوانە بکرێ لەگەڵ کارەکە و بگونجێت و بابەتی و ڕاست بێت و لەگەڵ ئەوەشدا سەرکەوتنی ئاخاوتن هەموو جارێک پەیوەست نیە بە نەبەزاندنی بنەماکانی هاریکاری، چونکە هەموو دەم هاوبەشەکانی ئاخاوتن ناچار نابن بە پەیڕەوکردنی ئەو بنەمایانە بە تایبەتی لەو ئاخاوتنانەی کە لە ڕیزبەندییەکی بەرزتر ڕوودەدەن, یان لە پێناو شاردنەوەی ئاخاوتنەکان ئەنجامی دەدەن (حاتم وليا و ژیان عبداللە، ٢٠١٥، ل٥٧). گرایس باس لەوە دەکات، کە هەرکاتێک

یەکێ لەو چوار بنەمایە لە ئاخاوتندا بەکارنەیەت، بنەمای هاریکاری لەنێوان لایەنەکانی دەکەوێتە بەر تیشکەوە و قسەی پێویستیش شیکراوە و ڕونکرایەوە. بۆ نموونە، ئەگەر کەسێ بە هاوڕێکەی بڵێ (دێیت ئەمشەو بچین بۆ پارک)، هاوڕێکەی لە وەڵامدا دەڵێ (بەیانی تاقیکردنەوەم هەیە) لەسەر بنەمای گرایس بنچینەی پەیوەندییەکە کورتی هێناوە، لەبەرئەوەی بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەڵامی پرسیارەکە نەدراوەتەوە، گوێگر تێدەگات کە هاوڕێکەی نایەوێت لەگەڵیدا بڕوات (نگار مؤمینی، ١٣٨٩، ل٧٧). بەم پێیە گرایس چەمکی بنەمای هاریکاری لەنێوان قسەکەر و گوێگردا داناوە و بنەمایەکی گشتی دیالۆگە، کە لە قسەکردندا هەیە، کە بەهۆیانەوە ئاخاوتن و مەبەستی ئاخاوتن یەکسان دەبن بۆ چوار جۆری دابەش کردوون:

یەکەم/ بنەمای چەندێتی: ئەم بنەمایە پەیوەستە بەڕادە و چەندێتی ئەو زانیارییانەی، کە ئاخێوەر دەیبەخشێ لە بازنەی گفتوگۆدا، کە ئەم بنەمایەش بەهۆی دوو بنەمای ترەوە جێبەجێدەکرێ:

١_ با گوتنەکەت ئەوەندە زانیاری بەخش بێ کە پێویستە.

٢_ با گوتنەکەت زیاتر زانیاری بەخش نەبێ لەوەی کە پێویستە (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٨).

ئەم بنەمایە سودی بۆ هەردوولا هەیە هەم گوێگر و هەم قسەکەر بۆ ئەوەی بە ئاسانی پرۆسەی ئاخاوتنەکە بەڕێوەبچێ و قسەکەر و گوێگر ئەو زانیارییە ئاڵوگۆڕ بکەن کە پێویستییانە. وەک ئەم نمونەیە:

- **شاهێد (ع) وتی: "بۆ دادخوازت تەڵاق داوە"؟**
- **منیش وتم: "چونکە تەبیعەتی کوڕانیە".**

لێرەدا وەڵامی گوێگر بەپێی پێویست زانیاری بەخشە بۆ پرسیارەکەی قسەکەر، واتە ڕەچاوی بنەمای چەندییەتی کردووە و زانیارییەکە نەزیادە نەکەم.

دووەم/ بنەمای پەیوەندی/گونجان: واتە کاتێک قسەدەکەین دەبێت گونجان هەبێت لەگەڵ قسەکانی تر، بە واتایەکی تر قسەکانت گونجاو بێت لەگەڵ بارودۆخ و دەوروبەر (حەسەن عەلی، ٢٠١٥، ل٢٧). ئەم بنەمایەش کار لەسەر دوو یاسا دەکات:

١_ با قسەکەت پەیوەنداربێت بە بابەتەوە.

٢_ با قسەکەت پەیوەنداربێت بە کات و شوێنەوە (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل١١٥).

- **"پێیانم گوت لەبغی دیوارتان تێک دەدەم دوایی بۆتان چادەکەمەوە، بەڵام تاخیر بووم لە چاکردنەوەی ئەوانیش سکاڵایان دژم تۆمار کرد".**
- **"لەبەر ئەوەی ژنم مارە کرد، بۆیە تاخیر بووم".**

پەیوەندییەک هەیە لەنێوان گوتنەکاندا واتە وەڵامی ئەوە دراوەتەوە کە بۆچی دواکەوتووە لە چاککردنەوەی لەبغی دیوارەکە، چونکە خەریکی ژن مارەکردن بووە.

سێیەم/ بنەمای چۆنیەتی: ئەم بنەمایە پەیوەستە بە ڕاستی و دروستی ئەو زانیارییانەی کە هاوبەشەکانی ئاخاوتن دەیدەن. با گوتنەکەت دروست بێت واتە شتی نادروست و بێ بەڵگە مەڵێ. ئەم بنەمایە بەم دوو یاسایە جێبەجێ دەکرێ:

١_ شتێک مەڵێ کە پێت وایە نادروستە.

٢_ شتێک مەڵێ, کە بەڵگەی تەواوت لەسەر دروستی نیە (عمر محمود و شێرکۆ حەمە ئەمین، ٢٠١٠، ل١٦٦).

- **"دادخواز پارچە زەویەکی هەبوو لە تەنیش خانووی خۆی".**
- **"کاتێ دەستم بە خانی کردن کرد دادخواز پارچە زەوییەکیان لەتەنیشت خانووەکەی من هەبوو".**

لێرەدا قسەکەر زانیارییەکی ڕاست و بەڵگەداری بەخشیوە کە هەبوونی پارچە زەوییەکە، گوێگریش ڕاستی زانیارییەکەی پشت ڕاست کردۆتەوە.

چوارەم/ بنەمای شێواز: ڕوون بدوێن.

١_ خۆ بپارێزن لە دەربڕینی تەمومژاوی و لێڵ.

٢_ پوخت بدوێ خۆ بپارێزە لە زیادە گوتنی نا پێویست.

٣_ گوتنەکەت تۆکمە بێت؛ ڕیزبەندی گوتنەکانت ڕەچاوبگرە (George Yule, 2000, 37).

- **"من گوتم ببە بە پیاو".**
- **"سەبارەت بە پەیوەندییەکانی تر نازانم چییان پێ گوتووە".**

ئەمە لادانێکی تێدایە کە هەست دەکرێت لێڵییەک لە گوتنەکەدا هەیە، کە ئەویش جۆری پەیوەندییەکەیە نازانرێت چ جۆرێکی پەیوەندییە، گوێگر بەو هەستەوە دێتە ناوەوە کە تووشی سەر لێشێوان دەبێت لە تێگەیشتنی مەبەستی قسەکەر. لێرەدا بنەماکە بەتەواوی پشت گوێ خراوە (محمد معروف، ٢٠١١، ل٢١٥).

بەگشتی ئەو بنەمایانە (چەندیەتی, چۆنیەتی, شێواز, گونجان) گریمانەن لە توانای قسەکردندا هەن لە مەزەندەی هێزی سەرەکی پەیدادەبێت و مەبەست گەیشتنە بە ئامانجەکانی گوتن بە پشت بەستن بە بنەماکانی هاریکاری کردن. کەواتە گوێگران دەتوانن مانا بە دەست بێنن لە قسەی قسەکەران (حەسەن عەلی، ٢٠١٥، ل٢٨).

٣-٩-١: بەزاندنی بنەماکانی هاریکاری:

هەندێک بارودۆخ هەیە کەوا لەوانەیە قسەکەرەکان لە چاوەڕوانیەکانی بنەمای هاریکاری پەیڕەوی نەکەن. بۆ نموونە، لە شایەتەکان و لە دادگا و لەناو هۆڵەکانی خوێندندا. داوا لە قوتابییەکان دەکرێ کەوا هەندێ شت دەربڕن، لە کاتێکدا کەوا ئامادەبوان ئاگادارن کەوا بنەمای هاریکاری پێشێل دەکرێ (George Yule, 2000, P39). گرنگی بنەماکانی هاریکاری لە پرۆسەی ئاخاوتندا لەوە دانیە، کە پێمان بڵێ چۆن پرۆسەی گفتوگۆ ڕوودەدات لەنێوان قسەکەر و گوێگر. بایەخی دۆزینەوە و دەست نیشانکردنی ئەو بنەمایانە لە لایەن گرایس زیاتر بۆ پیادەکردنی ئەو بنەمایانە دەگەڕێتەوە (سروە فیصل، ٢٠١، ل٥٤). دەبێت ئەوە بزانین، کە لە توانای هیچ ئاخاوەرێکدا نییە کە لە کاتی قسەکردندا هەموو بنەماکان بەکاربێنێ, چونکە زۆرجار هەندێک کات و شوێن و بارودۆخی تایبەتی وا دەخوازێ، کە هاوبەشەکانی ئاخاوتن هاریکاری نیشان نەدەن بەرامبەر بە یەکتری و بنەماکانی گفتوگۆکردن ببەزێنن.

١_ **بەزاندنی بنەمای چەندێتی:** ناوەڕۆکی سەرەکی ئەم بنەمایە لەوەدایە کە ئاخێوەر دەبێ بەپێی پێویستی زانیاری ببەخشێ. بەڵام زۆرجار ئاخێوەر پابەندی ئەم بنەمایە نابێ کەمتر یان زیاتر لەو زانیاریە دەبەخشێ کە پێویستە (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٥٦).

- **"من پەشیمانم لەوەی کە ئەو کارە وا ئەنجامدراوە پێشتر تەنیا جارێک لەسەر سەرپێچی یاسای هاتوچۆ حوکم دراوم وە من قوتابیم".**

دادخواز لە کاتی داخوویاندا زانیارییەکی زیاتری بەخشیوە کە باسکردنی هیچ بە پێویست دانانرێت.

٢_ بەزاندنی بنەمای چۆنیەتی: قسەی ناڕاست و بێ بەڵگە دەگرێتەوە، کە لەگەڵ واقیعدا ناگونجێ (عەبدولواحید مشیر، ٢٠١١، ل٨٨).

- **"لە پەیوەندییەکەدا بە منی گوت ئیشێکی باش هەیە، ئەگەر لەگەڵ من بیکەی قازانجی باشت پێدەگات، من مانگی (٩٠٠٠٠٠٠) نۆ ملیۆن دینارت پێدەدەم".**

لێرەدا گوێگر هیچ وەڵامێکی نەبوو بۆ قسەکەر, مانای وایە زانیارییەکانی دوورن لە ڕاستییەوە و لەلایەن گوێگر قسەکەی ڕەتکراوەتەوە.

٣_ بەزاندنی بنەمای پەیوەندی: لادان لەم بنەمایەدا لە ئاخاوتنی ئاساییدا بەکەمی بەرچاو دەکەوێت, ئەمەش لەوانەیە لەبەرئەوە بێ کە ئەو بنەمایە زۆر گرنگە لە گفتوگۆکردندا و لادان لێی گرفتی گەورە دەنێتەوە لە پەیوەندیکردن (سروە فیصل، ٢٠١٠، ل٦٠).

- **من تۆمەتبارم نەدەناسی، بەڵام تۆمەتبار منی دەناسی، لە مزگەوت منی بینی گوتی: دادخواز دراوسێی تۆیە؟**
- **"دادخواز هاوڕێی پیاوی زۆرە".**

لێرەدا هیچ پەیوەندییەک لە نێوان پرسیاری یەکەم و وەڵامی دووەمدا نیە. بۆیە پەیوەندییەکەی بە ئاراستەیەکی نەرێنی دابردووە و بۆتە هۆی دروستبوونی کێشە.

٤_ **بەزاندنی بنەمای شێواز:** زۆرجار بنەمای شێواز لە لایەن گوێگر دەبەزێنرێ, بەوەی گوێگر لە بنەمای دروستی بدات و زانیارییەکی هەڵە بە دەستەوە بدات, کە ئەمەش بۆ توانج و ڕەخنەگرتن بەرانبەر گوێگر بەکاردێت (سازان رەزا، ٢٠٠٥، ل٨١).

- **ئەرێ دادخواز کەی سکاڵاکە پێشکەش دەکات؟**
- **با بە کەیفی تۆ بێت.**

لێرەدا گوێگر ڕەچاوی بنەمای شێوازی نەکردووە لە وەڵامدانەوەی پرسیاری قسەکەر، چونکە بەشێوەیەکی ئاشکرا و ڕاستەوخۆ وەڵامی نەداوەتەوە.

٣-١٠: لێکەوتەی پراگماتیکی (implication)

لێکەوتە یەکێکە لەو بەکارهێنانە ستراتیژییانەی خوێنەر یان گوێگر هەیانە تا بتوانن لە نیشانە زمانییەکان زیاتر سوود وەربگرن. لەم پەیوەندییە واتاییەدا، چەمکی هەر ڕستەیەک بەشێوەیەکی هاوپێچ و یان پەیامێک زیاتر لەوەی بە زمان دەگوترێ، دەگەیەنرێ. لە ڕاستیدا لێکەوتە ئەو بەشەی پەیامەکەیە کە دەگات، بەڵام بە زمان ناگوترێ. لە لێکۆڵینەوە دادوەرییەکان و وەرگرتنی داخوویانی تۆمەتبارەکاندا و گفتوگۆی مەسەلە دادوەرییەکاندا، لە پرسیار و وەڵامی دوولایەندا بەردەوام دەستەواژەی هاوپێچ (لێکەوتە) بەکاردێن. لە گوتارە دادوەرییەکانی لێکۆڵینەوەدا، هەندێ وشەی وەک "هەموو، زۆربەی، گەلێک، هەندێک، بڕێک، ژمارەیەک، هەمیشە، زۆرجار، هەندێ جار، جارجار" بەکاردێن. کە تۆمەتبار یان لێکۆڵەر لە دەربڕینی ڕستەیەکدا لەم وشانە هەڵدەبژێرێ بۆ ئەوەی پیشانی بدات، کە ڕستەکەی زۆرترین زانیاری بە پێی باری قسە کردنەکەی تێدایە. بۆ نموونە تۆمەتبارێک کە دەڵێ: "ئەو هەندێ جار دزی دەکات" بەشێوەی هاوپێچ دەیەوێ بڵێ "هەمیشە" دزی ناکات.

کەواتە، لێکەوتە ستراتیژییەکە لەبەر دەست خوێنەر یان گوێگردایە بۆ ئەوەی بتوانێ لە هێما زمانییەکان زیاتر سوود وەربگرێت. لەم پەیوەندییەدا واتای هەر ڕستەیەک بەشێوەیەکی هاوپێچ و بە پەیامێکی زیادەتر لەوەی بە زمان گوتراوە لەلایەن قسەکەر یان نووسەرەوە دەردەبڕدرێت. بۆیە کاتێک گوێگر قسەیەک دەبیستێ لە سەرەتادا دەبێ وای دابنێ، کە قسەکەر خەریکە هاوکاری دەکات و دەیەوێت پەیامێک بگەیەنێت، کە دەبێت ئەو

پەیامە زیاتر لە واتای فەرهەنگی وشەکان خۆیان بێت. ئەوە واتایەکی زیادەی گەیشتوە کە بە لـێکەوتە ناودەبرێـت (George Yule, 2000, P35). لـێکەوتە ئەوەیە کە قسـەکەر پێشبینی دەکات و گوێگریش بە پشت بەستن بە بنەمای هاریکاری هەڵی دەهێنجێنیت (عمر محمـود، ٢٠٠٩، ل٤). کەواتە لـێکەوتە بـریتیە لە گەیانـدنی مانـا زیـاتر لەوەی، کە دەتوانرێـت دەربربردرێت بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ، بە واتایەکی تر بریتییە لە لێکدانەوە و شیکردنەوەی ئاخـاوتن، بە تـایبەتی ئەو زانیارییـانەی، کە بەشـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ دەرنەبـڕاوە. کەواتە لێکەوتەکان ئەنجامی ئەو لێکدانەوەیەیە، کە گوێگر لە ئاخاوتنەکان بە دەستی دەهێنێت بەبێ ئەوەی بە ڕاسـتەوخۆیی دەربڕابێـت. دیـاردەی لـێکەوتە بـابەتێکی گـرنگە لە گفتوگۆکردنـدا کۆمەڵێک زمانەوان و فەیلەسوف لێکۆڵینەوەیان لەسـەر کردووە و (گرایس) یەکێک بـوو لەو زانایانەی، کە بە تیۆرێکی نوێ لەم بابەتە دواوە، چەمکی لێکەوتە لەسەر گریمانەیەکی تایبەت دانراوە لەبارەی چۆنیەتی بەکارهێنانی زمان مەرج نییە تەنیا لە زمانی ئاخاوتن سەرهەلبدات، بەڵکو لە نوسینیش ئەم دیاردەیە بەرچاو دەکەوێ و ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێ لە بەڕێوەبردنی پرۆسـەی پەیوەندیکردنـدا (سـروە فیصـل، ٢٠١٠، ل٣٦)، بە شـێوەیەکی گشـتی لـێکەوتەی ئاخـاوتن بە دیـارترین دیمەنـی بەرچاوکـەوتنی زمـانی دادەنرێـت. لێکەوتەکـان پابەنـدن بە کۆمەڵێـک بنەمـای گشـتییەوە کە دەکەونە دەرەوەی ڕێکخسـتنی زمـان و ئەو پەیوەنـدییەی مەبەستە، کە لەسەر هاریکاری دامەزراوە، لەگەڵ ئەوەشدا لێکەوتەکان کاریگەرییەکی زۆریان لەسەر بنیاتی زمان هەیە (سروە فیصل، ٢٠١٠، ل٣٦).

٣-١٠-١: گرنگی و تایبەتمەندییەکانی لێکەوتە:

١. گرنگی لێکەوتە لەوەدایە، کە تەفسیری توانای قسەکەر دەکات. بەوەی، کە ئەو واتـا و چەمکەی دەیگەیەنێت زۆر زیاترە لەوەی کە دەیڵێین.
٢. گرنگیەکی تر ئەوەیە، کە دەتوانێت ئاسانکاری لە وەسفی بونیادی واتاییدا بکات.
٣. یەکێکـی تـر لە گرنگیەکـانی ئەوەیە، کە بە پشـت بەسـتن بە ژمـارەیەکی کەم لە بنەمـا دەتوانین وتەی زۆر و جۆراوجۆر تەفسیر بکەین (عمر محمود، ٢٠١٠، ل٤).

٣-١٠-٢: جۆرەکانی لێکەوتە:

گرنگـی بنەمـای هاریکـاری و بنەمـا وردەکـانی لەوەدایە، ئەگەر جێبەجـێ بکرێـت ئەوا جۆرێـک لە لـێکەوتە و ئەنجامیـان لـێ دەکەوێتەوە ئەگەر جێبەجـێش نەکرێـت ئەوا جـۆرێکی تریان لێدەکەوێتەوە (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٨).

١_ لێکەوتەی ستاندەر: لە ئەنجامی جێبەجێ کردنی بنەماکانی هاریکاری و بنەمـا وردەکـانی ترەوە بە دەست دێت (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٨).

- **دادخوان، به منی وت: ئەو سیم کارتەت نافرۆشی بە من؟**
- **منیش وتم: نایفرۆشم.**

لەم نموونەیەدا هەرچوار بنەمای هاریکاری جێبەجێ کراوە.

٢_ لێکەوتەی ناستاندەر: کە لە ئەنجامی بەزاندنی بنەماکانی هاریکارییەوە دێتە ئاراوە (محمد معروف، ٢٠١١، ل٢١٦). بۆنمونە:

- **دادخوان: "تۆمەتبار گوتی بێی بەدوای خوشکەکەم دەتکوژم".**
- **تۆمەتبار: "من نەچوومەتە ماڵیان".**

لەم نموونەیەی سەرەوە لە بنەمای پەیوەندی دەرچووە بەوەی وەڵامی تۆمەتبار ناگونجێت لەگەڵ پرسیاری دادخواز.

هەروەها جگە لەم دوو جۆرەی لێکەوتە دابەشکردنێکی تری جۆری لێکەوتە هەیە کە بریتین لەمانە:

١_لێکەوتەی ئاخاوتەی گشتی: لەم جۆرەدا هیچ پاشخانێکی زانینی تایبەت لە دەوروبەری گوتنەکە پێویست نییە بۆ پێکهێنانی هەڵێنجانە پێویستەکان, چونکە لێکەوتەکە لەناو پێکهاتەی گوتنەکە بە دەستدێت, کە ئەم پرۆسەی پێوانەکردنە لەم نموونەیەدا دیارە, کاتێک کە قسەکەر لەبارەی بانگهێشتی میوانەکان پرسیار دەکات.

- **تۆمەتباران (س،ص،گ) پەیوەندییان پێتەوە کردووە؟**
- **"تۆمەتبار (س) پەیوەندی پێمەوە نەکردووە".**

هەرکات پێوانی واتا گەیشتووە زیادەکە لە دەوروبەری ئاخاوتن پێویستی بە زانینێکی تایبەت نەبێت، بە لێکەوتەی گفتوگۆی گشتی ناودەبرێ (George Yule, 2000, P40).

٢_ لێکەوتە پلەییەکان/ پێوانەییەکان: زانیاری تایبەت بەردەوام بەهۆی بژاری وشەیەکەوە دەگات, کە بەهایەک لە پێوەری بەهاکان دەربرێت. ئەمەش بەزۆری لە کاتی گوزارشت کردن لە چەندایەتیدا دەردەکەوێت. هەروەکو ئەم نموونەیەی خوارەوە، کە زاراوەکان لە بەرزترین نرخەوە بۆ نزمترین نرخ ڕیزکراون (George Yule, 2000, P41).

<هەمیشە, زۆرجار, هەندێ جار>

<نایاب, زۆرباش, باش, ناوەند, خراپ>

لەکاتی دەربڕینی هەر وشەیەکدا قسەکەر کە وشەیەک لەم پلانەدا هەڵدەبژێرێت لەڕووی چەندایەتی و چۆنایەتییەوە لە هەموو وشەکانی تر ڕاستترو زانیاری بەخشترە. وەک ئەم نموونەیە:

- **زۆربەی دەقە دادوەرییەکان لەڕووی خاڵبەندییەوە لاوازن.**

زۆربەی وەکو پێوەرێک وایە و لێکەوتەی لێ بە دەست دێت, کە (+ < هەموو دەقە دادوەرییەکان وانین). کەواتە بنچینەی لێکەوتەی پلەیی ئەوەیە، کە وشەیەکت لە ناوەڕاستی پلەکاندا هەڵبژارد (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٢١).

٣_ لێکەوتەی گفتوگۆیی تایبەتی: لە لێکەوتەی ئاخاوتەیی گشتیدا هەموو لێکەوتەکان بەبێ ڕەچاوکردنی زانیاری تایبەت بە دەوروبەری گوتنەکان هەڵهێنجران. بەڵام لەبەرئەوەی لێکەوتەی ئاخاوتەی تایبەتی هەمیشە لەناو گوتندا دەبینرێت، بۆیە بۆ هەڵێنجانی لێکەوتەکە پێویستیمان بە هەندێک زانیاری تایبەتی گوتنەکە بە دەوروبەرەوە دەبێت (عومەر مەحمود، ٢٠٠٩، ل٢٢), بۆ زیاتر ڕوونکردنەوە ئەم نمونەیە دەخەینەڕوو:

- **دادخواز: "پێم گوت ئۆتۆمبێلەکەت لە بەردەم دەرگای ماڵمان لادە".**
- **تۆمەتبار: "گوتی چیتان نەکردووە بیکەن".**

لەم نموونەیەدا تۆمەتبار بنەمای پەیوەندی بەزاندووە, چونکە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ وەڵامی پرسیاری دادخوازی نەداوەتەوە.

ئەم جۆرەی لێکەوتەی گفتوگۆ گرنگترین و باوترین جۆری لێکەوتەیە, بۆیە بە لێکەوتەی تایبەتی ناودەبرێت (George Yule, 2000, P43).

٤_ لێکەوتەی نەریتی: ئەو لێکەوتەیە، کە لە واتای دەقاودەقی کەرەستە بەکارهاتووەکانی هەر گوتنێک دەکەوێتەوە، کە بەهۆی بنەمای هاریکاری سەرهەڵنادات, بەڵکو بەهۆی نەریت و ڕێکەوتن دەچێتە پاڵ یەکە فەرهەنگییەکان یان دەربڕینەکان (سروە فیصل: ٢٠١٠: ٣٧), واتە پەیوەندی بە واتای تایبەتی وشەکانەوە هەیە (محمد معروف، ٢٠١١، ل٢١٨).

- **کوێرا سکاڵاکەت بۆ دادگا بەرز کردەوە.**

(کوێرا) واتا دەگەیەنێ لەوانەیە بە دڵی نەبێ, یان چاوەڕوان نەکراوە.

بەگشتی ئەم جۆرە لە لێکەوتە زۆر گرینگ نیە.

٣-١١: پێشگریمانەکان:

قسەکەر لەکاتی ئاخاوتندا هەڵدەستێت بە دانانی پێشگریمانەکان و لەڕێگەی وشە و فرێز و دەوروبەرەوە دیاریان دەکات، لەکاتی ئاخاوتندا بەکاریان دەهێنێت بەمەش شیکردنەوەکان لەسەر پێشگریمانە لەڕێی پرۆسەی دابەشبوون و دانانی گریمانەکان لە ڕووی ئەرکە واتاییەکانیانەوەیە (ئاڤێستا کمال، ٢٠٠٦، ل١٠٢). ماوەیەکە زمانەوانان گرنگی بە باری هێندێک ڕستە دەدەن وەک **(تۆمەتبار ئۆتۆمبێلی جۆری کرۆلای لەبەر دەرگای ماڵی دادخواز ڕاگرت)**. ئەوجا ئەگەر تۆمەتبار ئۆتۆمبێلی نەبێت ئەم ڕستەیە لەلایەن واتاییەوە نادروستە، ئەو ڕستەیە جەخت لەسەر دوو شت دەکاتەوە:

١_ تۆمەتبار ئۆتۆمبێلی هەیە.

٢_ ئۆتۆمبێلی تۆمەتبار لە جۆری کرۆلایە.

(ستراوسن ١٩٦٤) چارەسەرێکی بۆ ئەمە دۆزیەوە، کە قسەکەر لەلایەن خۆیەوە گریمانە دەکات وەرگر دەتوانێت، ئەو کەسە یان شتە دیاری بکات، کە قسەی لەسەر دەکرێت. وەرگر پشت ڕاست نیە، کە ئەو کەسە یان شتە هەیە, بەڵکو گریمانەی بۆ دەکات (عبدالسلام نجم الدین و شێرزاد سەبری، ٢٠١١، ل٢٤٤). پێشگریمانە وەکو دیاردەیەکی زمانی بنچینەکەی شتێکی ئاسایی و گشتییە، کەمێک جیاوازە لەو وەسفەی کە وشەی (گریمانە کردن) دەیکات, وەکو ئاکارێکی ڕۆژانە بەکاری دەهێنێت. لە زمانی ئاساییدا، کە دەڵێن کەسێک گریمانەی ئەو شتەی کردووە مەبەست ئەوەیە ئەو شتەی وادانـاوە, پێشگریمانەش دەکرێت لە خودی کەرەستەکە هەڵبهێنجرێت لە دەوروبەرەوە، کاتێک ئاخاوتن لەنێوان دووکەس یان زیاتر بە زمانێکی هاوبەش لەسەر پێشگریمانە بەڕێوەدەچێ، بۆ نموونە کاتێک داوای شتێک لە هاوڕێیەکەت دەکەیت, گریمانەی ئەوە دەکەی، کە هاوڕێکەت ئەو شتەی هەیە. پێشگریمانە مەحاڵە لەگەڵ هەبوونی مەرجی پێشبینی دەربڕین دەکا تا ببێتە ڕاستی.

بەم شێوەیە پێناسەی پێشگریمانە دەکەین: بریتیە لە دەرخستن و دەرئەنجام لەلایەن وەرگرەوە, لەو گوتنەی قسەکەر ئاراستەی دەکات, لەوکاتەدا گوێگر بە یارمەتی ئەو دەوروبەرە گریمانە ئەنجام دەدات, لەوەی ئەو گوتنەی تێدا ئاراستەدەکرێت. هەروەها پێشگریمانە: شتێکە کە قسەکەر پێی وایە بەر لە دەربڕینی گوتە بەڕاستی هەیە، بەم پێیە ئەوە قسەکەرەکانن پێشگریمانەیان هەیە نەک ڕستەکان (George Yule, 2000, P25). پێشگریمانە بەم شێوەیەش پێناسە کراوە "پێشگریمانەبریتیە لەو باگراوەندە شاراوەیەی، کە زانیاری لەناو گوتنەکەدا گریمانەی بۆ دەکرێت, کە ئەو زانیاریەیە ناسراوە، بەڵام بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ لە گوتندا بەدیاردەکەوێت" (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل١٥٤).

٣-١١-١: گرنگی پێشگریمانە:

پێشگریمانەکان سودێکی گرنگیان هەیە لە گەیاندن و ئاخاوتندا، بۆ نموونە ناتواندرێت منداڵ فێری زانیارییەکی نوێ بکرێت ئەگەر گریمانەی ئەوە نەکەی، کە بنچینەیەکی هەیە، کە لەوێوە دەست پێدەکەین لە هەمان کاتیشدا تێگەیشتنی خراپ بۆ بێهێزی گریمانەی ئاخێوەر دەگەڕێتەوە, چونکە پێشگریمانەکانی دروست بنچینەی بەردەوامبوونی ئاخاوتنی دروستە.

٣-١١-٢: تایبەتمەندییەکانی پێشگریمانە:

١. یەک لە تایبەتمەندییە سەرەکییەکانی پێشگریمانە ئەوەیە, هەروەکو چۆن لە حاڵەتی نەرێ بەدەست دێت هەروەها لە حاڵەتی ئەرێش بەدەست دێت.

٢. پێشگریمانە لە توانایدایە لە یاسا و ڕستە ببێتەوە و بەدەست بێت. واتا توانای جیابوونەوەی هەیە (شێرزاد سەبری: ٢٠١٤: ١٥٥).

- **تۆمەتبار هەڕەشەی لە دادخواز کرد (نەکرد).**

لەو ڕستەیەی سەرەوەدا تۆمەتبار هەڕەشەی کرد یان نەیکرد گریمانەی ئەوە دەکات , کە تۆمەتبار هەوڵیداوە هەڕەشە بکات, کە ئەو گریمانەیە لەو ڕستەیەدا هەڵێنجراوە.

٣. هەندێکجاران پێشگریمانەشیان هەیە لەکاربکەوێت وەکو

- **پاشای ئەمریکا کێیە؟**

لێرەدا گریمانە هەڵدەوەشێتەوە، چونکە وەک دەزانین ئەمریکا سیستەمی وڵاتەکەی پاشایەتی نیە (شێرزاد سەبری، ٢٠١٤، ل١٥٦).

٣-١١-٣: جۆرەکانی پێشگریمانە:

بۆ شیکردنەوەی چۆنیەتی دەربڕینی گریمانەکانی قسەکەران, دەبێ ئەوەمان لە بیربێت، کە پێشگریمانە لەگەڵ بەکارهێنانی ژمارەیەکی زۆری وشە, گرێ و ڕۆنانەکان لە پەیوەندیدایە. ئەم فۆڕمە زمانییانە وەک ئاماژەکانی پێشگریمانەی متبوو لەبەرچاو دەگرین, کە تەنیا ئەو کاتانە دەبنە پێشگریمانەی ڕاستەقینە کە قسەکەر لە دەوروبەرە زمانییەکان دەریانببڕێ (Yule) بەگشتی دابەشی سەر شەش جۆری کردوون، کە لە خوارەوە باسیان دەکەین:

یەکەم/ پێشگریمانەی هەبوون: بوون لە زماندا بەستراوەتەوە بە پێشگریمانەی بوون (وجود), نەک هەر لە ڕۆنانە خاوەندارێتییەکاندا دەردەکەوێ، بەڵکو گریمانە دەکرێ بەگشتی لەهەر گرێیەکی ناوی ناسراویشدا هەبێت. بە بەکارهێنانی هەریەک لەگرێ ناوییەکاندا قسەکەر وا گریمانە دەکات، کە دەروەست دەبێت بە هەبوونی ئەو شتانەی ناوی بردوون.

- **سویچی ئۆتۆمبێلەکەم دەرهێنا و لەبەر دەرگایان کوژاندمەوە.**

گرێی ناوی سویچی ئۆتۆمبێلەکەم پێشگریمانەی ئەوە دەکات, کە قسەکەر ئۆتۆمبێلی هەیە و ئۆتۆمبێلیش سویچی هەیە.

دووەم/ پێشگریمانەی ڕاستەقینە: زانیارییە پێشگریمانە کراوەکەی لە کارێکی وەک (زانین)دا هاتووە, دەکرێ وەک واقیعیەتێک دابنرێ. بە پێشگریمانەی ڕاستەقینە ژمارەیەکی دیکەی کارەکان وەک "تێگەیشتن" "بەداخبوون" و هەروەها ئەو دەستەواژانەی کاری "بوون" لەگەڵ

ئاوەڵناوی "ئاگادار" "سەیر" و "خۆشحاڵ" ئەمانە و چەندین کاری تر پێشگریمانی ڕاستەقینەیان تێدایە (George Yule, 2000, P27).

- **خۆشحاڵم کە سزاکەت تەواو بوو.** (>> تەواو بوو)
- **هەموو کەس دەزانێ کەتاوانبارەکە سزا دراوە.**

بۆ ئەوەی دڵنیابین لەوەی، کە پێشگریمانەکە ڕاستە یان نا, دەتوانین نەرێ کردنی ڕستەکە وەکو تێستێک بەکاربێنین. ئەگەر لە حاڵەتی نەرێ کردنی ڕستەکەدا پێشگریمانەکە مایەوە, ئەوا گریمانەکە ڕاستە و جێی گومان نیە (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٨٤).

- **هەموو کەس نازانێ کەتاوانبارەکە سزا دراوە.**

بەڵام مەرجیش نیە ئەمە لە هەموو کاتێکدا ڕاست بێت.

سێیەم/ پێشگریمانەی وشەیی/لێکسیکی: ژمارەیەک فۆڕمی دیکەی پێشگریمانەش هەیە، کە لەوانەیە باشتر وابێت وەک سەرچاوەی پێشگریمانەی وشەیی دایبنێین. لە پێشگریمانەی وشەییدا, بەکارهێنانی یەک فۆڕم لەگەڵ واتا دەربڕاوەکەی بەو شێوەیەی، کە باوە ڕوون دەکرێتەوە, بەڵام پێشگریمانەکەی لەگەڵ واتاکەی دیکە، کە دەرنەبڕاوە دەدۆزرێتەوە. بۆ نموونە کە دەڵێین کەسێک "هەوڵی داوە" شتێک بکات. کەواتە "سەرکەوت" بەشێوە باوەکەی بە واتا دەربڕاوەکە لێکدەدرێتەوە و "هەوڵیدا" دەرنەبڕاوەکەی "پێکرا"یە (George Yule, 2000, P28).

- **ئەوان دەستیان بەهەڕەشە کرد.** (پێشتر هەڕەشەیان نەدەکرد)

لەزمانی کوردیدا ژمارەیەکی زۆر دانەی فەرهەنگی هەن, دەکرێت بە سەرچاوەی پێشگریمانە دابنرێت, ئەو دانە فەرهەنگیانەش لەناو زۆربەی بەشە ئاخاوتنەکاندا بەدی دەکرێت (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٩٢).

لێرەدا تێبینی ئەوە دەکرێت، کە لێکچونێک لەنێوان پێشگریمانەی وشەیی و پێشگریمانەی ڕاستەقینەدا هەیە, بەڵام بەوە دەکرێنەوە پێشگریمانەی وشەیی دەستەواژەیەکی تایبەتە، کە قسەکەر بەکاری دێنێت، وا لێکدەدرێتەوە، کە هەڵگری واتایەکی نەگوتراوی دیکەیە. کەچی لە جۆری ڕاستەقینەدا کاتێ قسەکەر دەستەواژەیەکی تایبەت بەکاردێنێ وا لێکدەدرێتەوە کە قسەکەر لەپێشدا ئەو زانیارییە دەربڕاوانەی بە دروست داناوە (George Yule, 2000, P28).

هەروەها سەبارەت بەو کردارانەی، کە پێشگریمانەی وشەیی دەبەخشن، دەبێ سەرنجی ئەم تێبینیانە بدەین:

أ_ دەبێت کردارەکە لەکاتدا لە ڕابردوودا بێت.

ب_ هەندێ کردار لەم بوارەدا زۆر چالاکن، بە تایبەتی ئەو کردارانەی کە (کرد) و (بوو) بەشداری لە ڕۆنانیاندا دەکەن.

ج_ ئەو کردارانەی کە دووبارەبوونەوە دەگەیەنن بە تایبەتی ئەوانەی پاشگری (ەوە)یان لەگەڵدایە. پێشگریمانەی وشەیی دەبەخشن (عمر محمود، ٢٠٠٩، ل٩٧).

- **سکاڵاکەیان پێشکەش کردەوە.**

ئەم ڕستە ئاماژە بەوە دەکات کە پێشتر سکاڵایەک پێشکەش کراوە.

چوارەم/ پێشگریمانەی ڕۆنانی:

سەرەڕای ئەو پێشگریمانانەی، کە پەیوەندیان بە وشە و دەستەواژەکانەوە هەیە, پێشگریمانەی ڕۆنانیش هەن. لەم جۆرەیاندا ڕۆنانی ڕستەکان وەک پێشگریمانە کردنێکی باو و ڕیزبەندی کراو شیدەکرێتەوە، کە بەشێک لە ڕۆنانەکە لەپێشدا بە ڕاست دانراوە دەکرێ بڵێین، کە قسەکەران لەوانەیە ئەم چەشنە ڕۆنانە بۆ ئەوە بەکاربێنن، کە زانیارییەکانیان وەک زانیاری لەپێشدا گریمانەکراو بگەیەنن (واتە وای دابنێت کە زانیارییە دەربڕاوەکان دروستە) و بەم شێوەیە گوێگر بە دروست وەری بگرێت.

- **تۆمەتبار کەی ئازاد کرا؟** (<< تۆمەتبار ئازاد کرا)

جۆری ئەو پێشگریمانەی لەم نموونەیە دەربڕاوە دەتوانێ گوێگر بەرەو ئەو باوەڕە بەرێ، کە نەک هەر پێشگریمانەکەی کەسی قسەکەر, بەڵکو گشت زانیارییە پێشکەش کراوەکە دروستە (George Yule, 2000, P28).

پێنجەم/ پێشگریمانەی ناڕاستەقینە:

یەکێکە لەو پێشگریمانانەی، کە وا دادەنرێ ڕاست نەبێت. کە بەزۆری لەگەڵ کارەکانی (خەوبینین، خەیاڵکردن، وانواندن، خۆپیشاندان) دێت. کە ئەوەی لەپاش ئەوان دێت ناڕاستە (George Yule, 2000, P29).

- **خەونم دیت کە ئازاد کرابووم.** (<< ئازاد نەکرابووم)
- **خەیاڵی کرد لەگەشت دابوو.** (<< لەگەشت نەبوو)

شەشەم/ پێشگریمانەی پێچەوانەی ڕاستی/درۆینە: ئەم جۆرە ڕۆنانە پێشگریمانەی پێچەوانەی ڕاستی دروست دەکات. بەو واتایە، کە ئەوەی لەپێشدا گریمانەکراوە نەک هەر ڕاست نیە, بەڵکو لەبەرامبەر ڕاستیدا یان "پێچەوانەی واقیعە". ڕۆنانی مەرجی بە "مەرجی پێچەوانەی ڕاستەقینە" دادەنرێ, واتە ئەو پێشگریمانەیە دەگەیەنێ، کە زانیارییەکان لە ڕاستییەکی مەرجیدا ڕاست نیە لەوکاتەدا کە قسە دەکرێ.

- **ئەگەر تۆ هاوڕێم بای، باسی خۆم بۆ دەکردی.** (<< تۆ هاوڕێم نی)

هەبوونی پێشگریمانە ناڕاستەقینەکان مەسەلەیەکی سەرنج ڕاکێشە لە شیکردنەوەی ئەو گوتانەدا کە ڕۆنانێکی لێکدراویان هەیە (George Yule, 2000, P28).

لەم خشتەیەدا سەرجەم ئەم پێشگریمانانەی باسمان کرد دەخەینەڕوو :

ژ	جۆری پێشگریمانە	نموونە	واتای پێشبینی
١	هەبوون	ئۆتۆمبێلەکەم کوژاندەوە.	>> کەواتە ئۆتۆمبێلم هەیە.
٢	ڕاستەقینە	خۆشحاڵم کە سزاکەت تەواوبوو.	>>کەواتە سزاکەی تەواوبوو.
٣	وشەیی	سکاڵاکەیان پێشکەش کرد.	>> کەواتە وایکردووە.
٤	ڕۆنانی	تۆمەتبار کەی ئازاد کرا؟	>> کەواتە ئازاد کراوە.
٥	ناڕاستەقینە	خەونم دی، کە ئازاد کرا بووم.	>> کەواتە ئازاد نەکرابووم.
٦	پێچەوانەی ڕاستی	ئەگەر هاوڕێم دەبووی.	>> کەواتە هاوڕێم نی.

٣-١٢: نیشانە پراگماتیکییەکان: زاراوەیەکی پڕاگماتیکییە، زمان و دەوروبەر پێکەوە گرێدەدات، بۆ ئەوەی تەمومژی لە واتای ئەو نیشانکارانەدا نەمینێت و واتایەکی دیاریکراو بداتە دەست، لەبەرئەوەی ئەو نیشانکارانە واتایەکی فراوانیان هەیە. نیشانکار لە سادەترین پێناسەی خۆیدا، بریتییە لەو ژینگە زمانییەی، کە هەموو ڕەگەزەکانی زمانیی کۆدەکاتەوە، ئەوانەی ڕاستەوخۆ دەگەڕێنەوە سەر دەوروبەر، لەلایەن نیشانەکانی کەسی یان دەمی یان شوێنی و بەو شێوەیە ئەو وشەیە بەدەست دێت، کە گرێدراوی واتایە و ڕۆڵی ئەو ڕەگەزانەی پابەند دەبن بە نیشانکردنی ئەو دەوروبەرە، ئەوەی ئاماژەی پێدەکرێت و بەو شێوەیە دەوروبەری نیشانکردنەکە پەیدا دەبێت.

نیشانکارەکان ئەو فۆڕمە زمانییە تەمومژاوییەن، کە ئاماژە بۆ کەس و کات و شوێن و پلە و پایە و ... دەکات. ئەو کەرەستانە دەگرنەوە، کە زمان و دەوروبەر بەیەکەوە دەبەستێتەوە.

نیشانکارەکانیش چەند جۆرێکیان هەیە، وەک نیشانکاری ئاماژەی شوێنی، کاتی، کۆمەڵی، دەقی، ...، کە لە بەشی شیکردنەوەی داتاکاندا دەقەکانی پێ شیدەکەینەوە و باسیان لێوە دەکەین.

- **"من لەگەڵ دایکم چوومە بۆماڵی دادخواز کە خوشکەکەم خوێنی لەبەر دەڕۆیشت، چونکە منداڵی لەبەر چوو بوو، کە لەوێ بە ئێمەیان گوت بیبەن".**

لەم دەقەدا کە وتەی تۆمەتبار چەند نیشانکارێکی تێدایە.

من: ئاماژەی کەسی، جێناوی کەسی سەربەخۆیە و ئاماژە بە تۆمەتبار دەکات.

ماڵ: ئاماژەی شوێنی، ئاماژەیە بۆ ماڵی دادخواز.

م: ئاماژەی کەسی، جێناوی لکاوە، بۆ من دەگەڕێتەوە، کە تاوانبارە.

¢: ئامـاژەی کەسـی، جێنـاوی لکـاوە، کـە بـە دیـار نەکـەوتووە و بـۆ خوشـکی تۆمـەتبار دەگەڕێتەوە و ئاماژە بەو دەکات.

لەوێ: ئاماژەی شوێنی، ئاوەڵکارە، ئاماژەیە بۆ ماڵی دادخواز.

بەشی چوارەم

شیکردنەوەی دەق و بڕیارە دادوەرییەکان:

٤-١: سنوور و بەربەستەکان: لە کاری دادگاییدا ئایا چ سنورێک هەیە، بۆ ئەوەی کەسەکان دان بە تاوانەکانیاندا نەنێن؟ لە وەڵامدا دەڵێین بێگومان زاڵبوونی فەزای سزا لە پەیوەندی لەگەڵ ئەوەدا وا دەکات. بۆ نموونە, تاوانبار زۆر بە پارێزەوە شتەکان دەڵێ زۆر بە ئاگایی و مەبەستەوە شتەکان دەخاتەڕوو، بۆیە لێرەدا کردە قسەییەکانی (گوتن, مەبەست, پاشکار) زیاتر کاریگەر دەبێت، کە لێرەدا دەربڕینەکە خۆی گوتنە. کەواتە، گوتن خۆی ئەنجامدراوە, ئایا لە گوتنەکە هێزی مەبەست چییە؟ واتە مەبەست لە کردەکە چیە؟ دوایی کاریگەرییەکەی چییە و دەیەوێت چی بکات.

٤-٢: جۆرەکانی دەقی دادوەریی:

ئەگەری ئەوە هەیە هەر دەقێک یان ماددەیەکی زمانی دەربڕدرا و دەقێکی دادگایی بێت. ئەگەر هاتوو دەقێکی ناوبراو بێت و لەنێو ڕەوتی یاسایی یان تاوانکاریدا هاتبێت، ئەوا ئەوکات دەبێتە دەقێکی دادگایی، دەشێ هەموو شتێک دەقێکی دادگایی بێت، لەوانە: سەرپێچیکردن لە وەستان، وەسیەتنامە، نامە، کتێب، نامەی هەڕەشەکردن، بڕیارە دادوەرییەکان، یاساکان، گرێبەست، ... لەگەڵ ئەمەشدا زمانەوانەکانی بواری دادگا بە ئاستێکی بەرز گرنگیدان و بیرکۆی (تەرکیز)ی خۆیان لەسەر ژمارەیەکی دیاریکراو دەقی دادگایی چڕ کردۆتەوە لەوانە: جنێودان، هەڕەشەکردن، ناوزڕاندن، هەڕەشەکردن لەڕێگەی موبایل، ...(جۆن أولسون، ٢٠٠٨، ل٤)، کە لەم بەشەدا هەندێک لە دەق و بڕیارە دادوەرییەکان دەخەینەڕوو و شیان دەکەینەوە.

٤-٣: شیکردنەوەی بڕیاری دادگا: قۆناغەکانی شیکردنەوەی بڕیارە دادوەرییەکان

بەگشتی شیکردنەوەی بڕیارەکان لە ڕووی پێکهاتەوە بە پێنج قۆناغ ئەنجام دەدرێ، کە ڕۆنانێکی دەقی یاسایی پێ دەبەخشێ. قۆناغەکانیش ئەمانەن:

یەکەم/ قۆناغی پێش جێبەجێکردن: ئەم قۆناغە بە مەبەستی ئاشکراکردنی چۆنیەتی دابەش کردنی زانیارییەکانە لە دەقدا, بە سوود وەرگرتن لە نیشانە گوتارییە پەیوەندیدارە باوەکان لەم جۆرە دەقانەدا, دەقی بڕیار بەسەر پەڕەگرافە پێکهێنەکانیدا دابەش دەکەین.

دووەم/ قۆناغی دابەشکردنی بابەت: بەگشتی لەم شوێنەی لە نووسینی بڕیاری دادوەری بنەڕەتی درێژدادڕی و ڕەچاونەکردنی خاڵبەندی زاڵە. لەبەرئەوە بەزۆری هەموو دەقەکە وەک ڕستەیەک دادەنرێ (واتە ئاستی وردی و گەورەیی دەقەکە یەکە), ئەوەش تێگەیشتنی پەیامی دەقەکە ئاڵۆز دەکات، هەر بۆیە بە مەبەستی دابەشکردنی دەق بۆ بابەتە جیاوازەکان،

پێکهاتەی زۆری دەقەکە دەکەینە بنەما بۆ کارەکەمان. بە سەرنج دانە پێکهاتەی بابەتی بڕیارەکان, (٥) بابەتی سەرەکی کە لە هەموو بڕیارەکاندا هاوبەشە لەبەرچاو دەگرین. پاشان ئاستەکانی ئەو دەقەی پەیوەندی بە هەریەک لەو بەشەی پەیوەندی بە خۆیەوە هەیە دادەنێت. واتە تا ئەو شوێنەی بابەتی گوتارەکە دەگۆڕێت، بە سەرە لوتکەیەکی گوتاری دادەنێین و بەشێکی بۆ تەرخان دەکەین, بەم جۆرە دەقی بڕیارەکە دابەش دەکرێت . کە ئەمانەن:

١_ **زانیارییە گشتیەکانی دۆسیەکە:** زانیارییە سەرەتاییەکان بەزۆری لە سەرەتا و کۆتایی بڕیارەکان دێت. هەروەها بەڵگەی پشتبەستن و مادده یاساییەکان لە دەستەی زانیاری گشتی دۆسیە دادەنرێت.

٢_ **بابەتی کێشە (داوا_ تۆمەت):** بابەتی ئەو بەشە نیشاندەری داوای داواکار (لە کاری یاسایی) یان تۆمەتی تاوانبار (لە کاروباری سزایی), واتە لەڕاستیدا داواکار یان سکاڵاکەر نیشان دەدات بە چ هۆکارێک سکاڵای پێشکەشکردووە.

٣_ **شرۆڤەکردنی سکاڵاکە:** لەم بەشەدا شرۆڤەی ئەو ڕووداوەی ئەوەی لەنێوان هەردوولای سکاڵاکەدا ڕووی داوە، بە ڕێکوپێکی و یەک لەدوای یەک, باس دەکرێن, لەڕاستیدا بابەتی ئەوبەشە نیشان دەدات کە داواکراو/تۆمەتبار چ تاوانێکی بەرامبەر شکاتکار/سکاڵاکەر کردووە بۆ بەرگری کردنی خۆی چ پاساوێکی هەیە (فردوس اقاگل زادە، ١٣٨٩، ل١٤_١٥).

٤_ **هۆکار و بەڵگە دادوەرییەکان:** لەو بەشەدا دادوەر بەزۆری بە سەرنجدانە ڕاستیە ئاشکرابووەکان داوا, هۆکارەکان یان بەرگرییەکانی یەکێ لەدوو لایەنەکەی سکاڵاکە بەڵگەمەند و پاساو دراو (هەڵبەت هەندێ جاریش هەردووک یان هیچ کامیان بەڕەوا نازانێ). بەشێوەی بنەڕەتیش ئەم بەشە لە بڕیاردان بۆ پارێزەران زۆر گرنگە, چونکە نیشاندەری هەندێ پاساوە کە لەسەر ئەوانە دادوەر داوای داواکار یان تۆمەتی تۆمەتبار بە سەلمێنراو و ئاشکرا دادەنێ یان سکاڵاکە ڕەت دەکاتەوە (ساجیدە عەبدوڵڵا، ٢٠١٣، ل٢٣).

٥_ **بەدەستهێنانی ئەنجام و دەرکردنی بڕیار:** لێرەدا دادوەر لەسەر بنەمای مادده یاساییەکانی پەیوەندیدار بە بابەتەکەوە بڕیار دەردەکات. بەو شێوەیە ئەو بەشە نیشان دەدات، کە بەهۆی بڕیاری دادگا بابەتی جیاوازی هەردوولا چارەسەرکراوە (بڕیار دەرکراوە) و یان بەهۆی دەرکردنی بڕیار. کێشەکە ڕەتکراوەتەوە یان بێ بایەخ دەرچووە (فردوس اقاگل زادە، ١٣٨٩، ل١٥).

سێیەم/ قۆناغی لابردن/سڕینەوە: لەم قۆناغەدا ڕەچاوکردنی یەکێک لە یاسا درشتەکان لە ڕێزمانی دەقدا (یاسای لادان). باسە ناپێویستەکان کە بە لادانیان ناوەڕۆکی سەرەکی دەقەکە

و کاکڵەی گوتەکە کەم و کورتی تێناکەوێ لادەدرێ, بۆ نموونە بەشی گەڕانەوە بەشێک لە دەربڕینەکانی دوولایەنی سکاڵاکە و نیشانە گوتارییەکان (ساجیدە عەبدوڵڵا، ٢٠١٣، ل٢٣).

چوارەم/ قۆناغی بژارکردن: لەم بەشەدا گرنگترین و سەرەکیترین تایبەتمەندی دەق هەڵدەبژێردرێت. ئەم تایبەتمەندییە سەرەکیە یا بەشێوەی کارە (وەکو: دەستکەوتن, دەرکردن و ڕاگەیاندن, ...), یان بەشێوەی زاراوە و دەستەواژەی تایبەت بە یاسای وەکو (بەرگری بێ بەڵگە, بڕیاری ڕەتکردنەوەی داوا, ...) (فردوس اقاگل زادە، ١٣٨٩، ل١٦).

پێنجەم/ قۆناغی کورتکردنەوەی بەرهەمەکە: لەم قۆناغەدا بەکارهێنانی یاسای گشتاندن (فراوانکردن) و یاسای ڕۆنانی کورتەی بڕیارەکە ڕەگەزە سەرەکییەکانی دەقەکەی تێدایە و بە جیاکردنەوەی بابەت دەخرێتەڕوو بەم شێوەیە مەسەلە درشتەکانی بڕیارە دادوەرییەکان بە دەست دێت. کە لە خوارەوەدا ڕوون کراوەتەوە:

دەقی یاسایی

١_ قۆناغی پێش جێبەجێ کردن.

٢_ قۆناغی دابەشکردنی بابەت.

بابەتە سەرەکییەکانی بریتین لە:

أ_ زانیاری گشتی دۆسیەکە.

ب_بابەتی سکاڵاکە.

ج_شرۆڤەکردنی سکاڵاکە.

د_بەڵگە و پاساوە دادوەرییەکان.

ه_ئەنجام و دەرکردنی بڕیار.

٣_ قۆناغی لادان.

٤_ قۆناغی بژارکردن.

٥_ قۆناغی بەرهەمە کورتکراوەکە (ساجیدە عەبدوڵڵا، ٢٠١٣، ل٢٤).

ئێستاش لە خوارەوە یەکێ لە بڕیارە دادوەرییەکان شیدەکەینەوە بەپێی ئەو قۆناغانەی کە لە پێشەوە باسمان کردن و خستمانەڕوو.

نمونەیەک لە بڕیاری دادگا و شیکردنەوەی بەپێی قۆناغەکان:

هەرێمی کوردستان/ عیراق

ئەنجومەنی دادوەری

سەرۆکایەتی دادگا و تێهەڵچونەوەی ناوچەی هەولێر

دادگای کەتن (هەولێر) ٣

بابەت/ هەڕەشە و جنێودان

ژمارە/ ٣١٧/ کەتن

دادگای کەتنی هەولێر پێکهاتووە لەڕێکەوتی ٢٠١٤/٥/٥, لەلایەن دادوەری بەڕێز................ کە ڕێگەپێدراوە بەناوی گەل دادگەری بکات، کە ئەم بڕیارەی خوارەوەی داوە:

سکاڵا نووس/ ....

تاوانبار/ ...., پارێزەری وەکیل ....

ماددەی یاسایی/ ٢ لەیاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە پەیوەندییەکان.

بڕیار

١_ دادگا بڕیاریدا لەسەر تاوانبار .... بەپێدانی بڕە پارەیەک بە بەهای (٢٥٠٠٠٠) دووسەد و پەنجا هەزار دینار بەپێی ماددەی سەرەوە. وە لەکاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی دەکرێت بۆ ماوەی (٦) شەش مانگ.

٢_ دادگا بڕیاریدا بە خەرجکردنی بڕی پارە (٦٠٠٠٠) شەست هەزار دینار بۆ بەرگریکردنی لە تاوانبار پارێزەری بەڕێز .... کە لە خەزێنەی هەرێم بۆی سەرفبکرێ لەدوای بنبڕبوونی بڕیاری دادگا.

٣_ پێدانی کۆپیەک لەم بڕیارە بۆ داواکاری گشتی.

ئەم بڕیارە دەرچوو پاڵپشت بە بڕیاری ماددە (٢) لە یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە پەیوەندییەکان ژمارە (٦) ساڵی (٢٠٠٨) وە مادەی ١٣١ لە یاسای سزادان و هەردوو ماددەی ١٤٤و ١٨٢أ لە یاسای (اصول المحاكمات الجزائية) بڕیارێکی ئامادە کراوە شایەنی تانە لێدانە (تمييز) بەشێوەیەکی ئاشکرا لە ٥/٥/ ٢٠١٤.

لەم دەقەدا ئەگەرچی ئامرازە گوتارییەکانی وەک (بۆماوەی, بەپێی, لەدوای, بڕی, ...) ڕەچاوکراوە, ئەمانە لە ڕاستیدا دەقەکە بەیەک دەبەستنەوە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی ڕەچاوی خاڵبەندی و پەرەگرافبەندی نەکراوە، تەنیا لە کۆتایی خاڵەکان نەبێ. بۆیە دەکرێ لە

شیکردنەوەی دەقی بڕیاری دادوەری و تاوتوێکردنی بنەماکانی نوسینی بڕیاری دادوەری لە بواری زمانەوانی ئەم خاڵانە ڕەچاوبکەین:-

١. پتەوی دەق: یەکەمین تایبەتمەندی بڕیاری دادوەر، کە لە دەقەکەدایە، دەبێت نوسینەکەی سادە و پاراوبێت، خۆی لە وشە قورس و لێڵەکان بپارێزێت و پەیوەندیی لەنێوان ڕستەکاندا هەبێت.
٢. یەک شێوازی ڕێنووس بەکاربێنێت.
٣. خۆپاراستن لە درێژدادڕی: بەشێوەیەکی گشتی بەهۆی ڕەچاونەکردنی بنەمای پەڕەگراف و خاڵبەندی دەقی بڕیار, بە ڕستەیەکی درێژ دادەنرێت، ئەو کارەش بۆتە هۆی دروستبوونی دژواری و لێڵیەک لە تێگەیشتن.
٤. لەم دەقەی سەرەوەدا بەشێکی زۆرکەم لە هێماکانی خاڵبەندی (نووسین) بەکارهاتوون. ئەوانیش بریتین لە کەوانە و خاڵ " ( ), (.)" کە لە کۆتایی خاڵەکان دانراون و کەوانەش بۆ ناوەکان و بڕی هەژماری پارە بەکارهاتووە، ئەگەرنا هیچ کام لە نیشانەکانی تری وەک (وێرگوڵ, وێرگوڵی خاڵدار, جوت کەوانە, ...) بەکارنەهاتون.

یەکەم/ قۆناغی پێش جێبەجێکردن: لەم قۆناغەدا دەبێ لە دەقەکەدا ئامرازە گوتارییە زمانییەکان دیاری بکەین، وەک (لەڕێکەوتی, لەلایەن, بەپێدانی,...), کە ڕەچاوکراوە و هێڵمان لەژێریان داوە, بەڵام لایەنە فۆرمییەکانی پەیوەندی دەق وەک (پەڕەگرافبەندی و خاڵبەندی) ڕەچاونەکراوە.

دادگا بڕیاریدا لەسەر تاوانبار .... بەپێدانی بڕە پارەیەک کە بەهاکەی ٢٥٠٠٠٠ دووسەد و پەنجا هەزار دینار بەپێی ماددەی ٢ لەکاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی دەکرێت بۆماوەی (٦) شەش مانگ پێدانی کۆپیەک لەم بڕیارە بۆ داواکاری گشتی.

دادگا بڕیاریدا بە خەرجکردنی بڕی پارە (٦٠٠٠٠) شەست هەزار دینار بۆ بەرگریکردنی تاوانبار پارێزەری بەڕێز .... کە لە خەزێنەی هەرێم بۆی سەرفبکرێ لەدوای بنبڕبوونی بڕیاری دادگا.

دووەم/ قۆناغی دابەشکردنی بابەت: لەم قۆناغەدا دەقی بڕیارەکە دابەشی سەر پێنج بابەتی سەرەکی دەکەین، کە بریتین لە:

١_ زانیاری گشتی دۆسیەکە:

ژمارەی دۆسیە/ ٣١٧/ کەتن ....

مێژووی بڕیارەکە لە ....

سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچونەوەی ناوچەی هەولێر

دادگای کەتن (هەولێر) ٣

سکاڵانووس/ ....

تاوانبار/ ....

بابەت/ هەڕەشە و جنێودان

٢_ بابەتی بڕیاری دادگا:

تاوانبارکردنی تۆمەتبار .... بەپێی ماددەی ٢ لەیاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە پەیوەندییەکان و دانی بڕە پارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠و لەکاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی دەکرێت بۆماوەی ٦مانگ لە ڕۆژی دەرچونی بڕیارەکە و سەرفکردنی ٦٠٠٠٠ دینار بۆ بەرگریکردنی تۆمەتبار پارێزەر .... لە خەزێنەی هەرێم دوای بنبڕبوونی بڕیاری دادگا و پێدانی کۆپییەک لەم بڕیارە بۆ داواکاری گشتی.

٣_ شرۆڤەکردنی بڕیارەکە:

تاوانبارکردنی تۆمەتبار .... بەپێی ماددەی ٢ لە یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە پەیوەندییەکان کە لەڕێگای موبایل هەڕەشەیان کردووە و جنێویان داوە بە کەسی بەرامبەر بە مەبەستی تۆڵەکردنەوە، بەرامبەر بە خوشکەکەی توندوتیژی بەکارهێناوە لە ساڵی ٢٠١٤.

٤_ بەڵگە و پاساوە دادوەرییەکان:

لەبەر بوونی بەڵگە و پشتڕاستکردنەوەی تاوانەکە لەلایەن تۆمەتبار بەشێوەیەکی ڕوون و ئاشکرا و دان پێدانانی لە لێکۆڵینەوەدا, کە ئەمەش دەبێتە هۆکارێک بۆ تۆمەتبارکردنی و پەسەندکردنی بڕیاری دادگا.

٥_ ئەنجام و دەرکردنی بڕیار:

دانی بڕە پارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠ دوسەد و پەنجا هەزار دینار لەکاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی دەکرێت بۆ ماوەی ٦ مانگ لە ڕۆژی دەرچوونی بڕیارەکەوە و سەرفکردنی بڕی ٦٠٠٠٠ شەست هەزار دینار بۆ بەرگریکردنی تۆمەتبار پارێزەر .... لە خەزێنەی هەرێم دوای بنبڕبوونی بڕیاری دادگا.

سێیەم/ قۆناغی لابردن:

بەپێی ئەو ماددەیە ....

خەملاندنی پارێزەری دانراو لەلایەن دادگاوە بۆ بەرگریکردن لە تاوانبار پارێزەر .... بە بڕی ٦٠٠٠٠ شەست هەزار دینار، کە لە خەزێنەی هەرێم بۆی سەرف بکرێت، دوای بنبڕبوونی بڕیاری دادگا.

چوارەم/ قۆناغی بژارکردن:

تاوانبـار کردنـی تۆمەتبـار .... بەپێـی مـاددەی ٢ لە یاسـای خـراپ بەکارهێنـانی ئـامێرە پەیوەندییەکان کە بە مەبەستی هەڕەشە و جنێودان بۆ سەر .... بەکاری هێناوە.

لەبەر گونجانی بڕیاری تاوانبارکردنەکە لەگەڵ یاسا بڕیاردرا پەسەند بکرێ.

دانی بڕە پارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠ دووسەد و پەنجا هەزار دینار و زیندانی کردنی کاتی بۆ ماوەی ٦ شەش مانگ لەکاتی نەدانی ئەو بڕە پارەیە.

پێنجەم/ قۆناغی کورتکردنەوەی بەرهەمەکە:

١_ زانیاری گشتی دۆسیەکە:

ژمارەی دۆسیە/ ٣١٧/ کەتن ....

مێژووی بڕیارەکە لە ....

سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچونەوەی ناوچەی هەولێر

دادگای کەتن (هەولێر) ٣

تاوانبار .... بە هەڕەشە و جنێودان ....

ماددەی یاسایی ٢

٢_ بابەتی بڕیاری دادگا:

تاوانبـارکردنی تۆمەتبـار .... بەپێـی مـاددەی ٢ لە یاسـای خـراپ بەکارهێنـانی ئـامێرە پەیوەندییەکان و دانی بڕە پارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠.

٣_ شرۆڤەکردنی بڕیارەکە:

بەپێی ماددەی ٢ لە یاسای خراپ بەکارهێنانی ئامێرە پەیوەندییەکان و دانی بـڕە پـارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠ دینار وە لەکاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی دەکرێت، بۆ مـاوەی ٦ شەش مانگ بەپێی ئەو ماددەیە لە ڕۆژی دەرچوونی بڕیارەکە.

٤_ بەڵگە و پاساوە دادوەرییەکان:

دان پێـدانانی تۆمەتبــار .... لە کــاتی لێکــۆڵینەوە و لەبەردەم دەســتەی دادوەران و پەسەندکردنی بڕیارەکە.

٥_ ئەنجام و دەرکردنی بڕیار:

دادگا بڕیاریدا:_

بەدانی بڕە پارەیەک بە بەهای ٢٥٠٠٠٠ دووسەد و پەنجا هەزار دینار لە کاتی نەدانی ئەم بڕە پارەیە زیندانی کاتی بکرێت بۆ ماوەی ٦ مانگ لە ڕۆژی دەرچونی بڕیارەکەوە.

خەمڵاندنی ماندووبونی پارێزەری بە بڕی ٦٠٠٠٠ شەست هەزار دینار.

٤-٤: شیکردنەوەی دەقە دادوەرییەکان بەپێی ئامرازە زمانییەکان:

پێشەکی نموونەیەک لە (وتەی تۆمەتبار) وەک دەقێک دەخەینە ڕوو پاشان شی دەکەینەوە:

نموونەی ژمارە ١ لەدەقی دادوەریدا

وتەی تۆمەتبار

گوتی:

ڕۆژی ڕووداوەکە کاتژمێر دوای (١٢) بوو من هەندێ قوتابیم هەیە لەگەڵ خوشکم هاتوچۆیان پێ دەکەم, وە لەبەرئەوەی یەکێ لەقوتابیەکان دیارنەبون چوم بەدوای ئۆتۆمبێلەکەم لەبەر دەرگای دادخواز ڕاگرت وە نزیکەی ١٠_١٥ خولەکم پێ چوو کە گەڕامەوە بینیم خاوەن ماڵەکە کە دادخوازە گەڕاوەتەوە زۆر تورەبوو وە هاواری کرد بۆچی ئۆتۆمبێل لێرە ڕادەگری منیش هەرچەندە داوای لێبوردنم کرد بەڵام ئەو وتی لێت نابورم لەدوای ئەوە ژمارەی ئۆتۆمبێلەکەمی گرت منیش وتم با پۆلیس و محکمە حەقی تۆ لە من وەرگرن لەوکاتەدا کوڕەکەی هاتەوە بۆ من هات وە کەسێک لەوێ بوو گرتی نەیهێشت لەمن بدات وە دادخواز چوە ژوورەوە منیش چاوەڕوانی پۆلیسم دەکرد کە بۆ لێکۆڵینەوە بێت نەهاتن دوای ئەوە من ڕۆیشتم تەبلیغم بۆ هات چومە بنکەی پۆلیس پاش نزیکەی دوو مانگ وە من دوو کەسم لەگەڵ خۆم برد چومە ماڵی دادخواز بۆ داواکردنی لێبوردن وە قبولی نەکرد, وە من پەشیمانم لەوەی کە ئەو کارە وا ئەنجام دراوە پێشتر تەنیا جارێک لەسەر سەرپێچی یاسایی هاتوچۆ حوکم دراوم وە من قوتابیم و ئەوەش وتەکانمە.

لەم دەقەی کە خستمانەڕوو وتەی تۆمەتبار بەپێی پێشگریمانە و لێکەوتە و کردەی قسەیی و بنەمای هاریکاری و نیشانکارەکان شیدەکەینەوە.

١_ پێشگریمانانە:

- ڕۆژێک لە ڕۆژەکان ڕووداوێک هەبووە.
- تاوانبار خوشکی هەیە.
- قوتابیەکان هاوڕێی خوشکی ئەون.
- ئۆتۆمبیلی هەیە.
- دادخواز ماڵی هەیە.
- خاوەن ماڵ پیشەیەکی هەیە.
- بنکەی پۆلیس هەیە.

هەروەها چەندین گریمانەی تریش

٢_ لێدەکەوێتەوە:

- قوتابییەکان هاوڕێی خوشکی تاوانبارن.
- شایەتێک هەیە بۆ ڕووداوەکە ئەگەر کوڕی دادخواز نەگیرابا لە تاوانباری دەدا.

٣_ کردەیی قسەیی:

هەرچەندە داوای لێبوردنم کرد. کردەی قسەیی پۆزشهێنانەوەیە.

- ئەو وتی لێت نابورم. کردەی قسەیی ڕەتکردنەوەیە.
- تەبلیغم بۆ هات. کردەی قسەیی ئاگادارکردنەوە.
- چومە ماڵی دادخواز بۆ داواکردنی لێبوردن، قبوڵی نەکرد. کردەی قسەیی ڕەتکردنەوە.
- من پەشیمانم لەوەی ئەو کارە وا ئەنجام دراوە. کردەی قسەیی پەشیمانبوونەوە.

٤_ لادان لە بنەمای هاریکاری:

"پێشتر تەنیا جارێک لەسەر سەرپێچی یاسای هاتوچۆ حوکم دراوم وە من قوتابیم".

بنەمای چەندایەتی بەزاندووە بەوەی زیاد لە پێویست زانیاری پێشکەش کردووە.

٥_ نیشانکراوەکان: لەم دەقەدا تاڕادەیەکی زۆر جۆرەکانی نیشانکراوی تێدا بەدی دەکرێت، وەک:

- **"ڕۆژی ڕووداوەکە کاتژمێر دوای (١٢) بوو".**

بوو: ئاماژەیە بۆ کات، کە ئەویش بەڕێگای کار لەناو ڕستەدا دیاری کراوە.

- **"من هەندێ قوتابیم هەیە".**

من: ئاماژەی کەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، کە بۆ تاوانبار دەگەڕێتەوە.

- **"ئۆتۆمبێلەکەم لەبەر دەرگای دادخواز ڕاگرت".** ئاماژەیە بۆ شوێن.
- **"ژمارەی ئۆتۆمبێلەکەمی گرت، منیش گوتم با پۆلیس و محکەمە حەقی تۆ لە من وەربگرن".**

م: ئاماژەی کەسییە، جێناوی لکاوە، کە بۆ تۆمەتبار دەگەڕێتەوە.

ی: ئاماژەی کەسییە بە هەمان شێوەی (م) و بۆ دادخواز دەگەڕێتەوە.

- **"هەرچەندە داوای لێبوردنم کرد، بەڵام ئەو گوتی لێت نابوورم".** ئاماژی دەقییە.
- **"لەوکاتەدا کوڕەکەی هاتەوە".** ئاماژەیە بۆکات.
- **"بۆچی ئۆتۆمبێلەکە لێرە ڕادەگری".** ئاماژەیە بۆ شوێن.
- **"پاش نزیکەی دوو مانگ".** ئاماژە بۆ کات دەکات.

وتەی دادخواز

پاش سوێند خواردن گوتی:

لەڕۆژی .... لە دەوامی ڕەسمی خۆم دەگەڕامەوە کاتژمێر دوای دوانزەی نیوەڕۆ بوو بینیم ئۆتۆمبێلێک لەبەردەرگای ماڵم ڕاوەستابوو جۆری کرۆنە وە نزیکەی (٢٠) دەقیقە ڕاوەستام تاکو هاتەوە وە لەو کاتەش من زۆر توڕەبووم لەبەرئەوە گۆڕەپانی وەستانی ئۆتۆمبیل هەبوو کە پرسیارم لێکرد وە هەندێ بە توڕەیی و بە استفساز ووتی داوای لێبوردن لێ دەکەم منیش تەنیا ئەوەندەم ووت لێت نابوورم ئەویش وتی لەبەرئەوەی لێم نابوری ئۆتۆمبیلەکەی کوژاندەوە و بە منی وت ئۆتۆمبیلەکە لانادەم هەرچی دەکەی بیکە, منیش هەرچەندە پێم گوت ئەوە تەعدایە و هەڕەشەیە سکاڵا تۆمار دەکەم لەلای پۆلیس و دادگا زۆر بە أستفزاء ووتی بڕۆ ئەوە پۆلیس و محکمە هەرچی دەکەی بیکە وە لەوکاتەوە کە کوڕەکەم ناوی (م) هاتەوە لە کۆلێج کە پێی وت ئۆتۆمبیلەکە لابدات بەگژ کورەکەم چوو لێبدات بەڵام من کوڕەکەی خۆم گرت بردمە ژوورەوە وتم لە دادگا سکاڵات لەسەر تۆمار دەکەم وە لەو کاتە ژمارەی ئۆتۆمبیلەکەی بنوسم بۆئەوەی بڕوات بە منی وت ئەی ژمارەی ئۆتۆمبیلەکەتم دەنوسی تاکو (٢٠) ساڵی تر هەرچی بەسەر ئەو ئۆتۆمبیلە بێت بەخۆم دەزانم چی لێ دەکەم منیش تاکو .... چاوەڕوانم کرد ئەگەر کەسێک بهێنێت بۆ لێبوردن کردنی بەخۆم کەسی نەهێنا منیش سکاڵام تۆمارکرد وە بەپرسیارەوە گوتی تەنیا لەسەرەتا جارێک داوای لێ بوردنی کرد منیش گوتم .... چونکە زۆر منی تاخیر کردبوو ئێستاش من سکاڵام دژی تۆمەتبار هەیە ئەوەش وتەکانمە.

١_ لەوتەکانی دادخوازیشدا ئەم **پێشگریمانانە** دەکرێ:

- گۆڕەپانی وەستانی ئۆتۆمبێل هەیە.
- کوڕێکی هەیە لە کۆلێژ دەخوێنێ.
- ژمارەی ئۆتۆمبیلی تۆمەتباری گرتووە بۆ ترساندنی.

٢_ لێکەوتە: چاوەڕوانی پۆزشهێنانەوە بووە.

٣_ کردەی قسەیی: – لێت نابورم. کردەی قسەی ڕەتکردنەوەیە.

- **"هەرچی دەکەی بیکە"**. کردەی قسەی هەڕەشەکردنە.
- **"دەزانم چی لێدەکەم"**. کردەی قسەی هەڕەشەکردنە.

٤_ لادان لە بنەمای هاریکاری: بەزاندنی بنەمای چەندێتییە بەوەی لەم وتەیەی خوارەوە زانیاری زیادەی داوە لەوەی پێویستە کە تەنیا بە وتەی کوڕەکەم هاتەوە زانیاری تەواو و پوختی دەدا بەدەستەوە ئەوانی تر زیادەن.

- **"لەو کاتە کە کوڕەکەم ناوی (م) هاتەوە لە کۆلێج".**

٥_ نیشانکارەکان:

لەوکاتەوە. ئاماژەی کاتییە.

ئەوەش وتەکانمە. نیشانکاری ئاماژەییە.

نموونەی ژمارە ٢ لە دەقی دادوەریدا

وتەی تۆمەتبار

پاش ئەوەی دادگا وتەکانی لە .... خوێندەوە و هەروەها وتی:

من ئەوجارە چوومماڵیان چونکە پرسـەیەک هەبوو لە بختیاری و مـاڵی دادخـواز نزیک ئەو پرسە. و من شاهید (ە) بینیم لە مزگەوت و پرسیاری کچەکەم کرد ئەویش ووتی بۆ دادخواز طلاق داوە منیش ووتم طبیعتی کوڕانیە چونکە ڕۆیشتە دەرەوە و بێ ڕەزامەندی من و ئێستا خۆی فەرمانبەرە و کەسانی غریبی هیناوە ژوورەوە منیش لە مالە نەبوو. پێش ئەوەی طلاقی بدەم. و ئێستا من لێی جیابومەوە و زانیـاریم نیە لە دادخـواز. و مـن لەگەڵ شاهید (ع) قسەم کردوو بەڵام لەگەل شاهید (ح) قسەم نەکردووە و ووتی شاهید (ع) دوورە لەراستی ئەو تەنها کچەکەی (س) هیناو بو (ب. جێبەجێ کردنی هەولێر) مـن پێشـتر حـوکم نەدراوم ئەمەش وتەکانمە.

١_ پێشگریمان: لەم دەقەی خستمانەڕوو، ئەم گریمانانە بەدی دەکرێت:

- هەبوونی پرسـەیەک.
- بوونی شایەت.
- بوونی مزگەوت.
- لێکجیابوونەوەی تۆمەتبار و دادخواز.
- تۆمەتبار کچێکی هەیە.
- دادخواز تەڵاق دراوە.

٢_ لێکەوتە: لەم دەقەی سـەرەوەدا ئەمەی لێدەکەوێتەوە (خێـزانەکەی پـێش جیابونەوەیـان، کاری نەشیاوی لەگەڵ کەسانی تر بێ ڕەزامەندی مێردەکەی ئەنجام داوە).

٣_ کردەی قسەیی:

"کەسانی غەریبی هێناوە ژوورەوە، من لە ماڵ نەبووم". کردەی گومان بردن.

"ئێستا من لێی جیابومەوە و زانیاریم نییە لە دادخواز". کردەی قسەی وەسفکردن.

٤_ لادان له بنەمای هاریکاری:

"من لەگەڵ شاهید (ع) قسەم کردوو بەڵام لەگەل شاهید (ح) قسەم نەکردووە و ووتی شاهید (ع) دووره لەراستی ئەو تەنها کچەکەی (س) هیناو بو (ب. جێبەجێ کردنی هەولێر) من پێشتر حوکم نەدراوم".

قسەکەر ئاڵۆزی و ناڕێکییەک لە وتەکانیدا هەیە و زانیاری زیادەشی بەخشیوە، ئەمەش بەزاندنی هەردوو بنەمای شێواز و چەندێتییە.

٥_ نیشانکارەکان: لەم دەقەشدا نیشانکاری زۆر هەن، کە دەیانخەینەڕوو:

- **"<u>من</u> شاهێد (ه) بینیم لە مزگەوت و پرسیاری کچەکەم کرد".** ئاماژەی کەسییە.
- **"<u>ئەویش</u> وتی بۆ دادخوازت طلاق داوە".** ئاماژەی کەسییە.
- **"<u>ئێستا</u> خۆی فەرمانبەرە".** ئاماژەی کاتییە.
- **"<u>ئەمەش</u> وتەکانمە".** ئاماژەی مەودا (نزیک).

هەریەک لەم نیشانکارانەی خستمانەڕوو، ئەگەر لە چوارچێوەی دەق نەبێت و لەو دەوروبەرە نەبین، کە ڕووداوەکەی تێدا بووە، ئەوا لە مەبەستی دەقەکە و ناوەڕۆکەکەی تێناگەین، جا بۆیە پێویستە بۆ ئەوەی لەهەر شتێک و بابەتێک تێبگەین، بەباشی دەبێت شارەزای ئەو دەورووبەرە بین کە پێویستی دەقەکەیە.

وتەی دادخواز

من خۆم (١٠) هاوسەرگیریم کردبوو لەگەڵ (س) بۆماوەی ٦ساڵ دەبیتن لەگەڵ یەکتر جیاوەبوینەو بە بڕیاری دادگا و کچەکەم هەیە لەو پیاوەیە ناوی (س) ئەوەبوو دادگا بڕیاریدا کە کچەکەم لەلای من بمێنێتەوە لە مانگێک (٢) جار (س) کچەکەم ببینێت و لە دائیرە ئەوەبو بۆماوەی (٣) سال نەدەهات بۆ دائیرە بۆ بینینی کچەکەی و هەر لەدوای جیابونەوەمان دەستی کرد بوو بە قسەی ناشرین و من (تعهدم) پێ پرکردەوە لە دائرە کاتب عدل کەواز لەژیانی من بهێنیت بەڵام هەر بەردەوام وازم لێ ناهینیت من داوا دەکەم کە وازم لی بهینیت قسەی ناشرین بەمن نەکات لەلای دراوسێکانمان داوای ڕێکاری یاسایی دەکەم لە دژی ئەمەش وتەکانمە.

١_ پێشگریمانە: لەم دەقەدا ئەم پێشگریمانانە دەکرێت:

- هاوسەرگیری کردن.
- جیابوونەوە بە بڕیاری دادگا.

- بوونی کچێک له تاوانبار.
- نەچوونی تاوانبار بۆ بینینی کچەکەی.
- جیابوونەوە هەیە.
- قسەکردن لەلای دراوسێیەکان.
- بینینی کچەکەی لە مانگی (٢) جار.

٢_ لێکەوتە: لەم دەقەی خستمانە بەردەست، لێکەوتەی ئەوەی لێدەکرێ، کە (تۆمەتبار و دادخواز بۆ ماوەی ٤ ساڵ لە ژیانی هاوسەریدا بەیەکەوە بوون). هەروەها ئەوەشی لێدەکەوێتەوە (دوای جیابونەوەیان بۆ ماوەی ٣ ساڵ یەکتریان نەدیوە، بەڵام دواتر نەچووە بۆ بینینی کچەکەی).

٣_ کردەی قسەیی: داوادەکەم کە وازم لێ بهێنێت. کردەی قسەی داواکردن.

٤_ لادان لە بنەمای هاریکاری:

- **"هەر لەدوای جیابونەوەمان دەستی کرد بوو بە قسەی ناشرین و من (تعهدم) پێ پرکردەوە لە دائرە کاتب عدل کەواز لەژیانی من بهێنیت بەڵام هەر بەردەوام وازم لێ ناهینیت من داوا دەکەم کە وازم لی بهینیت قسەی ناشرین بەمن نەکات لەلای دراوسێکانمان داوای ڕێکاری یاسایی دەکەم لە دژی".**

بەزاندنی بنەمای شێوازە بەهۆی درێژکردنەوەی پەیامەکەی و چەند جارێک دووبارەکردنەوەی وشەیەک. هەروەها بەزاندنی بنەمای چۆنیەتی بەوەی خوێنەر نازانێ تا چەند زانیارییەکان ڕاست و دروستن.

٥_ نیشانکارەکان: لەم پارچە دەقەی خوارەوەدا، چەندین جۆری نیشانکراو لەخۆ دەگرێت، کە باسیان لێوە دەکەین و ڕوونی دەکەینەوە:-

- **"<u>من</u> خۆم هاوسەرگیریم کردبوو، لەگەڵ (<u>س</u>)"**. ئاماژەی کەسییە.
- **"بۆماوەی <u>٦ ساڵ</u> دەبیتن لەگەڵ یەکتر جیابوینەوە"**. ئاماژەدان بە کاتە.
- **"لە مانگێک ٢ جار کچەکەم ببینێت لە <u>دائیرە</u>"**. ئاماژەی شوێنییە.

نموونەی ژمارە ٣ لەدەقی دادوەریدا
وتەی تۆمەتبار

گووتی: من کاتی دەستم بە خانی کردن کرد لە ٥ی حەسارۆک دادخواز پارچە زەوییەکیان لە تەنیشت خانوەکەی من هەبوو سیاجیان بۆ دروست کرد تاکو ڕێگربن لەوەی

تـاكو مـن كەل وپەلـی لەسـەر زەویەكەیـان دانـێم وە مـن كەل و پەل و شـتەكانم پـاش تەواوبوونی نهۆمی یەكەم بردە ژوورەوە وە تەنها چیمەنتۆم مابوو لەپشت سیاجی وانم دانابوو كە بینیم كەوا كیسە چیمەنتۆكانیان دڕاندبوو وە چیمەنتۆكەم لادە چوم بە مێردی دادخوازم گوت, ئەویش گوتی لەبەرئەوەی كە زەوی خۆیان خاوێن كردۆتەوە پەنجا هەزار دیناریان سەرف كردووە منیش ئەو پارەم پێیان داوە لەدوای ئەوەی كارەكانم تەواو كرد گەیشتمە ئەوەی كە دیوارەكان لبغ بكەم تەلەفۆنم بۆ مێردەكەی كرد وە گۆتم لەبەرئەوەی ئەو دیوارەی ئێوە ڕێگرە لە لبغ كردن تێک دەدەم لە دوای ئەوە بۆتـان چاک دەكەمەوە وە ئەویش ڕەزامەندیدا بەڵام لەدوای ئەوە كە مـن ژنـم مـارەكرد لەبەرئەوەی تـاخیر بووم لە چاككردنەوەی دیوارەكە وە ڕۆژێكیان وەستاكەم تەلەفۆنی كرد كەوا دادخواز ئەو قومەی لەسەر زەوی ئەوانم دانـابوو نیازی هەیە فرێی بدات وە كە چووم بینیم قومەكە خەسـار كرابوو من یاخەی سایەق شۆفەرم گرت وە لەو كاتەی كە دادخواز قسەی جنێوی بەمندا وە منیش ئەو قسانەی بەمنی گوت پێم گۆتەوە وە من پێشتر حوكم نەدراوم ئەوەش وتەكانمە.

١_ پێشگریمانە:

- باڵەخانە دروستكردن.
- هەبوونی پارچە زەوییەک.
- بۆ مەبەستی پاراستن لە زەویەكەدا پەرژین دروستكراوە.
- كەلوپەلی باڵەخانە دروستكردن هەیە.
- ژن مارەكردن هەیە.
- وەستای دروستكردنی خانوو هەیە.

٢_ لێكەوتە: لەم دەقەی ئاماژەمـان پێدا لە دانپێدانانی تۆمەتبـار لە وتەكانیدا، بە بێ ئەوەی ڕاستەوخۆ باسی ئەوە بكات، كە دادخواز پارەدارە، ئەمانەی لێدەكەوێتەوە:-

- دادخواز كەسێكی دەوڵەمەندە.
- كەسێكی شەڕانگیزە.
- لەگەڵ ئەوەی دەوڵەمەندە، ڕەزیلیشە.
- تۆمەتبار پێشتر خێزاندار نەبووە.

٣_ كردەی قسەیی:

- **"لەدوای ئەوە كە من ژنم مارەكرد"**. كردەی قسەیی وەسفكردن.
- **"لەوكاتـەی كـە دادخـواز <u>قسـە و جنێوی</u> بـە منـدا منـیش ئـەو قسـانەی بـەمنی گـوت پێگۆتەوە"**. كردەی قسەی جنێودان.

- **"ئەو دیوارەی ئێوە ڕێگرە لە لبغ کردن تێک دەدەم دوایی بۆتان چادەکەمەوە".**
کردەی قسەیی داواکردن.

٤_ لادان لە بنەمای هاریکاری: بەشێوەیەکی گشتی قسەکەر پەیڕەوی بنەماکانی هاریکاری کردووە، بەڵام کەمێک لە بنەمای چەندایەتی لای داوە، بەوەی زیاد لە پێویست باسی شتەکانی کردووە.

٥_ نیشانکارەکان:

- **"من کاتێ دەستم بە خانی کردن کرد، لە ٥ی حەسارۆک دادخواز پارچە زەوییەکیان لەتەنیشت خانووەکەی من هەبو".**

لەم وتەیەی سەرەوەدا ئەم نیشانکراوانەی تێدایە.

من: ئاماژەی کەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، باس لە تاوانبار دەکات و بۆ ئەو دەگەڕێتەوە.

(٥)ی حەسارۆک: ئاماژەی شوێنییە، شوێنی دروستکردنی خانووی تۆمەتبار ڕوون دەکاتەوە و ناوی بردووە.

لەتەنیشت: ئاماژەی شوێنییە، ئاوەڵکاری شوێنییە، شوێنی خانووەکە دەستنیشان دەکات، بەوەی لەتەنیشت پارچە زەوی دادخوازدایە.

خانووەکەی من: ئاماژەی شوێنییە، مەبەست لەخانوو، خانووی تۆمەتبارە.

- **"لەوکاتەی کە دادخواز قسەو جنێوی بە مندا".**

لەوکاتەی: نیشانکاری کاتییە، لێرەدا دیاریکردنی واتای ئەوەی (لەوکاتەی) کەیە، دەبێت گوێگر یان خوێنەر ئاگاداری ڕوودانی کێشەکە بن، کە لە چ کات و ساتێکدا بووە، بۆ ئەوەی بزانن ئەوکاتە کەی بووە باسی لێوە دەکات.

وتەی دادخواز

پاش سوێند خواردن گوتی:

ووتی من لەتەنیشت خانوی خۆم گەرەکی ٥ی حەسارۆک زەوییەکم هەیە ٢٥٠م^2 وە تۆمەتبار لەتەنیشت زەویەکە خانوی دروست کردووە ئەوەی پیسایی و پاشماوە بو, هێنایە ناو زەویەکە هەرچەندە سیاجمان کردبوو تێکیاندایە, وە داوامان لێکرد کە سیاجەکەمان بۆ دروست بکاتەوە بەڵام لاری کرد, وە هەندێک قومی لەناو زەوی ئێمە هەبوو داوامان کرد کە لای ببات وە پێم گۆت ئەگەر تاکو عەسر لای نەبەن خۆم لای دەبەم بەڵام لای نەبرد منیش

بەمەجبوری پاشی عەسر شۆفەرم هینا ئەو قومەم لابرد، بەڵام پێش ئەوەی ئەو شۆفەرە کاربکات. تۆمەتبار بە ئۆتۆمبیلی خۆی گەیشت و دابەزی و بەمنی گوت (قحپە کچی قەحپە) وە بۆمن هات ئەوکات کە حملیشم هەبوو وە لەوکاتە منیش گۆتم سکاڵا تۆمار دەکەم ئەویش بێ منەت بوو ئێستاکەش سکاڵام دژی هەیە وە ئەمەش ووتەکانمە.

١_ **پێشگریمانە:** لەم دەقەی وتەکانی دادخوازدا گریمانەی ئەمانە دەکرێ، هەرچەندە لەگەڵ ئەو گریمانانەی لە وتەکانی تاوانباردا بەدی دەکرا، وەک یەکن، بەڵام گریمانەی هەندێ شتی تر دەکرێ لە وتەکانی دادخواز، جیا لە وتەکانی تۆمەتبار، وەک ئەمانە:

- ڕووبەری زەوییەکە ٢٥٠م^{٢}.
- تۆمەتبار لاری کردووە لەوەی پەرژینەکە چاک بکاتەوە.
- هەڕەشەکردنێکی ئاشکرا لەلایەن دادخواز بۆ تۆمەتبار.
- تۆمەتبار ئۆتۆمبیلی هەیە.
- سوکایەتی پێکردن لەلایەن تۆمەتبار.
- ئافرەتێکی دووگیان هەیە.
- هەوڵیداوە لە دادخواز بدات.

٢_ **لێکەوتە:** لەم دەقەدا ئەوەی لێدەکەوێتەوە، دادخواز جگە لە ئاگادارکردنەوە هەڕەشەی لە تۆمەتبار کردووە، ئەمیش بە لابردن و فڕێدانی ئەو کەلوپەلانەی لەناو زەوی ئەودایە.

٣_ **کردەی قسەیی:**

- **"<u>داوامان لێکرد</u> سیاجەکەمان بۆ دروست بکاتەوە"**. کردەی داواکردن.
- **"هەندێک قومی لەناو زەوی ئێمە هەبوو <u>داوامان کرد کە لای ببات</u>"**. کردەی داواکردن.
- **"<u>پێم گوت</u> ئەگەر تاکو عەسر لای نەبەن خۆم لای دەبەم"**. کردەی ئاگادارکردنەوە.
- **"بەمنی گوت <u>(قەحپەی کچی قەحپە)</u> وە بۆمن هات"**. کردەی جنێودان.
- **"ئەوکات <u>حەملیشم</u> هەبوو"**. کردەی وەسف کردن.

٤_ **لادان لە بنەمای هاریکاری:** لەم دەقەدا قسەکەر بنەمای چۆنیەتی و شێوازی بەزاندووە، بەوەی ناڕاستی و لێڵییەک لە زانیارییەکانیدا هەیە، بە خوێندنەوەی وتەکانی تۆمەتبار ئەم ناڕاستییە زیاتر دەردەکەوێت، هەروەها زانیارییەکی بەخشیوە، کە پێویست نییە بزانرێت وەکو (حملیشم هەبوو)، واتە بەزاندنی بنەمای چەندایەتی، بەمەش دەردەکەوێت زیاتر لە بنەمایەک بەزێندراوە. هەروەها نەبوونی پەیوەندی و گونجان لەنێوان وتەکانی تۆمەتبار و دادخوازدا.

٥_ نیشانكارەكان:

- **"<u>من</u> <u>لەتەنیشت</u> خانووی خۆم گەڕەكی <u>٥ی حەسارۆك</u> زەوییەكم هەیە".**

من: ئاماژەی كەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، ئاماژە بە دادخواز دەكات.

لەتەنیشت: ئاماژەی شوێنییە، ئاوەڵكاری شوێنییە، شوێنی خانووەكە دەستنیشان دەكات.

(٥)ی حەسارۆك: ئاماژەی شوێنییە، ناوی شوێنە.

- **"ئەگەر تاكو <u>عەسر</u> لای نەبەن خۆم لای دەبەم".**

عەسر: ئاماژەی كاتییە، ئاوەڵكاری كاتییە، كاتی ڕوودانی ڕووداوەكەی دەستنیشان كردووە، لێرەدا ئەگەر خوێنەر یان گوێگر ئاگاداری ئەو دەوروبەرە نەبێت، كە ڕووداوەكەی تێدا ڕوویداوە، نازانێ مەبەست لە (عەسر)، كامە ڕۆژ بووە.

لەم دەقەی سەرەوەدا چەندین جۆری نیشانە ئاماژەییەكانی تێدایە وەكو (كەسی، كاتی، شوێنی، ...).

نموونەی ژمارە ٤ لە دەقی دادوەریدا

لەم دەقەی لەبەردەستمانە، زیاتر لە تاوانبارێك هەیە, بەڵام یەك لەوانە تاوانباری سەرەكییە و دراوەتە دادگا و سزای بۆ بڕاوەتەوە، ئەوانی تر تەنیا لێكۆڵینەوەیان لەگەڵ كراوە و بە وتەی دادخواز ئەوان سزا نەدراون، كە لێرەدا وتەكانی هەریەكەیان دەخەینەڕوو و شیان دەكەینەوە، بەپێی ئەو بابەتانەی دەقەكانی تری پێ شیكراوەتەوە.

وتەی تاوانباری ١

من سێ جار پەیوەندیم كرد بە دادخوازەوە وە قسەی ناشرین و قسە و جنێو و هەڕەشەم لێی نەكردووە بەڵكو پێم گوتوە كە ببە بە پیاو وە سەبارەت بە پەیوەندییەكانی تر نازانم چیان پێی گوتوە وە لە پەیوەندییەكان بە دادخوازم دەگوت بۆ وا لە كچەكەم دەكەی و بۆ وای لێدەدەن و وە تەنها گلەیم دەكرد قسەی ناشرینم پێ نەگوتووە وە كچەكەم ئێستا لە ماڵی خۆمانە لای پیاوەكەی نەماوە وە نزیكەی (٦مانگە) لای ئێمەیە و تا ئێستا لەیەك جودا نەبونەتەوە لەگەڵ دادخواز پێشتر حوكم نەدراوم ئەمەش وتەكانمە.

١_ پێشگریمانە: ئەم گریمانانەی لێدەكەوێتەوە:

- جگە لە سێ جار، زیاتر پەیوەندی نەكردووە.
- پەیوەندی تریشی بۆكراوە.
- هەڕەشەیان لە دادخواز كردووە.

- به ناپیاوی دەزانن.
- تۆرانی ژنەکە لە مێردەکەی.
- زەوتکردنی کچیان لە مێردەکەی.
- گلەیی دایکێک لە زاواکەی لە خراپبونی بەرانبەر کچەکەی.

٢_ لێکەوتە: لەم دەقەدا ئەمانەی لێدەکەوێتەوە:

- تۆمەتبار کەسێکی سەرسەری و بێ کەلکە، شیاوی کچەکەی نییە.
- پەیوەندی تر بە دادخوازەوە کراوە لەلایەن کەس و کاری خێزانەکەی.
- لەگەڵ کچەکەی زۆر خراپ بوونە.

٣_ کردەی قسەیی:

- "**پێم گوتوە ببە بە پیاو**". کردەی ئامۆژگاری کردن.
- "**بە دادخوازم دەگوت بۆ وا لە کچەکەم دەکەی بۆ والێیدەدەن**". کردەی گلەیی و داواکردن.

٤_ لادان لە بنەمای هاریکاری: لە وتەی تاوانباری (١) دەکرێ بڵێین بەزاندنی سەرجەم بنەماکانە، چونکە ناڕێکییەک لە باسکردنەکەیدا بەدی دەکرێت، هەروەها زانیاری زیاد و ناپێویستی بەخشیوە.

٥_ نیشانکارەکان:

- "**<u>من</u> سێ جار پەیوەندیم کرد بە دادخوازەوە**".

من: ئاماژەی کەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، بۆ تۆمەتبار دەگەڕێتەوە.

- "**هەڕەشەم لێ نەکردووە، <u>بەڵکو</u> پێم گوتووە ببە بە پیاو**".

بەڵکو: ئاماژەی دەقیە، ئامرازی لێکدەرە، بۆ لێکدانی ڕستەی نێو دەق بەکارهاتووە.

- "**بە دادخوازم گووت بۆ وا لە <u>کچ</u>ەکەم دەکەی**".

م: ئاماژەی کەسییە، جێناوی لکاوە، ئاماژە بە تۆمەتبار دەکات.

کچ: ئاماژەی کۆمەڵییە، پەیوەندی خزمایەتی نیشان دەدات.

- "**کچەکەم ئێستا لە <u>ماڵی</u> خۆمانە**".

ماڵ: ئاماژەی شوێنییە.

- "**نزیکەی <u>٦ مانگە</u> لای ئێمەیە**".

٦مانگ: ئاماژەی کاتییە، ماوەی ڕوودانی کێشەکە ڕوون دەکاتەوە.

وتەی تۆمەتباری ٢

من تەنها لەگەڵ دایکم چوومە بۆ ماڵی دادخواز کە خوشکەکەم خوێنی لەبەر دەڕۆیشت چونکە منداڵی لەبەر چووبوو کە لەوێ بە ئێمەیان گوت بیبەن حەبێکی بدەنێ بۆئەوەی منداڵەکەی دابنێ وە بەهیچ جۆرێک پەیوەندیم بە دادخوازەوە نەکردووە وە قسەی ناشرینم پێی نەگوتووە پێشتر حکوم نەدراوم ئەمەش وتەکانمە.

١_ **پێشگریمانە:** لەم دەقەدا گریمانەی ئەوە دەکرێت:

- ستەملێکراو، جگە لە دایکی خوشکێکیشی هەیە.
- ژنە دووگیان بووە.
- بەهۆی ئازاردان، منداڵەکەی لەبارچووە.
- ئازاری زۆر بووە.

٢_ **لێکەوتە:** لەم دەقەدا لێکەوتەی ئەوە دەکرێ (لەبەر لێدان منداڵەکەی لەبار چووە.)، چونکە تۆمەتباری یەک باسی لەوە کرد، کە دادخواز لە کچەکەی دەدات، بۆیە لە وتەکانی تۆمەتباری (٢) ئەوەی لێدەکەوێتەوە.

٣_ **کردەی قسەیی:**

- **"خوشکەکەم خوێنی لەبەر دەڕۆیشت چونکە منداڵی لەبەرچووبوو"**. کردەی وەسفکردن.
- **"بە ئێمەیان گوت <u>بیبەن</u> حەبێکی بدەنێ"**. کردەی داواکردن.

٤_ **لادان لە بنەمای هاریکاری:** لەم دەقەدا لادانە لە بنەمای شێواز, چونکە ڕووننەکراوەتەوە، کە بە چ هۆکارێک منداڵەکەی لەبارچووە و واتاکەی نادیارە. هەروەها بەزاندنی بنەمای چەندایەتیشە بەوەی زانیارییەکی باسکردووە کە داوانەکراوە وەکو پێدانی حەب و دانانی منداڵەکە.

٥_ **نیشانکارەکان:** لەم وتەی لە خوارەوەدا دەیخەینەڕوو، هەروەها ئەو وشانەی هێڵمان بەژێردا هێناون، هەموویان جۆری نیشانکارەکان نیشان دەدەن و ڕوون دەکەنەوە.

- **"<u>من</u> تەنها لەگەڵ دایکم چوومە بۆ ماڵی دادخواز، کە خوشکەکەم خوێنی لەبەر دەڕۆیشت چونکە منداڵی <u>لەبەر چووبوو</u>".**

من: ئاماژەی کەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، ئاماژەیە بۆ تۆمەتبار.

لەبەرچووبو: ئاماژەی کاتییە، کاتی ڕوودانی کارەکە نیشان دەدات، کە لە ڕابردوودا ڕوویداوە.

- **"لەویَ بە ئێمەیان گوت بیبەن".**

لەویَ: ئاماژەی شوێنییە، ئاماژە بە شوێنێک دەکات، ئەم شوێنەش بە گەڕانەوە بۆ دەورووبەر و باکگراوەندی ئەم دەقە دەزانین، کە مەبەست لە چ شوێنێکە.

ئێمە: ئاماژەی کەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، ئاماژەیە بۆ تۆمەتبار.

یان: ئاماژەی کەسییە، جێناوی لکاوە، ئاماژەیە بۆ دادخواز.

وتەی تۆمەتباری ٣

پاش ئەوەی بینیم کە خوشکەکەم بەو حاڵە لە ماڵی خۆمان منیش زۆر توڕەبوم و پەیوەندیم بە دادخواز کردوو جوێنم پێدا و ئەویش وەڵامی دایەوە و جوێنمی پێداوە بەڵام من نەچومەتە سەر ماڵی دادخواز و هەڕەشەم لێ نەکردووە بەڵام جەخت لەوە دەکەمەوە لەبەرئەوەی دادخواز زۆری لە خوشکەکەم دابوو زۆر توڕەبووم لە پەیوەندییەکە پێم گوت (سەگبابی) تۆ چۆن لە خوشکەکەم دەدەی ئەویش جوێنی پێدام و پێشتر حکوم نەدراوم ئەمەش وتەکانمە.

١_ پێشگریمانە: ئەم گریمانانەی لێدەکرێت:

- بردنەوەی خوشکی بۆ ماڵی باوکی.
- خراپبوونی حاڵی خوشکی.
- شەڕ و جنێودان لەنێوان تۆمەتبار و دادخواز.

٢_ لێکەوتە: ئەگەر سەیری وتەی هەر سێ تۆمەتبار بکەین و بەراوردیان بکەین، ئەوەمان بۆ دەردەکەوێت، کە لە وتەی هەرسێکیان ئەوەی لێدەکەوێتەوە:

دادخواز زۆر لەگەڵ خێزانەکەی خراپ بووە و بەردەوام شەڕ و هەرای بووە و لێیداوە، تا ماڵەوەیان پێیان زانیوە، هەروەها لە ماڵی مێردی نەماوە.

٣_ کردەی قسەیی:

- **"زۆر توڕەبووم پەیوەندیم بە دادخواز کرد".** کردەی وەسف کردن.
- **"جوێنم پێدا و ئەویش وەڵامی دایەوە و جوێنمی پێداوە".** کردەی دان پێدانان.
- **"لە پەیوەندییەکە پێم گووت (سەگبابی) تۆ چۆن لە خوشکەکەم دەدەی".** کردەی هەڕەشەکردن وجنێودان.

٤_ لادان له بنەمـای هاریكـاری: لەم دەقەی سـەرەوەدا، هـیچ بنەمـایەك نەبەزێنـراوە، زۆر بەڕوونی و جوانی هەموو بنەماكان پەیڕەوكراون.

٥_ نیشانكارەكان:

- **"پاش ئەوەی بینیم كە خوشكەكەم بەو حاڵە لە <u>ماڵی خۆمان</u> زۆر توڕەبووم".**

م: ئاماژەی كەسییە، جێناوی لكاوە، بۆ تۆمەتبار دەگەڕێتەوە.

ماڵی خۆمان: ئاماژەی شوێنییە، شوێنی كێشەكە دەخاتەڕوو.

- **"<u>من</u> نەچوومەتە <u>سەر ماڵی</u> دادخواز و هەڕەشەم لێ نەكردووە، بەڵام جەخت لـەوە دەكەمەوە كە لە پەیوەندییەكە جوێنم پێداوە".**

من: ئاماژەی كەسییە، جێناوی سەربەخۆیە، ئاماژەیە بۆ تۆمەتبار.

سەرماڵ: ئاماژەی شوێنییە.

وتەی دادخواز

تۆمەتبار (س) پەیوەندی پێمەوە نەكردووە بەڵكو تۆمەتباران (گ و ص) پەیوەندیان پێوە كردم وە لە قسەكانیاندا قسە و جوێنی زۆر ناشـرینیان دەدا وە شـایەنی باسـكردن نـیە وە ئێستاش لە سكاڵای خۆم بەردەوامم وە ئەوكاتەی كە تۆمەتبار (ص) پەیوەنـدی بەمـن كـرد پێمـی گـوت دەتـكەم بە پیـاو وە ئـێمە پیاومـان هەیە دەتـكەم بە پیـاو دێـن لێـت دەدەن وە هەروەها پێمی گوت لەكوێ هاتوی دەتبەمەوە ئەو شوێنە وە هەروەها تۆمەتبار (گ) بەمنی وت ئەگەر بێی بەدوای خێزانەكەت ئەوە دەتكوژم و قسەی ناشرین تری پێ گوتم ئەمەش وتەكانمە.

١_ پێشگریمانە: ئەم گریمانانە لەم دەقە بەدی دەكرێت:

- هەڕەشەی كوشتن لەلایەن تۆمەتباری ٣.
- پەیوەندی نەكردنی تۆمەتباری ٢.
- قسە و جنێودان.
- جنێوەكان زۆر ناشیرینن بە كەلكی گوتن نایێ.
- پێشكەشكردنی سكاڵا لە دژی تۆمەتباران.
- هەڕەشەكردن بەوەی پیاویان هەیە.
- پەیوەندی كردن لەلایەن تاوانبارانی ١ و ٣.

٢ــ لێکەوتە: لەم دەقەدا ئەوەی لێدەکەوێتەوە، کە (تۆمەتباری ٣ نایەوێ خوشکەکەی جارێکی تر بگەڕێتەوە لای مێردەکەی و دەبێ لێی جیابێتەوە).

٣ــ کردەی قسەیی:

- **"ئێستا لە سکاڵای خۆم بەردەوامم"**. کردەی ئاگادارکردنەوە.
- **"پێمی گوت دەتکەم بە پیاو"**. کردەی هەڕەشە.
- **"ئەگەر بێی بەدوای خێزانەکەت ئەوا دەتکوژم"**. کردەی هەڕەشە.

٤ــ لادان لە بنەمای هاریکاری: ئەگەر ئەم دەقە، واتە وتەی دادخواز لەگەڵ دەقەکانی تری وتەی تاوانباران بەراورد بکەین دەبینین بەشێک لە وتەکانیان یەکدەگرێتەوە و پەیڕەوی بنەمای هاریکارییان کردووە, بەشێکی تری لادان لە بنەمایەکەیە، بەوەی زیاتر باسکراوە لەوەی گوتراوە.

لەم دەقەدا لادانە لە بنەمای چۆنیەتی بەوەی بەشێک لە وتەکانی ناڕاستن و بە بەراورد لەگەڵ وتەی تۆمەتباری (١)، کە دەڵێ دەتکەم بە پیاو، ئەوانی تر زیادەن کە دادخواز باس لەوە دەکات، کە پێی گوتوە پیاومان زۆرە دێن لێت دەدەن و پیاومان هەیە. هەروەها کە دەڵێ (دەتکوژم) ناڕاستە، چونکە تەنیا قسەیە کارەکە ئەنجام نادرێت.

٥ــ نیشانکارەکان: لەم ڕستەیەی خوارەوەدا چەند نیشانکراوێک بەدی دەکرێت، وەک:

- **"تۆمەتبار (س) پەیوەندی پێمەوە نەکردووە، بەڵکو تۆمەتباران (گ و ص) پەیوەندییان پێوە کردم".**

لەم دەقەدا بە ناوهێنانی تۆمەتباران ئاماژە بە ناوی کەس دەکات، کە دەچنە ڕیزی نیشانکاری کەسی، وەک ناوهێنانی (س، ص، گ) بە تۆمەتبار، جا ئەگەر بێت و خوێنەر یان گوێگر لە دەورووبەری ڕووداوەکە نەبێت، یان ئاگاداری ناوەڕۆکی دەقەکە نەبێت نازانێت ئەمانە کێن.

م: ئاماژەی کەسییە، جێناوی لکاوە، بۆ دادخواز دەگەڕێتەوە.

یان: ئاماژەی کەسییە، جێناوی لکاوە، بۆ تۆمەتباران دەگەڕێتەوە.

لە هەموو ئەو دەقانەی باسمان کردوون و لەڕووی ئامرازە نیشانەییەکانەوە شیکردنەوەمان بۆ کردوون، بەتەواوی لە واتا و مەبەستی دەقەکە تێناگەین، ئەگەر هاتوو گوێگر یان خوێنەر لە دەورووبەری دەقەکە یان ڕووداوەکە نەبوبێت. نازانێ کەس و شوێن و کاتی ڕووداوەکە کێ و لەکوێ و کەی بووە. بۆیە ئەگەر بمانەوێ لەهەر ڕووداوێک و کەسێک بگەین و بیناسین سەرەتا پێویستە بچینەوە ئەو دەورووبەرەی کێشەکەی تێدا ڕوویداوە.

ئەنجامی توێژینەوەکە

لە کۆتایی ئەم توێژینەوەیەدا گەیشتینە ئەم ئەنجامانەی خوارەوە:

١. لە دەقە دادوەرییەکاندا تا ڕادەیەک نیشانەکانی خاڵبەندی ڕەچاونەکراوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەندێک نیشانە هەن، کە بە ڕێژەیەکی کەم بەکارهاتوون، وەک خاڵ, کەوانە، وێرگوڵ, بەڵام نیشانەکانی تری وەک پەرەگراف بەندی, جووت کەوانە، ئەستێرە، وێرگوڵی خاڵدار، چەندانی تر بەدی ناکرێن، کە ئەمەش دەبێتە هۆی ئاڵۆزی و تەمومژی لە واتای هەندێ لە بەشەکانی دەقەکاندا.

٢. تاوانە زمانییەکانی جۆری (جنێودان، هەڕەشە و ناوزڕاندن) بەشێوەیەکی یەکجار بەربڵاو و زۆر بەکاردێن، کە هەندێ جار کێشەی کۆمەڵایەتی گەورەی لێدەکەوێتەوە، و پەیوەندی کۆمەڵایەتی دەپچڕێنێ. هەروەها دەوروبەر ڕۆڵێکی کارا و دیاری لە پەیوەندییەکەدا هەیە، ئەمەش بەڕوونی لە جۆری کردە قسەییەکاندا ڕەنگی داوەتەوە و دیاری کراوە. وەک: کردەی قسەیی هەڕەشە، جنێودان، ڕەتکردنەوە، ئاگادارکردنەوە، ... بەمەش لادان لە بنەمای هاریکاری دێتە ئاراوە و لێکەوتەی ئاخاوتەیی لێدەکەوێتەوە.

٣. نیشانە پراگماتیکییەکان ڕۆڵێکی گرنگیان هەیە لە ڕوونکردنەوە و شیکردنەوەی دیاردە و تاوانە زمانییەکان ئەو دەوروبەرەی تاوانەکەی تێدا ڕوویداوە. هەروەها بەپێی شیکردنەوەکەمان بۆمان دەرکەوتووە ئامرازە زمانییەکانی وەک نیشانە کەسی و شوێنییەکان، زیاتر دەربڕی دەوروبەری گوتنەکەن. هەروەها کردە قسەییەکانی ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆی هەڕەشەئامێز و لێکەوتە و پێشگریمانەکان بە ڕێژەیەکی بەرچاو دەبینرێن.

٤. بەپێی توێژینەوەکە هێز لە یەکلاکردنەوەی کێشەکاندا دەوری بەرچاو دەبینێ هەربۆیە لایەنەکانی کێشە کۆمەڵایەتییەکان لە بریتی دیالۆگێکی مەنتیقانە، پەنا بۆ هەڕەشە، جنێو و ئەو چەشنە دەربڕینانە دەبەن، کە بە تاوانی زمانی ناودەبرێن.

سەرچاوەکان

١_ بە زمانی کوردی:

١- ئاڤێستا کمال محمود، (٢٠٠٦)، پراگماتیکی ڕستەی پرسیار و فەرمان لە دیالێکتی کرمانجی خواروودا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٢- ئاواز حەمە صدیق بەگیخانی، (١٩٩٦)، ڕیزبوونی کەرەستە لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.

٣- ئەڤین سامی عارف، (٢٠١١)، کاریگەری باری دەروونی لەسەر زمانی قسەکردن، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

٤- ئەمیر محمد محمدأمین، (٢٠١٦)، وشەی ئەرکی لە زمانی کوردیدا، چاپخانەی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر.

٥- احمد عبدالله خدر، (٢٠٠٧)، فەرهەنگۆکی یاساپارێزی (عەرەبی-کوردی)، چاپی پێنجەم، کوردستان، هەولێر.

٦- ئەوڕەحمانی حاجی مارف، ٢٠١٤، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، (وشەسازی)، بەشی پێنجەم (کردار)، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی دووەم، هەولێر.

٧- ـــــــــــــ ٢٠١٤، فەرهەنگی زاراوەی زماننناسی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی دووەم، هەولێر.

٨- باڤێ نازێ، (٢٠١٢)، ڕێزمانا کوردی (تیۆری و پراکتیک)، چاپخانەی هەوار، دهۆک.

٩- بەدرخان سلێمان عەلی، (٢٠١٥)، لێکەوتەی ئاخاوتەیی لە ڕۆمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، فاکەڵتی زانستە مرۆڤایەتییەکان.

١٠- بەهار زایر محمد، (٢٠٠٩)، زمان و یاسا کۆمەڵایەتییەکان، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.

١١- براء منذر عبدالطیف، (٢٠١٣)، شرۆڤەی یاسای شێوازی دادگاییکردنی سزایی، و/کاوانی ئەنوەر مەسیفی، چاپخانەی هێڤی، چاپی یەکەم، هەولێر.

١٢- تاریق جامباز، (٢٠١٤)، بونی نەتەوە و سیاسەتی زمان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

١٣- تاریق صاڵح، (٢٠٠٨)، چەند سەرنجێکی زمانەوانی، چاپخانەی موکریان، چاپی یەکەم، هەولێر.

١٤- تاڵیب حسێن عەلی، (٢٠١١)، واتاسازی_ چەند بابەتێکی لێکدانەوەی واتای وشە، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، چاپی یەکەم، هەولێر.
١٥- پەروەر عبدالرحمن صالح، (٢٠١٣)، هەندێ لایەنی کۆمەڵایەتی پراگماتیک (زمانی بواری پزیشکی بە نموونە)، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
١٦- حاتم ولیا محمد- ژیان عبدالله محمد، (٢٠١٥)، پێکهێنانی زانیاری و کردە قسەییەکان، گۆڤاری زانکۆ، بەرگی ١٩، ژمارە ٤.
١٧- حەسەن عەلی ئیبراهیم، (٢٠١٥)، داواکردن و ڕەتکردنەوە لە زمانی کوردیدا بەپێی تیۆری کردە قسەییەکان، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین.
١٨- دارا حمید محمد، (٢٠١٢)، شیکاری ڕستەی ئاڵۆز لە ڕوانگەی پراگماتیکەوە، نامەی دکتۆرا، فاکەڵتی پەروەردە، سلێمانی.
١٩- ڕەحیم سورخی، (٢٠١٣)، شیکردنەوەیەکی ڕەخنەیی گوتاری ڕۆژنامەنووسی کوردی (١٩١٨-١٩٣٢) بەپێی ڕێبازی گوتاری شیکاری ڕەخنەیی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٢٠- ڕەفیق محمد شوانی، ١٩٩٧، ئامرازی بەستنەوە لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی پەروەردە (ابن رشد)، زانکۆی بەغدا.
٢١- ڕزگار محمد قادر، (١٩٩٩)، سیستەمی دادوەری جینائی تایبەتمەند و ئاسۆی پیادەکردنی لە هەرێمی کوردستاندا، گۆڤاری زانکۆ، ژمارە ١٣، هەولێر.
٢٢- ـــــــــــــــ (٢٠٠٠)، چەن وانەیەک لە تاوانناسی، بەرگی یەکەم، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٢٣- ـــــــــــــــ (٢٠١٦)، چەند وانەیەک لە تاوانناسی، بەرگی یەکەم، چاپی پێنجەم، هەولێر.
٢٤- ڕۆژگار جەلال، (٢٠٠٩)، سیستەمی ڕێزگرتن (ڕێزلێنان) لە زمانی کوردیدا، وەرگێڕانی لە ئینگلیزی، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە ٣.
٢٥- ڕێژنە سیف الدین حسن، (٢٠١٤)، تایبەتمەندییە زمانییەکانی وشە و ڕستە لە شەڕی دەروونیدا (گوتاری ئۆپزسیۆن و دەسەڵات بە نموونە)، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٢٦- ڕێژنە مەعروف حسێن، (٢٠٠٧)، ڕۆڵی شێوەزارە کۆمەڵایەتییەکان لە دەوڵەمەند کردنی فەرهەنگی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی کۆیە.

٢٧- ساجیده عبدالله فەرهادی، (٢٠٠٨)، ڕسته و پاش ڕسته- تێڕوانینێکی ئەرکی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٢٨- ـــــــــــــ (٢٠١٣)، هەندێ لایەنی ڕستەسازی زمانی کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٢٩- ـــــــــــــ (٢٠١٣)، چەند لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی، هەولێر.
٣٠- ـــــــــــــ (٢٠١٣)، زمانەوانی دادوەری و شیکردنەوەی چەند دەقێکی دادوەری، گۆڤاری زانکۆی کۆیە، ژمارە ٢٩، چاپخانەی شەهاب، هەولێر.
٣١- سازان رضا معین، (٢٠٠٥)، واتا و دەوروبەر_ لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکییە، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین، هەولێر.
٣٢- سافیه محمد ئەحمەد، ٢٠١٣، لادان لە شیعری هاوچەرخی کوردیدا، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٣٣- سەباح رشید قادر و بێری یاسین حسێن، (٢٠١٣)، ئەدەب و پراگماتیکی فراوان (ماکرۆپراگماتیک)، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ٢٧، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٣٤- سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو، (٢٠١٠)، زمانەوانی، بەرگەکانی یەکەم و دووەم و سێیەم، چاپخانەی ڕۆژهەلات، چاپی دووەم، هەولێر.
٣٥- سروه فیصل عزیز، (٢٠١٠)، بنەمای هاریکاری لە چوارچێوەی نواندنی کوردیدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە، زانکۆی سەلاحەددین.
٣٦- شهاب شێخ طیب، (٢٠١٤)، دەربارەی زمانەوانی، چاپخانەی نارین، چاپی یەکەم، هەولێر.
٣٧- شێرزاد سبری علی و عبدالسلام نجم الدین عبدالله، (٢٠١١)، زمانڤانییا کارەکی، چاپخانەی خانی، چاپی یەکەم، دهۆک.
٣٨- ـــــــــــ و ـــــــــــ (٢٠١١)، زمانڤانییا تیۆری، چاپخانەی ڕۆژهەلات، چاپی یەکەم، هەولێر.
٣٩- شێرزاد سبری علی، (٢٠١٤)، پراگماتیک، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٤٠- عبدالله حسێن رسول، (٢٠١٤)، پوختەیەکی وردی ڕستەسازی کوردی، چاپخانەی هێڤی، چاپی سێیەم، هەولێر.
٤١- ـــــــــــ (٢٠١٥)، چەند باسێکی وردی زمانەوانی کوردی، چاپخانەی هێڤی، چاپی یەکەم، هەولێر.

٤٢- و/ عبدالصمد محمد خەیلانی، (٢٠١٥)، یاسای سزاکان، ژمارە ١١١ی ساڵی١٩٦٩ لەگەڵ هەموارکردنەوە، چاپخانەی منارە، چاپی سێیەم.
٤٣- عبدالمجید عمر، و/سادق ڕۆستایی، (٢٠١٤)، گۆڤاری ڕامان، ژمارە ٢٠٠، چاپخانەی خانی، دهۆک.
٤٤- عبدالواحید مشیر دزەیی، (٢٠٠٩)، کاریگەری دەروونی لە بواری ڕاگەیاندندا- لێکۆڵینەوەیەکی سیمانتیکی و پراگماتیکییە، چاپی یەکەم، هەولێر.
٤٥- ـــــــــ (٢٠١١)، زانستی پراگماتیک، چاپخانەی پاک، چاپی یەکەم، هەولێر.
٤٦- ـــــــــ (٢٠١٢)، شیکردنەوەی ئاخاوتن لە زمانی کوردیدا- لێکۆڵینەوەیەکی پراگماتیکییە، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر.
٤٧- ـــــــــ (٢٠١٣)، وشەسازی زمانی کوردی، چاپی دووەم.
٤٨- ـــــــــ (٢٠١٤)، پراگماتیکی دەق و گوتار، چاپی یەکەم، هەولێر.
٤٩- ـــــــــ (٢٠١٤)، زانستی پراگماتیک، چاپخانەی پاک، چاپی دووەم، هەولێر.
٥٠- علی حسین الخلف و سلطان عبدالقادر الشدی، (٢٠١٤)،بنەما گشتیەکانی یاسای سزاکان، و/ عبدالصمد محمد خەیلانی، چاپخانەی کۆمەڵگای فەرهەنگی ئەحمەدێ خانی، چاپی سێیەم، سۆران.
٥١- عمر محمود کریم، (٢٠٠٤)، کاری تێپەڕ و تێنەپەڕ لە زمانی کوردیدا (کرمانجی خواروو)، نامەی ماستەر، کۆلێژی پەروەردە (ابن رشد)، زانکۆی بەغدا.
٥٢- ـــــــــ (٢٠٠٩)، سیمای پراگماتیکی و سیمانتیکی گریمانە پێشەکییەکان، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی کۆیە.
٥٣- عمر محمود کریم و شێرکۆ حەمە ئەمین، (٢٠١٠)، بنەمای هاریکاری لە گوتاری سیاسی کوردیدا، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە ١٥، چاپخانەی سپیریز، دهۆک.
٥٤- قیس کاکل تۆفیق، (١٩٩٥)، جۆرەکانی ڕستە و تیۆری کردە قسەییەکان، نامەی ماستەر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
٥٥- ـــــــــ (٢٠٠٢)، پەیوەندییەکانی نێو دەق، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەددین.
٥٦- کاوە عبدالکریم شێروانی، (٢٠٠٩)، توێژینەوەی کۆمەڵایەتییانەی زمان، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە ٢، هەولێر.

٥٧- كمال سعدى مصطفى، (٢٠٠٤)، ياساى سزادان، تاوانەكانى ڕۆژنامەگەری-تاوانی جوێنپێدان و بوختانكردن (تانە و تەشەر)، چاپخانەی منارە، چاپی یەكەم.
٥٨- كیومەرس نیكرەفتار، (٢٠١٣)، خاڵبەندی، زمانەوانی، چاپخانەی كەمال، سلێمانی.
٥٩- محمد محمد یونس علی، (٢٠١٠)، دەروازەیەک بۆ زمانەوانی، نەریمان خۆشناو،چاپخانەی ڕۆژهەڵات چاپی یەكەم، هەولێر.
٦٠- محمد معروف فتاح، (٢٠١٠)، لێكۆڵینەوە زمانەوانییەكان، كۆكردنەوەی شێروان حسێن خۆشناو و شێروان میرزا قادر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات چاپی یەكەم، هەولێر.
٦١- ـــــــــ (٢٠١١)، زمانەوانی، چاپخانەی حاجی هاشم، چاپی سێیەم، هەولێر.
٦٢- مینە، (٢٠١٠)، خاڵبەندی لە زمانی ستانداردی كوردیدا، گۆڤاری مەڵبەندی كوردۆلۆجی، ژمارە ٣، هەولێر.
٦٣- ناز احمد سعید، (٢٠١٣)، لادان لە شیعری لەتیف هەڵمەتدا، چاپخانەی بینایی، سلێمانی.
٦٤- ناز ئەكرەم سەعید، (٢٠١٣)، كردە قسەییەكان (هێوركردنەوە لە دەربڕیندا)، نامەی ماستەر، فاكەڵتی زانستە مرۆییەكان، سكوڵی زمانی زانكۆی سلێمانی.
٦٥- نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو، (٢٠١٢)، ڕستەسازی، گۆڤاری زمانناسی، ژمارە ١٣، هەولێر.
٦٦- ـــــــــ (٢٠١٤)، ڕستەسازی، چاپخانەی ڕۆژهەڵات چاپی دووەم، هەولێر.
٦٧- نەریمان عەبدوڵلا خۆشناو، (٢٠١٦)، بەرگی یەكەم، زمانەوانی كارەكی، چاپخانەی هێڤی، چاپی یەكەم، هەولێر.
٦٨- نوری تاڵەبانی، (٢٠١٤)، فەرهەنگی قانونی (عەرەبی-كوردی-فەڕەنسی-ئینگلیزی)، چاپخانەی الدار العربیة للموسوعات، چاپی شەشەم، بیروت.
٦٩- یوسف شریف سعید، (٢٠١٣)، وشەسازی، چالاكی لیژنەی ڕێزمان، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.
٧٠- ـــــــــ وانەكانی زمانەوانی كارەكی، بڵاونەكراوە.
٧١- یوسف نوری محمدامین، (٢٠١٥)، ڕستەی لێكدراو لە زمانی كوردیدا-بەپێی یاساكانی گوێزانەوە، چاپخانەی نارین، هەولێر.

٢- به زمانی عەرەبی:

٧٢- احمد امين بك، (١٩٨٥)، شرح قانون العقوبات الأهلى، مجلد ثالث.

٧٣- جان جاك لوسركل، (٢٠٠٦)، ترجمة محمد بدوي، عنف اللغة، طبع الثاني، بيروت.

٧٤- جون أولسون، (٢٠٠٨)، علم اللغة القضائي، ترجمة محمد بن ناصر الحقباني، مقدمة في اللغة والجريمة والقانون، جامعة الملك سعود.

٧٥- رمسيس بهنام، (١٩٩٩)، قانون العقوبات جرائم القسم الخاص، مطبعة سعيد الدكر، طبع الأول.

٧٦- سليمان بن عبدالعزيز العيوني، الظوابط اللغوية للصياغة القانونية، pdf.

٧٧- عبدالمجيد عمر، (١٤٢٩)هـ علم اللغة الجنائي: نشأته و تطوره و تطبيقاته، نقل عن المجلة العربية للدراسات الأمنية والتدريب المجلد ٢٣ العدد٤٥ محرم تصدرها جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية.

٧٨- محمد اقبال ياسين المشهداني، سنة (٢٠٠٩)، لغة القانون، مجلة جامعة الانبار للغات و الاداب، العدد١، pdf.

٧٩- محمد محمد مصباح القاضى، (٢٠١٣)، علم اجرام وعلم العقاب، منشورات الحلبي الحقوقية، طبع الاول.

٨٠- محمود نجيب حسني، (١٩٧٨)، شرح قانون العقوبات، القسم الخاص- جرائم الأعتداء على الاشخاص، منشورات دار النهضة العربية، مطبعة جامعة القاهرة واكتاب الجامعي، القاهرة.

٨١- محى الدين عارف حسين، (٢٠١٤)، الاتصال الجماهيري و تكنولوجيا المعلومات، الاكاديميون للنشر و التوزيع، ط١، عمان، الاردن.

٣- به زمانی فارسی:

٨٢- دكتر ترنم افشار، تابستان (١٩٨٧)، كاربرد زبان شناسى قانونى در تحقيقات جنايى، دور دوم، شماره ٣، pdf.

٨٣- سيروس عزيزى و نگار مؤمنى، (١٣٩١)، زبان شناسى حقوقى در امدى بر زبان، جرم و قانون، سازمان أنشادات جهاد دانشگاهي، تهران.

٨٤- فردوس اقاگل زاده، زبان شناسی حقوقی (قانونی)، رویکردی نوین در زبان شناسی کاربردی، pdf.

٨٥- فردوس اقاگل زاده- فائزه فرازنده پور- ارسلان گلفام، بهار (١٣٨٩)، تحلیل زبان شناختی ارای قضایی براساس الگوی خلاق: رویکرد حوزهٔ زبان شناسی حقوقی فصلنامه پژوهش های زبان و ادبیات تطبیقی، د١، شماره ١.

٨٦- فردوس اقاگل زاده، (١٣٩١)، زبان شناسی حقوقی (نظری و کاربردی)، چاپ رامین، چاپ دوم، تهران.

٨٧- نگار مؤمنی دانشجوی، بهار (١٣٨٩)، زبان شناسی قانونی: بردس شهادت در دادگاه با توجه به ویژگی های زبانی، کانگاه، دور دوم، سال سوم، شماره ١٠، pdf.

٨٨- مترجمان، نگار داوری اردکانی و هاجر اقا ابراهیمی، نیگرانس گردم و جنیت لیلی مور، (١٣٩٣).

٨٩- حسن انوری، (١٣٨٢)، فرهنگ فشردهٔ سخن، جلدی ١-٢، چاپخانه ملی ئیران.

٤- به زمانی ئینگلیزی:

90- Brumfit, C. (1995) Teacher professionalism and research, in G. Cook and B. seidlhofer (eds), principle and practice in Applied Linguistics, Oxford: Oxford University press.

91- George Yule, (2000), pragmatics, Oxford University press.

92- Janet cotterill, (2002), language in the legal process, Hampshire.

93- Malcolm coulthard, (2005), some forensic application of descriptive linguistics, the University of Birmingham, pdf.

94- Robert Andrew Leonard, 2005, Forensic linguistics, volume3 the International Journal the humanities, in Melbourme.

95- Roger W.Shuy, (2005), Oxford University, America.

96- Brawn and Yule, (1989).

پاشکۆکان

إقليم كوردستان / العراق مجلس القضاء رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل محكمة جنح في (اربيل ١)	Judicial council	هەرێمی کوردستان / عێراق ئەنجومەنی دادوەری سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دادگـــای کەتن ([illegible])

العدد /
التاريخ ١٠/٦/٢٠١٤

ژمارە / ٢٠١٤/ج/٤٩١
ڕێکەوت / ٢٠١٤/١

« قرار العقوبة »

تشكلت محكمة جنح في: اربيل ١ بتاريخ: ١٠/٦/٢٠١٤

من قاضيها السيد: [illegible] المأذون بالقضاء بأسم الشعب وأصدرت قرارها الاتي:-

المشتكي / [illegible]

المدان / [illegible] وكالة المحامية [illegible] ([illegible]).

المادة القانونية / ٤٣٢ من قانون العقوبات.

القرار /

١- حكمت المحكمة حضورياً على المدان ([illegible]) بغرامة قدرها خمسون الف دينار استناداً لأحكام المادة ٤٣٢ من قانون العقوبات وعند عدم دفع الغرامة بحبسه بسيطاً لمدة [illegible].

٢- افهام المشتكي بمراجعة المحاكم المدنية للمطالبة بالتعويض ان شاء ذلك بعد اكتساب الحكم درجة البتات.

٣- تحديد [illegible] ([illegible]) [illegible] للمحامية [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ١٨٢ [illegible] [illegible] قراراً [illegible] قابلاً للتمييز [illegible] ١٠/٦/٢٠١٤.

[illegible]

١٠/٦/٢٠١٤

A ١٠٨

ژمارە (١)

٢٤

(٩١٠)

هەرێمی کوردستان / عێراق

ئەنجومەنی دادوەری

سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر

دادگای / [illegible]

إقليم كوردستان / العراق

مجلس القضاء

رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل

ژمارەی دادوا / ك /

Judicial council

ژمارە / ٤١١ / ك / ٢٠١٤

ڕێکەوت / / / ٢٧١

العدد /

التاريخ / ١٥ / ٦ / ٢٠١٤

« قسەی تۆمەتبار »

ناوی سیانەی تۆمەتبار ونازناوی / [illegible]

تەمەنی / ١٩٨٩ سالی

پیشە / [illegible]

دانیشتووی / [illegible]

ولاتنامەی / عێراقی

گوتی /

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A ١٠٩

١٥

هەرێمی کوردستان / عێراق **ئەنجومەنی دادوەری** سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دادگای / گەتن ر/١	Judicial council	**إقليم كوردستان / العراق** **مجلس القضاء** رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل ژمارە داوا/ /ك/

ژمارە / ٤١١ / ك / ٢٠١٤
ڕێکەوت / / / ٢٧١ — العدد /
التاريخ / ٢٦ / ١ / ٢٠١

دارهوار

«قسەی ~~تۆمەتبار~~» داواکار

ناوی سیانەی تۆمەتبار (نازناوی)/ [illegible]   تەمەنی/ ١٩٦٠ سالی

پیشە/ ماموستای زانکو   دانیشتووی/ [illegible]   ولاتنامەی/ عێراقی

[illegible]

[illegible]

[illegible]

A ١١٠

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تیهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای کەتن هەولێر/٣

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل
محكمة جنح أربيل/٣

Judicial Council

ژمارە : ٤٩/ك2015/3
ڕێکەوت : ٢٠/ کولان/٢٧١٥
Date:2015/٥/١٠

قرار العقوبة

تشكلت محكمة جنح اربيل بتاريخ ٢٠١٥/٥/١٠ من قاضيها السيد (فرهاد كاكه ره ش حسين) المأذون بالقضاء باسم الشعب واصدرت قرارها الاتي :

المشتكية / [illegible] /وكيلتها المحامية (ميديا سمكو اصفى)

المدان / [illegible] / وكيله المحامى (برهان رسول خضر)

المادة القانونية / ٤٣٤ من قانون العقوبات

القرار /

١- حكمت المحكمة حضوريا على المدان ([illegible]) بدفع غرامة مالية مبلغ قدرها (٢٠٠٠٠٠) مائتين الف دينار وفق المادة ٤٣٤ من قانون العقوبات و عند عدم الدفع حبسه بسيطا لمدة (٣) ثلاث اشهر .

٢- الاحتفاظ بحق المشتكية ([illegible])بمراجعة المحاكم المدنية لاستحصال حقوقها بالتعويض بعداكتساب القرار الدرجة القطعية ان شاءت ذلك

٣-تزويد الادعاء العام بنسخة من هذا القرار.

صدر القرار استنادا لاحكام المادة ٤٣٤ من قانون العقوبات والمادة ١٨٢/أ من قانون اصول المحاكمات الجزائية حكماً وجاهياً قابلاً للتمييز و افهم علنــــاً في ٢٠١٥/٥/١٠.

القاضى
فرهاد كاكه ره ش حسين

ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستان - عێراق
سەرۆکایەتی دادگای تیهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
بری پارەی وەرگیراو :
ژمارەی پسوولە :
خەزنەدار
بەروار

A 111

(ژمارە ٢)

هەرێمی کوردستان / عیراق

ئەنجومەنی دادوەری

سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی (   )

دادگای (کەلار)

(سزایی / ٤ دادوەری)

ژمارە : ٤٩ / ل ح / ٢٠١٥

ڕێکەوت : ١٠ / ٥ / ٢٠١٥ زایینی

/ / کوردی

Judicial Council

وتەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible] تەمەنی: ١٩٦١ ساڵ

پیشە: فەرمانبەر دانیشتووی: [illegible]

پاش ئەوەی دادگا ڕوونکردنەوەکانی لە ٢٦ / ٢ / ٢٠١٤ خوێندەوە

وە هەروەها وتی :-

من ئەو چارە جۆرەم ماڵیان چونکە پرسێکە هەبوو لە

بەجێ نەکردنی ماڵی داواخواز نزیکی ئەو پرسە.

وە من شاهید ([illegible]) بینیم لە هۆڵەوە ...

کچەکەم کرد ئەویش وتی بۆ داواخواز طلاق داوە

... [illegible] کوڕانی هەبە چونکە ... دەروەوە

... من ... هەر ... فەرمانبەر

... هێناوە ... لە ماڵە نەبوو

پێشتر ئەوەی طلاقی بدەم . وە ئێستا بۆ لێی جیابوومە

وە ... لە داواخوازا , وە من لەگەڵ شاهید ([illegible])

... کردوو بە ... لەگەڵ شاهید ([illegible]) ... نەکردووە

وە وتی شاهید ([illegible]) دوورە لە ڕاستی ئەو ... کچەکەم

([illegible]) هێناوە ... بە ... کردی ...

من پێشتر ... ئەمەش وتەکانمە.

١٠

دادگای لێکۆڵینەوەی سلێمانی
١٠ - ٦ - ٢٠١٤

٣

ووتەی داواکار ([illegible]) لە داوای لێدوانی [illegible]

پاسەوان/ [illegible] لە [illegible] دانیشتووی [illegible]
[illegible]
[illegible] داوەری لێکۆڵینەوەی [illegible]
[illegible]

[illegible] ٢٠١٧ [illegible]
[illegible] ٢٦ سال [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ٣ [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

داوەر — داواکار

A ١١٣

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای کەتن (هەولێر ١)

Judicial council

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل
محكمة جنح في (اربيل ١)

ژمارە / ٣٧٥ / ج / ٢٠١٤
ڕێکەوت / / ٢٠١

العدد /
التاريخ: ٢ / ٧ / ٢٠١٤

قرار العقوبة

تشكلت محكمة جنح في: اربيل ١ بتاريخ: ٢ / ٧ / ٢٠١٤
من قاضيها السيد: گيلاني احمد محمد امين المأذون بالقضاء باسم الشعب وأصدرت قرارها الاتي:-

المشتكية / [illegible]
المدان / [illegible] وكيلها المحامية المنتدبة (لانه رشوان عبدالكريم).
المادة القانونية / ٤٣٣ / ١ من قانون العقوبات.
القرار /
١- حكمت المحكمة حضوريا على المدان ([illegible]) بغرامة قدرها خمسة وستون الف دينار استنادا الى الفقرة الاولى من المادة ٤٣٣ من قانون العقوبات وعند عدم دفع الغرامة الحبس البسيط لمدة ستة اشهر.
٢- لا حق للمشتكية بمراجعة المحاكم المدنية للمطالبة بالتعويض ان شاءت ذلك وكان لها مقتضى.
٣- تقدير مبلغ (٦٠٠٠٠) ستون الف دينار للمحامية المنتدبة (لانه رشوان عبدالكريم) تصرف لها من خزينة الدولة.
٤- تنفيذ المادة (٣٠٢) من الاصول ج بعد اكتساب الحكم درجة البتات.
- وصدر القرار استنادا لاحكام المواد ١٤٤ ... من قانون اصول المحاكمات الجزائية حكما حضوريا قابلا للتمييز وافهم علنا ٢/٧/٢٠١٤م.

القاضي الاول
گيلاني احمد محمد امين

٢٠١٤/٧/٥
٦٩٥

A١١٤

إقليم كوردستان / العراق مجلس القضاء رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل محكمة/	Judicial Council	هەرێمی کوردستان / عێراق ئەنجومەنی دادوەری سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دادگای/

ژمارە : ٣٧٥ [illegible]
ڕێکەوت: / / ٢٧١

العدد :
التاريخ: / / ٢٠١

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible] تەمەنی: ١٩٨٢ ساڵ

پیشە: [illegible] دانیشتووی: [illegible] ولاتنامەی: [illegible]

[illegible]

[illegible]

A ١١٥

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای/

Judicial Council

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل
محكمة/

ژمارە : ٧٥٣ / ل / ٢٠١٤
ڕێکەوت: / / ٢٧١

العدد :
التاريخ: ٤ / ٧ / ٢٠١

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: .... تەمەنی: ١٩٨٧ ساڵ

پیشە: کاسب دانیشتووی: ئامادەیی ولاتنامەی: عێراقی

[illegible]

KURDISTAN REGION IRAQ/ council of the Judiciary/ 2230355 -2230353 - 2234769/سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنـــی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای/ [illegible]

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل
محكمة/

Judicial Council

ژمارە: [illegible]
ڕێکەوت: / / ٢٠١

العدد :
التاريخ: / / ٢٠١

قسەی تۆمەتبـــار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible]
تەمەنی: ١٩٨٧ ساڵ
پیشە: کاسب
دانیشتووی: [illegible]
وڵاتنامەی:

[illegible]

[illegible]

KURDISTAN REGION IRAQ/ council of the Judiciary 2230355 -2230353 – 2234769/سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای کەتن (هەولێر) ٣

إقليم كوردستان / العراق ٢١٧
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة اربيل
محكمة جنح في (اربيل) ٢

Judicial council

ژمارە/ ٣١٧ / ك / ٢٠١٤
ڕێکەوت / / ٢٧١

العدد/
التاريخ: ٢٠١٤/٥/٥

(٢)

« قرار العقوبة »

تشكلت محكمة جنح في: أربيل بتاريخ: ٢٠١٤/٥/٥

من قاضيها السيد: فرهاد كاكه رەش حسين المأذون بالقضاء بأسم الشعب وأصدرت قرارها الاتي:-

المشتكي / [illegible]

المدان / [illegible] - وكيله المحامية المنتدبة (بخشان محمد عبدالله).

المادة القانونية / ٢ من قانون اساءة استعمال اجهزة الاتصالات.

القرار /

١- حكمت المحكمة على المدان ([illegible]) بدفع غرامة مالية قدرها (٢٥٠٠٠٠) مائتان وخمسون الف دينار وفق المادة اعلاه. وعند عدم الدفع حبسه بسيطاً لمدة (٦) ستة أشهر.

٢- قدرت المحكمة اتعاب المحاماة للمحامية المنتدبة (بخشان محمد عبدالله) مبلغ قدره (٦٠٠٠٠) ستون الف دينار تصرف لها من خزينة الاقليم بعد اكتساب القرار الدرجة القطعية.

٣- تزويد الادعاء العام بنسخة من هذا القرار.

صدر القرار استناداً لاحكام المادة (٢) من قانون اساءة استعمال اجهزة الاتصالات رقم (٦) لسنة (٢٠٠٨) والمادة (١٣١) من قانون العقوبات والمادتين ١٤٤ و١٨٢/أ من قانون اصول المحاكمات الجزائية حكماً حضورياً قابلاً للتمييز وأفهم علناً في ٢٠١٤/٥/٥م.

القاضي
فرهاد كاكه رەش حسين

ئەنجومەنی دادوەری هەرێمی کوردستانی عێراق
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای کەتن لە هەولێر
بڕی پارەی وەرگیراو
ژمارەی پسوولە :
بەروار
خەزنەدار

A 111

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای/

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل
محكمة/

Council Judiciary

ژمارە : [illegible]
ڕێکەوت: / / ٢٧١

العدد :
التاريخ: / / ٢٠١

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible]

تەمەنی: ١٩٥٦ سال

پیشە: ژنی ماڵەوە دانیشتووی: هەولێر/ [illegible]

ولاتنامەی: عێراق

[illegible]

فرهاد كاكه رەش حسين

A 119

إقليم كوردستان / العراق مجلس القضاء رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل محكمة/	Council Judiciary	هەرێمی کوردستان / عێراق ئەنجومەنی دادوەری سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دادگای/

ژمارە : ١٧/٢/٢٠١٧
ڕێکەوت: / / ٢٧١

العدد :
التاريخ: / / ٢٠١

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible] تەمەنی: ١٩٨٣ ساڵ

پیشە: ~~[illegible]~~ بێکار دانیشتووی: هەولێر / هاوکاری ولاتنامەی: عێراقی

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

فرهاد کاکە رەش

A 1c.

إقليم كوردستان / العراق مجلس القضاء رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل محكمة/	Council Judiciary	هەرێمی کوردستان / عێراق ئەنجومەنی دادوەری سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر دادگای/

ژمارە: ٢٧١
ڕێکەوت: ١٧/٢/٢٠١٢

العدد :
التاريخ: / / ٢٠١

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible]

تەمەنی: ١٩٥٠ سال

پیشە: کاسب دانیشتووی: [illegible] ولاتنامەی: [illegible]

[illegible handwritten statement]

دادوەر
فرهاد کاکە ڕەش حسن

A ١٢١

هەرێمی کوردستان / عێراق
ئەنجومەنی دادوەری
سەرۆکایەتی دادگای تێهەڵچوونەوەی ناوچەی هەولێر
دادگای/

إقليم كوردستان / العراق
مجلس القضاء
رئاسة محكمة استئناف منطقة أربيل
محكمة/

Council Judiciary

ژمارە:
ڕێکەوت: 2014/2/17 ‎٢٧١‎

العدد :
التاريخ: ‎٢٠١‎

قسەی تۆمەتبار

ناوی سیانی تۆمەتبار و نازناوی: [illegible] تەمەنی: ١٩٩٣ ساڵ

پیشە: کاسب دانیشتووی: [illegible] وڵاتنامەی: عێراقی

[illegible]

A 122

Abstract

This study entitled "Linguistic Crimes in the Kurdish Society: Erbil City Courts as an Example" aims at realizing the possible ways through which forensic linguistics can be employed to verify the linguistic crimes by using linguistic tools. The data is taken from written documents in Erbil city courts which includes the accusers and the accused testimonies, and the court verdicts in which each article imposes a certain punishment during the year of 2014-2015. The data is analyzed to explicate the role of language in threats, swears, libels and to demonstrate its impact on the social atmosphere and linguistic crimes. The study adopts qualitative analysis methods and relies on theories in sociolinguistics and pragmatics for analyzing the data. The study concludes that linguistic crimes such as threats, swears, and libels, are extremely prevalent and sometimes cause enormous social problems leading to broken social relationships. Also, the context plays an active and evident role in the relationship. That has clearly reflected, and been determined, in the types of the speech acts; for example, the threat, swear, rejection, and warning speech acts. Thus, the cooperative principles are violated leading to conversational implicatures. Violating cooperative principles and using threat speech action, swear-word and notoriety lead to using power, conflection and physical action.

زانكۆی سەلاحەدین - هەولێر
Salahaddin University-Erbil

Language of Crime in Kurdish Society
"as an example courts of Arbil"

A Thesis
Submitted to the Council of the College of Basic Education
Salahaddin University-Erbil in Partial Fulfillment of the
Requirements for the Degree of Master of Arts in Kurdish Language

By

Kalthum Khalid Ahmad

B.A. – Salahaddin University- Erbil-2012
College of Basic Education/Kurdish Department

Supervised BY
Ass. Prof. Dr. Rahem Qadir Surkhe

Erbil - KURDISTAN
November -2016